

DİN PSİKOLOJİSİ

yazan

G. W. Allport

Çeviren

Abdulhalim Durma

ÖNSÖZ

Zamanımızda insanların çoğu hem psikoloji hem de din ile ilgilenmektedir. Psikoloji sağlıklı büyüyen bir bilimdir. Ümit edilir ki, XX. yüzyılın kesin sonuçlu bir ilmi olarak hüviyetini kazanacaktır. Yine günün anlayışıyla moda-ya uygundur -belki de en çok kendi itibarı için. Psikolojiye duyulan popüler alaka artarken, din insanlığın daima seçkin ilgi alanlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu ilgi tarihin başlangıcından beri vardı - muhtemelen daha da öncelerden— ve son otuz yılın sosyal ve ahlaki felaketleriyle de azalmadı¹. Hem psikoloji hem de din ile ilgilenenler, tamamen tabii olarak bu iki alanın birbiriyle irtibatlı olmak zorunda kaldıklarını görüyorlar. Her biri insanlığın geleceğine oldukça derinden bağlı gözüküyor.

Bilindiği gibi, modern ampirik psikoloji başlangıçta kendisini dinden şiddetle ayırttı. Bu 'ruhsuz psikoloji', üstünlük ve ihtişamın alameti haline geldi. Bunun için makul sebep vardı. Sadece din ve felsefenin geniş alanı olarak bakılan insan ruhunun kavrayış ve vaizliğine fazlasıyla sahipti. İlmi metot ve induktif düşüncenin ispatlanmış liyakatini taşımak için yeni bir yol çizmek üzere psikologlar zorlandı. Dinin mihrabına sırtını çeviren ve felsefenin koltuğunu terk eden psikologlar, laboratuvar ve klinik metotları benimsediler. Kazançları, derhal tahkik edilebilir gerçeklerin yığılması ve dost ilim adamlarının artan mutabakatı oldu. Bu anlaşma tam değilse de, din adamları ve filozoflar tarafından daha önceden varılan anlaşmalara hiç olmazsa çok daha fazla baskın çıktı.

---

¹ ç.n.1920-1950 arası

Psikolojinin ilerlemesi ve prestiji, ilmi oryantasyonu muhafaza etmesine sıkı şekilde bağı olduğundan -otoriter bir karanlık, bu dünyayı girdabına çekmedikçe- felsefi, siyasi veya dini dedüktif bir ideolojiden indüktif psikolojinin tarihi ayırımının sona erecek olması konusunda beklenen hiçbir şey yoktur.

Aynı zamanda, insan zihninin dışa açılmasıyla uğraşan psikoloji ve dinin sürekli olarak ve ümitsizce aralarının açık olması gerektiğini düşünmek saçmalık olacaktır. Kendi aksiyom ve metotlarında ilim ve sanat ne kadar farklı iseler de, binlerce şekilde işbirliğini öğrendiler — güzel yapıların, müziğin, elbise ve desenlerin üretiminde. Aynı şekilde, metot ve aksiyomlarında farklılaşan ilim ve din, diğer bütün insan kazançlarında trajik kayıp olmaksızın, gelişmiş bir insan karakterinin ortaya konulmasında niye işbirliğine gitmesinler? Bugün bir çok kesimden din ve psikolojinin insan huzuru için gayretlerini birleştirmek üzere ortak bir zemin arayışı içinde olmalarına dair bir talep gelmektedir.

İnancımız odur ki, böyle ahenkli bir gayret ortaya çıkmadan önce taraflardan her biri, adet kabilinden gösterdiklerinden daha büyük bir görüş elastikiyetine ihtiyaç duyacaklardır. Dar anlayışlı bir ilim asla dar anlayışlı bir din ile iş yapamaz. Ancak perspektiflerini genişlettikleri takdirde anlayış ve işbirliğine açık olacaklardır.

Bu sahifelerde ayrı çaba gerektiren imkan dahilindeki hususlar üzerinde durulmadı (4. Bölümdeki akıl sağlığını artırmada psikoloji ve dinin önemli rolünün açıklanması dışında). Daha çok, mantıki önceliği olan bu

görev, yani bireyin hayatında dinin yerini keşfetme görevi üzerinde duruldu. Dini duygunun mahiyeti ve fonksiyonu psikolojik bakımdan anlaşılmadan, herkes bir taraftan karşılıklı siyasetten veya dinin 'uyuşturmasından' ve hurafelikten bahseder, diğer taraftan peşin hükümler verilir.

Söylediğimiz gibi, bu çalışmanın hedefi, her ne zaman ve her nerede olursa olsun ancak dinin sahip olduğu böyle bir yerin, yani, şahsiyet yapısındaki sübjektif dinin yerinin tasviri yönündedir. Yaklaşım psikolojiktir, bazıları bunu naturalistik diye adlandırabilir. Açıklanacak olan dinin talepleriyle ilgili hiçbir tavır veya ret ortaya koymuyoruz. Bir ilim adamı olarak bunları yapmaya yetkili değiliz.

Yaklaşım psikolojik açıdan tanımlanırken, her psikologun yapılan analizlerle mutabık olacağını ima etmek niyetinde değiliz. Gerçi psikoloji elbette bir ilimdir, fakat henüz tek vücut olmuş bir ilim değildir. Kullanışlı gerçekleri içine alan psikolojik yorumun, her biri kendi içinde tutarlı olan birçok çatısı vardır. Zamanla çok sayıda tecrübe ve gözlem biriktikçe, insanın bütün hal ve hareketlerine dönük tek sesli bir yorum setini empoze etmek mümkün olacaktır, henüz değil. Böyle tek vücut olmuş bir ilmin ortaya çıkacağını birçoğu düşünür. Diğerleri de inanır ki, zihin hayatının açıklamaları daima felsefi anlaşmazlıkların konusu olacaktır. Bu bilmecenin cevabının verildiğini iddia etmiyoruz, fakat kendi yorumlarımızı, modern dinamik psikolojinin en kabul edilir prensipleri olarak anladığımız çerçevede ortaya koyuyoruz.

Analizlerin dayandığı dinamik kavramlar sistemi, Personality: A Psychological Interpretation (1937)'da ileri sürüldü. Elinizdeki kitaba bir anlamda o kitabın uzmanlaşmış bir bölümü olarak bakılabilir. Fakat yanılmayacak olursak, kullandığımız kavramlar ve vardığımız temel sonuçlar, modern psikoterapide, fenomenolojide, neofreudçulukta, ve yürürlükteki psikolojik araştırma ve teorinin diğer bölümlerindeki ileri düşüncenin çoğu ile aynı çizgidedir. Bu okulların temsilcilerinin bizim sübjektif din değerlendirmemizi detaylarıyla kabul edip etmeyeceğini şüphesiz kestiremeyiz.

Bir değer hükmü çalışmayı renklendirmektedir. Bize göre, demokrasinin her destekçisi benimsemelidir ki, yapabileceğinin en iyisi olarak kendi hayat felsefesini kurmak, yaratılıştaki şahsi yerini bulmak her bireyin hakkıdır. Sadece bir ikinci elden ve bu yüzden olgun olmayan bir dinle, mutlu olması için onu davet eden kültür ve benzeyiş kuvvetlerini açıkça görürse, hareket etme serbestliği daha büyük olur. Onun için dini yakarışını tamamen vazgeçirme eğiliminde olan tahkir ve korkutma baskılarını anladığı seçme serbestliği aynı derecede gereklidir. Böyle baskılar dar düşünceli ilimden ve hayatın daha büyük hareketlerinin karşısında bulunan diğer herhangi bir araştırmacı kadar cahil ve yardımsız olan bazı öğretmen ve yazarlardan çıkar.

Tenkitçiler seçme serbestliği için dikkatin, bu iki engel arasında bir dereceye kadar eşit olmayacak şekilde bölündüğünden şikayet edebilir. Belki söyleyeceğimizden daha azını ikinci elin, otoriterin, şahsiyetteki olgunlaşmamış dinin işleyişi hakkında söyledik.

Her tarafta dar kafalılığın ve kaçışçılığın muayyen dindarlık şekillerine nasıl refakat ettiğini görürüz. Biri Amerika'yı boydan boya gezer ve Jim Crow kiliselerini, mağaza cepheli mabetleri, antisemitik 'hristiyan' haçlı seferlerini not eder ve insan zihninin karanlıklarının ne kadar çok dini hurafeye kutsallaştırılmış olduğuna işaret eder. Birçok kişinin hayatında din, sadece korku ve engellenme aracı olarak gözüktür.

Cocuksu ve nörotik şahsiyetlerde dinin yerine getirdiği fonksiyonla ilgili olarak yapılandan daha fazla durmamak üzere muhakememiz, normal olarak olgun ve üretici şahsiyetteki dini gelişmenin yolunu çizmeye teşebbüs etmek üzerinedir. Din psikolojisiyle uğraşyoruz, psikopatoloji ile değil. Dini inancın nörotik fonksiyonu, onun 'hürriyetten bir kaçış' olarak yardımcı, gerçekten ortak şekilde karşılır ki, dinin unsurları, sadece bu fonksiyonu görür ve onu, dini bir duyguyu barındıran her hangi birine hakim olması şeklinde ilan eder. Bu görüşe katılmıyoruz. Birçok şahsiyet, gelişmesinde bir duraklamaya katlanma ve kendi kendini aldatma olmaksızın dini bir hayat görüşüne ulaşır. Gerçekten bu, onların hayata dini bakışı sebebiyledir -tecrübe artarken genişleyen- ki, onları, olgun tam entegre olmuş bir şahsiyet kurma ve korumada ehliyetli kılar. Ulaştıkları sonuçlar ve muhafaza ettikleri duygular, şahsiyetin kendisi gibi, yeganedir, çeşitlidir.

William James bu noktayı, elli yıl önce yazmış olduğu 'Varieties of Religious Experience' adlı mukayese edilmez eserinde dile getirdi. Son iki nesilde dinamik psikolojinin ilerleyişinin kesinlik ve destek

saklamak için yeterli olduğunu hissetmeseydik, onun tezini yeniden ifadeye cesaret edemezdik. James modern şahsiyet teorilerine yetişmedi. Birçok hususta bu teorilerin isteyerek onun önceki buluş ve yorumlarına uyum göstermesi, dehasının tasdiki olacaktır.

Bu bölümler 1947 baharında Boston'da tarafımdan verilmiş olan Lowel konferanslarının revizyonudur. 1945 baharında Ohio Wesleyan Üniversitesinde Merrick konferansları olarak mevcut şekliyle okundular. Konu hakkındaki düşüncelerimi formüle etmek için teşviklerini esirgemeyip fırsat sağlayan her iki müessesenin güvenlerine müteşekkirim.

Tenkitçi ve yardımcıları bakımından talihliydim. Bir çok şekillerde Mrs. Jacqueline Sutton ve Mr. Gillespie'nin, özellikle 2. Bölümdeki araştırma ile irtibat bakımından, ve Mrs Eleanor Sprague'nin sürekli yardımları oldu. Din Psikolojisinin anlayışlı, akıllı öğrencisi Dr. Steward Hiltner bana fikir ve stratejik cesaret verdi. Aynı şekilde verimli bir yardım, Boston Üniversitesinden Prof. Edgar S. Brightman ve Boston'daki Vedanta Kilisesinden Swami Akhilananda'dan geldi. İlki beni psikosentrisizm, ikincisi de etnosentrisizm'den korumaya çalıştılar. Boston Üniversitesinden Prof. Peter Bertocci, hayati bir teşvik kaynağı idi. Ve dostça bir tarzda muayyen felsefi ve teolojik hareketlerle uğraşırken ihtisas dışı olmamı telafi edecek şekilde yardımcı oldu.

Tenkit çabaları başarısızlıklarımı tamamen doğrulamadı; böyle yoğun bir şekilde ele alınmış din gibi geniş bir alan için bir psikolog davetsiz

misafirdir. İlahiyatçılar, filozoflar, din ile uğraşanlar, tarihçiler öncelik hakkına sahip olmuş olmalı. Sınırlı psikolojik açıdan bile onların alanına tecavüz etmeden konuya eğilmek imkansızdır. Aynı zamanda psikolog - herhangi bir oranda bu psikolog- devamlı olarak sessizliği muhafaza edemez. Onun da söyleyecek bir şeyleri var. Özellikle kişi şahsiyetindeki dini duygunun fonksiyonu üzerine işitilmeyi ister.

Gordon W. Allport

İÇİNDEKİLER

1.Dini Yakarışın Kökenleri

2.Gençlikte Din

3.Olgunlukta Din

4.Vicdan ve Akıl Sağlığı

5.Şüphenin Mahiyeti

6.İtikadın Mahiyeti

Dini Yakarışın Kökenleri

Özellikle üniversitelerdeki modern entellektüeller arasında, *din* konusu gizlenmeye, üstü örtülmeye çalışılır gözükmektedir. Bu, insanoğlunun eğitilmiş kesiminin daha az akıbeti göz önünde bulunduran bir tarzda yaşamayı öğrenmesi ve her tipe hitap eden açıklamalara güven duymaması yüzünden mi? Yoksa iç dünyaları hakkındaki bilgiyi akışkan hale getirmek veya tam bir laikliği sessizce benimsemek için onu gerekli gören üniversitelerde hakikati parçalı tarzda keşfetmek gayretleri içerisinde yer alması sebebiyle mi? Her ne sebepten olursa olsun modern dünyada dinin ısrarlılığı, bugünün alimlerine bir sıkıntı, bir mahcubiyet sebebi olarak gözükür. İnsan alakasının tahminen hiç bir alanına yabancı olmayan psikologların bile, konu gündeme geldiğinde, kendilerini geri çekmeleri muhtemeldir.

Son elli yıl boyunca din ve cinsiyetin tersine dönmüş pozisyonlara sahip olduğu göze çarpar. Viktorya çağında yazmış olan W. James, hüsnu tabirle 'aşk içgüdüsü' diye adlandırdığı cinsiyetin insan hayatındaki

rolüne, ancak iki sahife ayırmaktaydı. Gerçi hiç bir yasak onu, dehasının ürünlerini Varieties of Religious Experience'a yönlendirmekten geri alamazdı. Din konusunda serbestçe ve göz kamaştırıcı bir parlaklıkla konuştu. Aksine bugün psikologlar insanoğlunun cinsel ihtirasları konusunda, Freud veya Kinsey'in içtenliğiyle yazarlar, fakat dini ihtiraslar gündeme geldiğinde, yüz kızarmaları ve sessizlik artar. Ancak psikolojide herhangi bir modern ders kitabı yazarı, cinsiyet gibi insan türünün daima evrensel bir alakası olmuş bulunan din konusuna çekingen iki sahife ayırır.

Müessesesevi alakaların ve tarihi telakkilerin giderek güçlenen hususlar haline geldiği hem teknik hem de dolambaçlı olan bir sahaya birkaç bağımsız psikolojik araştırma metoduyla girmekte psikologların gönülsüzlüğünü anlamak zor değildir. Bir psikolog için bu kadar çok hayat alanına giren ve özel araştırma veya bilgi bakımından oldukça az getirecek olan bir konu üzerinde açıklama yapmak, ruhun belli bir dayanıklılığını gerektirir.

Gerçi psikoloğun bu alandan çekilmek için hiç bir hak ve mazereti yoktur. Ülkemizdeki yetişkinlerin üçte ikisi kendilerine dindar insanlar olarak bakar ve hiç olmazsa onda dokuzu, kendi ifadelerine göre, Allah'a inanırlar. Bu çeşit yaygın bir duygu ve inanç, mesleki tevazu ve ilgisizlik gibi sebeplerden dolayı ihmal edilemez. Dahası, dünya tarihinin tam bu noktasında ilim adamlarının psikolojiyle din arasındaki ilişkiye ilgisi, giderek daha fazla artıyor. Belki bunun sebebi, ekseriyetin, tarihi bir itikadın akidelerini kuvvetle tasdik ederken, kendilerinin de birçok ihtirazi kayıtlarla bu itikadı muhafaza ettiklerini görmeleridir.

Merak ediyorlar, niçin şüpheleri onları daha çok rahatsız ediyor? Şunu da görüyorlar ki, hala dini 'hissederlerken', hal ve gidişlerinin düzenleyici prensipleri, dini inançlarından daha az, psikoloji, psikiyatri ve akıl sağlığından daha fazla gelmektedir.

Şüpheye, laikliğe, psikolojizme olan bu temayül en ince derecesiyle, dinin geçmişe ait bir şey veya yolun dışında olduğu manasına gelmez. Tarih, müessesevi dinin zayıflama, bozulma gösterdiği kadar, yeniden canlanma tarafı olduğunu da ortaya koymuştur. Laikliğin artmasıyla belirlenen XIX. yüzyıl, bununla beraber Oxford Hareketine, Evangelic Revival'a, Hristiyan İlminin Doğuşuna ve Kurtuluş Ordusu'nun kuruluşuna şahit oldu. Asrımız bu hareketlerin daha çok yayılışına ve ekümenisizmin dikkat çekici gelişmesiyle birçok fundamentalist mezheplerin de yeniden ortaya çıkışlarına sahne oldu. Fakat organize dinin bu durumu konu dışıdır.

Bu bölümün münakaşası, müessesevi dinin itikadı her ne olursa olsun, insanoğlunun sübjektif (şahsi) dini duygularının çok daha fazla canlı olduğu, ve belki de köklerinin çok ve derin oluşundan dolayı daima canlı kalacağıdır.

Münferit bir Dini Duygu Formu Var mıdır?

Kişi hayatında dinin köklerine geçmeden önce, her dini duygunun kaçınılmaz surette bir parçası olan tecrübenin münferit temel bir formu olup olmadığını

araştırmalıyız. Dini duygu için böyle ortak bir mahreç keşfedebilsedik, uygun olurdu. Bu konuda birçok teşebbüs yapıldı. Bunların en iyi bilinenlerinden biri, Schleirmacher'inkidir. Bu yazar, dini duygunun ayırt edici şekilde 'mutlak bağımlılık duygusu' olduğunu ileri sürer. Son analizde din bir yalvarış, bağımlılık, teslimiyet duygusudur. Sonraki birçok yazar, Schleirmacher'ın bu dini duygudaki merkezi ve ayırt edici niteliği bulma teşebbüsünden oldukça etkilendiler. Fakat her biri bu olayda kendi tarzını seçti.

Rudolf Otto hissetmekteydi ki, Schleirmacher bağımlılığın bu zihni karşılığına yukarıdan bakmıştı. Her şeyin ötesinde, kendi hiçliğiyle boğulmuş birey - insanın kendisinden 'tamamen başka' bir realiteye—bağımlı olduğu esrarengiz, 'heybetli ve büyüleyici' bir realitenin ancak farkındadır. Otto'ya göre, kitle bakımından Sanctus (bu kelime ile başlayan ilahi) un niyeti, dinin timsalini göstermesidir. Holy, Holy, Holy bütün dinin kalbidir. Ve Otto'nun vardığı sonuç şudur: İnsan tecrübesinin başka hiç bir safhası, Bu 'hayranlık uyandıran mutlağı' icap ettirmedeğinden, esasen bu dini duygu yeganedir ve diğer herhangi bir insan tecrübesine benzemez.

Fakat Otto'nun analizine hayranlık duymakla birlikte Wobermin'e dönüyor ve şunu görüyoruz. Güvenlik hissi ve iştıyak duygusu hem Schleirmacher hem Otto'da yetersiz şekilde verilmektedir. Bütün dini kültürlerde, Dobermin ısrar etmektedir, mezmurlar ve dualar hem iştıyak hem de güvenliğe referanslarla doludur. Mesela Budizm'de, Schleirmecher'ın analizine tamamen merkez olan

bağımlılık hissi geri çekilir, halbuki güvenlik duygusu ve şiddetli iştihak hakimdir.

Bu tip analiz için örnekleri çoğaltmayacağız, fakat bu bireysel yazarı memnun etmek, başarısızlığa önceden mahkum etmek demektir. Her bir analist, bu sübjektif din formülünü kendi içebakışlarına dahil edebilmek için buradan bir parça çekiştirir, oradan bir parça itiştirir, gözükür. Bu tip yazarlar esasen biyografiktirler, ve bilinçaltı yoluyla bütün insanoğlu için dini hassasiyete dair kendi titiz durumlarını yansıtırlar. Münferit fenomenal bir özle belirlenmiş bu dini duygu bir örnek terkip ise, bu yaklaşımı daha başlangıçta reddetmek önemlidir. O takdirde psikolojik analizle ilgili görevimiz doğru olacaktır, fakat bu basit yaklaşım kabul edilmezse, ki edilmeyecektir, eleştirimiz çoğulcu ve farklı olmalıdır.

Din konusunda yazmış olan bir çok psikolog şu noktada mutabık görünüyor, münferit ve yegane hiçbir dini heyecan yoktur, fakat daha çok dini bir objeyi hareket noktası alabilen ziyadesiyle muhtelif bir tecrübeler dizisi olabilir. Dini duygunun varlığını işaret eden, işte bu tecrübe karakterinin kendisinden çok, bu alışılmış ve niyetli tecrübe mahrecidir. Dini niyete girebilen heyecanların geniş farklılığı James tarafından tasvir edilir:

“Dini korku, dini sevgi, dini huşu ve benzerleri vardır. Fakat dini sevgi, dini bir objeye yönelen insanın tabii sevgi heyecanıdır yalnızca; dini korku, mükafat veya ceza şeklinde bir ilahi karşılık kavramı onu canlandırınca kadar, sanki insanın yüreğini titreten müşterek alelade alışveriş korkusudur sadece; dini huşu, alacakaranlıkta bir ormanda veya bir dağ geçidinde hissettiğimiz aynı organik heyecandır; tabiatüstü ilişkilerimize dair bu

düşünce sadece bu esnada bizi aşar; aynı şekilde dindar insanların hayatlarında görüldüğü kabul edilen bütün muhtelif duygular.”

Dunlap, yegane ve evrensel bir dini heyecanı ve evrensel dini kavramların varlığını reddeder. Şunu görür, gerçi tarihi dinler, mükerreren muayyen ortak kavramlarla uğraşır, fakat bunu istisnasız yapmaz. Üstün kudretlere duyulan alaka, evrensel olmasa da, genelde vardır, Şeytanlar, ruhlar, cinler ortak şekildedir, fakat her zaman bir alaka konusu değildir. Kozmoloji ve metamorfoloji problemleri umumiyetle vardır, fakat istisnalar olabilir. Günah, halas, ve ölümden sonraki hayat sadece tekrar eden alaka konularıdır. Mistik durumlar ve kutsallık fikri umumi şekildedir, fakat aynı şekilde ele alınmamaktadır. Sadece takriben müşterek olan bu kavramsal alakaların özüyle uğraşırken kişinin kendisi, zihin durumlarının hudutsuz bir çeşitliliğini yaşar. Bir dinin veya bir diğerinin abidleri tarafından yaşanmamış 'hiçbir his, hiçbir heyecan' yoktur. Ve yeryüzündeki dinlerin çoğunda, uygun şartlarda yaşanan her çeşit heyecan ve his karışmış bir vaziyette bulunur.

Surası gerçektir ki, James ve Dunlap, bir dereceye kadar kendi çoğulculuklarında aşırıdır. Birçok yazar dini his için sabit bir norm kurmayı ve sonra ferdi varyasyonların meydana gelişini biraz da istemeyerek tanımayı tercih eder. Yakın zamanlara ait bir yazar olan Max Schoen'e kalırsa, dini tecrübeden 'bir çeşit çarpıklık'la konu olarak söz eder. Bir psikolog için 'tecrübenin çarpıklığı'ndan söz etmek acayip gözüktür. Bir tecrübe sahip olduğumuz bir şeydir, idrak edilir surette gerçeği tahrif edebilirken, ancak kendisini tahrif edebilir. Schoen'in ve sübjektif halleri içinde din konusunda yazan yazarların ekseriyetinin hatası şudur.

Dini şuuruluğu karakterize etme görevini, onun ne olduğunu bilen ehliyetli otoritelere dayandırmazlar -yani onu yaşayan kimselere.

Kişinin hayatındaki dini modelin standart bir formu olduğunu reddederken, o münasebetle şahsi bir formun varlığını inkar etmiyoruz. Tamamen aksine, herhangi bir fertle kendi zihin hayatının karakteristik hisleri ve oldukça tipik olup tekrar tekrar vuku bulan kavramlar vardır. Yoğun psikolojik incelemeyle kesinlikle mana verilebilen ve anlaşılabilir iyi organize olmuş şahsi bir duyguya kişinin sahip olması muhtemeldir. Dini hayatlarında insanlar birbirlerine uygun düşmeseler de, kural olarak hudutlu şekilde kendi içinde bütünlük teşkil ederler.

Dini Duygunun Ortak bir Kökü Var mıdır?

Sübjektif dini tecrübede, hiçbir standart esas model olmadığı gibi, ortak orijin noktası da yoktur. Münferit dini bir insiyakın varlığını inkar etmek, böyle bir insiyak için bir vaka ortaya koyan herhangi bir yazar bulmak zor olacağından, modern psikolojide itikatlara aykırı hiçbir düşüncüyü gerektirmez. Yüzyılın büyük insiyakçı psikologu MacDougall bile, temelde münferit dini bir temayül için hiçbir delil bulmadı. Daha çok, fazla karmaşık olmak üzere reverans heyecanını düşündü. Bu heyecan, korku ve hayranlığın mecz olmuş bir hali olan huşuya girer. Hayranlık sıra ile olumsuz bir kendini hissetme ve şaşkınlığın birleşmesini gösterir. Ayrıca, reverans şefkat heyecanı ile olumsuz kendini hissetmenin ikili terkibi olan minnettarlığı,

şükranı içine alır. Bu heyecan karmaşasının temelinde hiç olmazsa MacDougallci dört temayül işbaşındadır: merak, kendini alçaltma, değişiklik ve veli içgüdü.

Gerçi münferit ve spesifik bir dini içgüdü için psikolojik destek bulmakta başarısız olsak da, münferit bir bedeni veya zihni mekanizmayla işleyiş halinde olan dini düşünce ve hissi aynılaştırarak bir temayül buluruz. Mesela cinsiyetle ilgili represyon teorisinin taraftarları vardır. Bu kişiler, delil olması bakımından dindeki cinsiyet sembollerinin göze çarpanlarını ve dini taşkınlık ve mistik hayallerin bazı formlarının ifratla iştret ve cümbüş kabilinden tabiatını iktibas ederler. Dinin, gayesi ket vurulmuş cinsel impulsun incelikle örtülü bir yücelmesi olduğunu kabul ederler. Fakat bu mantık çizgisi, dinin beslenme, emniyet, rahatlık sembollerine verdiği daha büyük önemi görmemezliğe gelir. Ve, bilhassa aynı şekilde cinsiyet heyecanı ile her çeşit heyecanı karıştırmaktan veya cinsiyeti mükemmellekle denkleştirerek anlaşılabilir hale getiren düşünceden suçludur. Herhangi bir olayda fazlasıyla dini iştret eden ihtirassızlığa yukarıdan bakar. Yine biliriz ki, hiç bir cinsi represyonu tanımayan yerlerde ve devirlerde dünyanın çehresini din aydınlatmıştır. Ayrıca tekbibe gerek duyulursa, bugünün gençliğinden gelen raporlarımız var. Bu konuda serbest ve anonim belli bir fırsatı yorumlamak üzere, yakın zamanlarda mülakat yapılan 500 öğrencinin sadece yüzde sekizi dini uyanışlarında cinsiyet telaşının bir faktör olduğunu düşünmekteydi. Yüzde yirmi üçü huşuyu ileri sürerken yüzde on yedisi hüznü ve kederi ve yüzde kırk ikisi korku ve güvensizliği kabul etmekteydi.

Sanki bu çeşit introspektif raporların delil oluşuna kulak asmamak için, dini hayatın bir başka örnek ve hakim korelatında, yani iddia edilen bilinçaltının işleyişinde ilerleme kaydedildi. Eğer dinin kökleri şuur eşliğinin tamamen altında ise, şüphesiz içe bakış değersizdir, bu görüşün meşhur mümessili, bireyin Tanrı kavramının her vakada babasından sonra model alındığı düşüncesini koruyan Freud'dur. Allah ile bizim şahsi münasebetimiz, fiziki velimizle olan ilişkimize bağlıdır. "Allah aslında hiç bir şeydir, fakat yükseğe çıkarılmış bir babadır." Hakikatse ve birey hayatı her ne zaman inişli yokuşlu bulsa, bu ifadenin doğruluğu kendilerini ifadeye cehdeden derinden bastırılmış infantil fikirlerin varlığına bağlıdır. Freud böyle düşünmektedir.

Dinde bilinçaltına bağlı olan başka birçok yollar vardır. Mesela W. James bireyin zihni ile evrensel bir zihin arasında şuur altında bir irtibat olduğu hipotezinin himayesini dilemekteydi. Analojisini kullanmak gerekirse, "Ferdî şuurulluk adası terkip ve desteğini çizdiği hudutsuz okyanus zeminine eninde sonunda dayanır. Ferdî zihnin üniversal zihnin sadece bir parçası olduğu teorisi, Hinduizm ve Hristiyanlık İlmî gibi tip bakımından farklı birçok dinlerde ortaktır. Bu teorinin bir dereceye kadar hemen hemen her dinde bulunduğu gözükür. James'in kendisinin açıkça gördüğü gibi, teorinin liyakati, psikolojik olmaktan çok metafizik olmasından ileri gelir. İlahî bilincin akışı için ferdi zihne mümkün bir kanal sağlar.

Psikolojik bakımdan, şuuraltı kökleri olan herhangi bir teorinin denenmesi veya reddedilmesi zordur. Emin olabileceğimiz tek husus, böyle teorilerin tek yanlı

olduklarıdır. Şuurlu kozal kuvvetler de olacağından, bilinçaltının gücü, hikayenin tamamı olamaz.

Sübjektif din hakkında en göze çarpan gerçek, belki de şahsi hayatın idare tarzında iyi teşkil edilmiş rolünü oynarken asli basitliği ile teşekkür hadisesindeki ekstrem karmaşıklık arasındaki zıtlıktır. Mecz oluşu bakımından cüz ve basit, fakat unsurlar bakımından karışık, muğlak olan zengin bir tatlıdır. Veya metafora itibar etmek gerekirse, parlak ve basit ise de, terkip bakımından realitede çok renkli olan şahsiyetteki bir beyaz ışıktır.

Her şahsiyetin prizması yegane olduğundan, spektroskopik bir analiz yapmak kolay değildir. Hemen hemen bütün örneklerde her nasılsa şunu buluruz, gelişmesinin seyirinde kişinin dini, bedeni ihtiyaçları (1), mizacı ve zihni kapasitesi (2), psikojenik alaka ve değerleri (3), akılcı açıklama gayretleri (4), ve etrafını çeviren kültüre tepkisi (5) ile kırılır. Gelişmeye müstait faktörlerden her biri ayrı yorum gerektirir, bu da sadece dini duyguyu hasıl eden sentezler yoluyla.

Organik Arzunun Rolü

İnsan hayatının tamamı arzunun etrafında döner. Ve Dunlap'ın dediği gibi, "dinde konu olmayan veya bir zamanlar konu olmamış hiçbir arzunun bulunmadığı

gözükür. Şüphesiz dua, ibadet arzunun bir ifadesidir ve insanın kendisi için dua etmediği veya etmemiş olduğu arzu edebileceği hiçbir şey yoktur."

İnsanın temel arzuları yiyecek, su, ve emniyete ait olanlardır. Korku da birey ve tür bakımından ilk ve önemli bir unsurdur. İki unutulmuşluk arasında birleştirilmiş olan insan hayatı düşmanlardan, tabiattan, hastalıklardan, yoksulluktan, sürgün edilmekten korkma yoluyla başlar. Hepsinden fazlası ölümden; çünkü dünyadaki bütün yaratıklardan sadece insan öleceğini bilir. Bir muskanın bizi korumasını istemez miyiz, kendimizi ebedi güçlü kollara bırakmaz mıyız, Nirvana'yı araştırmak için kendimizi disipline etmez miyiz, ve böylece üzerimizde devamlı savrulan tehditlerden kaçıp kurtulmaz mıyız? Bir çeşit teminat istemek, güvensizliğe karşı spontane bir tepkidir. Tipik dini yalvarış, her itikatta varyantlarıyla ufak değişikliklerle görülür:

Yol göster bana sen büyük Yahova

Bu kıraç araziden geçen ben yolcu

Zayıfım fakat sensin kudretli

Koru beni güçlü ellerinle

Korkunun ortağı, arkadaşlık arzusudur. Birçok insanda sevme kapasitesi büyüktür ve sevme arzusu doymak bilmez. Hatta dünyalık bir sevgiye sahip olanların en mutlu anlarının bile daima yeteri kadar sevdikleri veya sevildikleri şüphelidir. Son hadde yakın bir arzu kalır. Ve eğer ölüm sevileni bu dünyadan alırsa, bu arzu artar. Küçük bir çocuk her gece mahrumiyeti esnasında ölmüş bulunan annesi

için dualarıyla hitap etmektedir. Kültür bu uygulamayı tasvip etmez, ve büyükler tarafından bu öğretilmez. Zira desteği olmayan bir çatışmanın spontane bir çözümüdür çocuk için. Onun dini, onun kimsesiz açlığı ile desteklenmektedir.

A lışıldığı şekilde, istek daha yoğun hale geldiğinde, dini şuurluluğun keskinleşmesi hayatın bu kritik devrelerindedir. Bir çok insan sadece kriz anlarında dindardır; insanların rahat ve Allahsızca sürtünerek geçirdikleri zamanın kalan kısmında, dini duygular, rafa kalkmışça cansız bir şekilde uyku halindedir. Fakat bir şahıs tarafından kriz olarak hissedilen şeye, bir başkası tarafından çok kez aynı şekilde bakılmadığını not etmek gerekir. Genç bir kız velilerinin boşanmaması için ettiği duaları sonunda dindar hale geldi, bir başkası kabuslarının başlamasından kurtulmak arzusuyla. Mahrumiyet veya kendi kendini cezalandırma, çok defa canlı bir dini tecrübeyi meydana çıkarır. Katolik genç kızın uygun bir evlilik isteği, onu ilahi bir yardım için Novena söylemeye götürebilir². Bireyin dini, çok sayıdaki yollarla karışık motivleri ve tamamlanmamış bir hayatın isteklerini bir mihraka getirir.

Y ukarıdaki listeyi uzatmak gereksizdir. Çokluğu ve çeşitliliği, farklı bireyler tarafından ve bir ve aynı kişi tarafından hayatın farklı devrelerinde benimsenmiş farklı Allah kavramlarıyla gösterilir. Bazen kudret vasfına önem verilir. Allah her şeye gücü yetendir -yaratıcı ve fırtınaları yatıştırma gücüne sahip; gökler ve cennet onun şanını bildirir. Bazen O, güvenlik ve güç kaynağıdır, ve keder ve sıkıntı anlarında her yerde hazır ve nazır bir yardımcıdır.

---

² Ç.n: Hristiyanlıkta dokuz gün süren bir ibadet ve bunun duası

Çok defa kutsiyetin yüceliğiyle kendisine ibadet edilecek evrensel kusursuzluktur. Sevgiye ihtiyacımız olduğunda Allah sevgidir, bilgidir, her şeyi bilendir, tesellidir. Kavrayışı aşan barışı ihsan eder. Günah işlediğimizde Halaskardır, rehberliğe ihtiyaç duyduğumuzda Kurtarıcı Ruhtur. İlahi sıfatlar açıkça arzunun panoramasını doğrular, gerçi birey, Tanrıya yaklaşımının mevcut ihtiyaçlarıyla tayin edildiğinin nadiren farkındadır.

Burada akla Hindu dinindeki ilginç bir rit gelir. Onaltı veya onyediyi yaş civarında, Hindu genci öğretmeninden bütün hayatı boyunca İlahına kendisini bağlaması ve duasında özel bir araç olarak hizmet etmesi için isim alır. Bu adette Hinduizm, mizacın, ihtiyaçların ve inisiyatif kapasitelerin geniş ölçüde dini hakikatlere yaklaşımı tayin etmesi gerektiğini kabul eder. Tabiata alışılmadık şekilde bir sevgi gösterme ile genç bir şahıs, Allah'da bu sevgisinin tamamını bulmaya çalışacaktır. Bu yüzden 'Sevgili' adı, özellikle ona tavsiye edilebilir, çünkü bu ad bütün varlığın tekliğini teyit eder. Bu ritin hazırlığı esnasında öğretmen onun yüküyle ilgili şahsiyetini doğru bir şekilde değerlendirme sorumluluğunu üzerine alır. Gerçi diğer dinler olgunluk eşiklerinde bu başlangıç için şahsi danışma sağılar, muhtemelen hiçbir genç şahsiyetinin sıkı bir analizini yaparken, böylesine genişlikle hareket etmez. Bu uygulamada dini duygunun bu nihai ferdiyetini tanıyan müessesesevi bir dinin ender örneğine sahibiz. Öğretmenin kendisine Batıdaki akıl hastalıkları mütehasssısının selahiyeti olmadan üzerine almak istemesinden daha fazla sorumluluğu üzerine almak istemesi, konumuz dışıdır.

Hindistan'da kişinin kendi şahsi ihtiyaçlarına uygun bir İlah için bir ada sahip olması yetmez; bu adın en yakın arkadaşlardan, kişinin zevcesinden bile gizlenmesi sıkıca tembihlenir. Son analizde, her bir şahıs tanrısıyla tek başına yüzleşir ve bunun gizlilik kaydıyla, özellikle aşırı kalabalık ev halkı ve topluluklar içinde bu gerçeği sembolize ettiği düşünülür. Denilmektedir ki, birbirine uygun bir karı koca veya samimi iki arkadaş, sık rastlanmazcasına olmayıp iki gelişen şahsiyetin benzer zihniyetlerini idrak eden öğretmenlerinin zekasını gösteren Allah için idantik isimler almaktadır. Fakat meydana geliş frekansının kesinlikle tahmin ve değerlendirmesinin yapılamayacağı gizlilikle korunan isimlerdir bunlar.

MİZAÇ

Bu Hindu riti açıkça ilgili yapısal farklılıkları kabul eder. Bazı insanlar daima ıstırap ve melankoli bölgesinde yaşarlar; karşılaştıkları her olayın merhametsizliğiyle ilgili durumlara önem vermek çerçevesi içindedirler. Diğerleri hayata tef ve zillerle başlamaktadır. Bu bağımlılık zamanlarında bile Allah'ın işlerine canlı bir bakış almak eğilimindedirler. Hem karamsarlık ve kasvet hem de neşe, hayatın haksızlıklarıyla ilgili olabilir ve durumu haklı çıkarmakta dini bir tarz araştırılabilir, fakat yolları ayrı olacaktır. Kişilerin teolojik ve ritüel tercihleri heyecan eşiklerine, hissi ifade etme veya ketvurma temayülüne göre farklılaşacaktır. Ayrıca, bu tercihlerin lehinde keskin şekilde eğimli ve ihtiyaçlarına daha iyi uyum göstermiş farklı bir çeşit din bulan diğerlerine karşılıklı uygun şekilde tenkitçi olmaları muhtemeldir. Mizacın bu yumuşatılamaz oluşu

gerçeğinde, yürürlükteki ekümenik hareketin isteklerine tatbiki bir sınırlama yatar.

Mizacın temelinde yer alan dinin kökleri ancak zayıf şekilde anlaşılır. Gerçekten şahsiyetin mizaçla ilgili temelleriyle genetiğın tam ilişkisi hala keşfedilmemiş bir alandır. Tesirli bir şekilde şahsiyeti şekillendiren çevre kuvvetlerine ağırlık veren psikologlar, şahsiyetin doğuştan gelen tarafının incelenmesine eşdeğer bir enerji miktarı ayırmak zorunda iken, zaman da süratle ilerliyor. Tavrı dengeleninceye kadar insan tabiatı hakkında yanlış bir görüş hakim olacaktır.

Psikojenik Arzular ve Ruhsal Değerler

Başlangıçta sübjektif dinin arzunun çiçeği, çeşni olduğunu söylemiştik. Beslenme, dinlenme, cinsiyet ve fiziki emniyet dahil olmak üzere birçok arzu organik karakterdedir. Hayvani hayat bakımından bu arzuların pay alırız. Ekseriyetle bu viscerojenik arzuların bedenın doku ihtiyaçlarıyla bir teke tek irtibatı vardır. Fakat karakter bakımından psikojenik olan başka arzular da vardır ki, bunlar viscerojenik arzuların çok farklıdır. Gerçi özellikle engellendiklerinde dolaylı şekilde dini açlığı giderebilen bu arzular, direkt bedeni tatmin sağlayan objeler için normalde rahatsız edicidirler ve onları sübjektif ve özel olarak tanırız. Aksine, psikojenik arzular cisimlendirilir. Bilgi isteriz, diyelim ki, hakikat diye adlandırılıp istenilen bilgiyi dışımızdaki herhangi bir yere yerleştiririz. Ya da iyi, hoş ve tamamen sosyal ilişkiler isteriz, ve araştırdığımızı değeri ölçü

olarak alıp onları ‘iyi’ diye adlandırırız. Bir senfoni veya çiçekli bir pencere estetik açlığımız için tatmin sağlar. Güzelliği de dışımızda bir yere yerleştiririz. Bu düzenin tatminlerini araştıran iç rahatsızlığımız, bedenın spesifik bakımdan lokalize olmuş ve bölümsel dürtülerinden daha komplekstir. Ve keza hayvani olana muhalif olarak ayırt edici bir insan motividir.

Artık bir tatmin sağlayan veya tatmin için araç temin eden herhangi bir şeyi, bir 'değer' olarak tayin ederiz. Kronolojik bakımdan viscerojenik veya 'bedeni' değerler psikojenik veya 'ruhsal' değerlerin önünde gelir. Ayrıca daima daha genelleşmiş olarak büyürler. Başlangıçta sadece bir diğerinden sonra somut bir değeri 'istihlak' eden çocuk, kendisine birbiri ardından gelecek şekilde sunulan yiyeceği, arkadaşlığı, oyuncakları arzu edilen şeylerin geniş kategorisi olarak derhal tanımaya başlar. Aynı şekilde psikojenik alanda özel bir hak, tatmin vermekle kalmaz, aynı zamanda bizim iyi ve doğru olanın ne olduğu hakkındaki duygumuzu oluşturan soyut bir faaliyetler sınıfı teşkil eden muhakemeyi de meydana getirir. Sonra tedricen kategorik olarak iyilik, Güzeli, Hakikat, Kutsallık'a gelmeye başlarız. Bunlar bizim dışımızda, bir özler alanında vardır, ve gayretlerimizin, cehdlerimizin çoğunun yöneldiği objeleri tayin eder. Bütün sosyal veya ruhsal bakımdan arzu edilir olan alakaların psikojenik olduğu söylenemez. İnanırız ki, uygun şekilde psikolojik olarak sınıflandırılan kendini ifade, macera, güç için açlık duyanlar vardır, fakat bunlar ister istemez nispeten kendinde merkezleşmiş kişiler olarak tanınır, ve kökleri viscerojenik dürtüleri genişçe bulunduranlardır.

Sübjektif dine dair değerlerin evrimini ve bu değerlerin nihai manasını açıklamak için, merkezi egoizm fenomenini alabiliriz. Anlatabileceğimiz kadarıyla, çocuk hiçbir şekilde kendi kendine şuurlu değildir. Uyarıcılara tepki gösterir, isteklerini ifade eder, teklif edilen tatmini harcar, istirahate geçer. Felsefi olarak muhtemelen önce değilse de, doğumdan çocukluğa bir self mülkiyeti dayandırmak isteriz, fakat hemen hemen tam bir teminatla ileri sürebiliriz ki, hayatın ikinci yılında sadece tecrübeleriyle kendisi arasında ilgi kuran ve tepkide bulunan şuurlu bir varlık olarak hareket etmeye başlar. Bir çocuğun gelişmesindeki bu safha umumiyetle olduğu gibi, inatçılık ve negativizmle işaretlidir. İki yaşından sonra bütün değerlerin en evrensel olanı, daimi surette kendini ifadeyi talep eden, gücü iştihakla isteyen ve gururlanan ferdiyetin çok keskin duygusuna yerleşir. Organizmalarımız öyle yapılanmıştır ki, şahsi hayatımız daima doğrudan bildiğimiz en yüksek değerdir. Dolaylı safhalarla bir defa daha bu değerın evrimi uzaklara gider.

Derhal kendime, "Eğer keskin bir şekilde kendi kendimin farkındaysam ve şahsıma karşı hiçbir kusur veya hakarete katlanmaya mütemayil değilsem, bütün ihtimaller içinde, başkaları da egolarına aynı derecede takılmazlar, bağlı olmazlar mı?" diye sorarım. Ve fiziki ferdiyetimden genel benlik kavramını soyutlayıp herhangi bir yerde şahsi bütünlüğün muhafazasını saklayan değere yavaş yavaş gelirim. İnsanın Tabii Hakları, Altın Kural, İsa'nın İkinci Emri, doğruladığım değerın farklı ifadeleridir. Onu teyit ederim, çünkü kendi gelişmemin takip ettiği yolda zihnimin genelleyci güçleri kendi benlik duygumu daha

yüksek kombinasyonlara getirmiştir. Şahsi hayatımın sadece bir kere en üstün değer olduğu bu yeri, artık herhangi bir şahsın değeri olarak tanırım. Ve bu genişletilmiş değer, kendi mantıki eğilimlerime ve bana teklif edilen öğretime bağlı şefkat, tolerans, eşitlik gibi birçok tali değerleri içine alır. Şahıs kavramım, şimdiden ısrarlı karakterini o münasebetle kaybetmeksizin, cismani sıfatlardan tamamen tecrit edilmiş hale gelebilir. Şahsiyetin üstün ifadesi olduğunu söyleyebileceğim Allah'ın kendisi, gerekli ve final bir değer olarak diğer bütün kendiliğindenlik değerlerini açıklamayı ve korumayı istemektedir.

Kendi egomla başlayan ve nihayette hem bir etiği hem de bir teolojiyi kucaklamak üzere gelişen şahsiyetin bütünlüğündeki bu psikolojik alaka, tasvirini yaptığımız oluşumun sadece bir misalidir. Bizi içine alan sosyal dünya kadar sanat dünyası, ilim dünyası da hem bizi tatmin eden hem de ufkumuzu genişleten ehliyetli değerlerin üretimiyle ilgilidir. Kendisinde hiçbir değer mahvolmayacağı istekli kişi haline geliriz. Güzel olarak Tanrı, sanattaki değerlerin korunmasını garanti eder. Hakikat olarak Tanrı, değerleri ilim ve felsefe için temin eder. Sevgi olarak Tanrı, insan ilişkilerinde geçerli ve değerli olan her şeyi muhafaza edecektir. Sonsuz olarak Tanrı, bütün bu alanlardaki değerlerin karşılıklı irtibatını kuracaktır. İşte bütün dinlerde bireyin değeri koruma arzusu yoluyla motive edileceği noktasında Hoffding'e yol gösteren, bu düşünce çizgisidir. Korumayı isteyeceği, ihtiyaçlarına bağlıdır ve bu ihtiyaçlar bireyden bireye, milletten millete, zamandan zamana farklılaşır. Değerler egoistik seviyenin üstüne çıkmadığı zaman, din kendi kendine alaka duymayı korumak üzere

düzenlenir: şahsiyet değerinin doğrulanmasında olduğu gibi, değerler fazlasıyla soyut ve genel hale geldiğinde, dini itikadın karakteri genişler. Hoffding ayrıca not eder ki, sübjektif dinin şiddetli şekilde hissedildiği varlık mücadelesiyle değerler çatışmaya düştüğünde, değerlerin tehdit edilmesi yüzünden koruyucu bir sebebe ihtiyaç duyulur. Ve böylece korku, hastalık, keder, suç, mahrumiyet, güvensizlik şartlarında, din yoluyla değerlerin restorasyonu ortak şekilde araştırılır.

Mana Peşinde

Üzerinde durmakta olduğumuz faktörler -arzu, mizaç, değerler- bireyin dini duygusunun nispeten emosyonel köklerini teşkil eder. Ne yazık ki, vokabülerin sınırları, sanki zihin hayatının ayrı bölgeleri imiş gibi heyecan ve muhakeme, muhabbet ve zihniyete uygulamada bizi psikolojik analize zorlar. İnsan zihninin somut fonksiyonu açısından hiçbir şey bu bölünmeden daha yanlış olamaz. Gerçekte her emosyonel durum bilgi ile yüklüdür. Terör ve öfke gibi iki elemanter hal alalım. Gerçi eşitsizlik görülür, fakat aralarındaki ayırımın bedeni değişmeler bakımından aynı olması yüzünden her ikisi de hakikatte fazlasıyla karakterce kognitiftir. Diyebiliriz ki, terörde tuzağa düşürülürüz; öfkede bir dövüş şansımızın olduğu görünüşü içindeyiz. Gerçi kognitif unsurlar süratle ve incelikle sıraya konulur, fakat hiçbir emosyon onlardan uzak delildir. Tam tersine, en berrak mantıki muhakeme anları bile, mevcut

motivasyonla (yani, bir arzu durumuyla) muhafaza edilmedikçe, hiçbir şekilde sahnede yerini alamazlar.

Bütün normal duygular gibi, sübjektif dine de heyecan ve muhakemenin, his ve mananın ayırt edilmez bir karışımı gibi bakılması gerekir. Onu incelerken ne rasyonalite ne de irrasyonalite ile uğraşyoruz, fakat daha çok heyecan ve mantıki düşüncenin içinde eridiği zihnin bir görünüşüyle meşgul oluyoruz. İçindeki his kombinasyonunun eşyanın mahiyetine dair düşüncelyi çeken, harekete getiren, makul ve kabul edilir olan bir kavramla ilgili bir tepki tarzı ile uğraşyoruz. Ne yazık ki, psikoloji lügatında bu zihinsel-duygusal karışımı tasvir edecek hiçbir terimimiz yok. İhtiyacımızı takriben karşılayacak olan benimseyeceğimiz tek terim, 'duygu'dur, gerçi onun çeşni de ne yazık ki, manadan fazla hissi telkin eder.

Bu dengesiz ifade sebebiyle dikkati, bireyin hayatındaki dini duygunun açıklayıcı olan anlamlı tarafına çekmek gereklidir. Soğuk bir Thomistçi tarzla, kişi Allah'ın varlığını delilleriyle kendisine ispatlamaya muktedir olabilir ve aynı şekilde bütün dünyayı açıklamaya devam edebilir. His ve manayı birleştiren böyle bir duygu rehberliğinde kişinin hayatı akıcı şekilde ilerler ve şahıs hem huzur hem de barışı yaşar. Dünyanın bütün büyük dinleri, tartışma ve teyitlerini taahhüt edebilenler için mantıki basitlik ve berrak heybeti olan bir dünya kavramı sağlar.

Fakat bir çok birey kafi derecede tefekkür ve mütalaa içinde değildir, ne de alanında derinleşmiş herhangi bir ilahiyatçı tarafından teklif edilen açıklamayı tamamen benimseyecek şekilde taklitçidir. Bu insanlar böyle bir

ilahiyatçının düşünce sisteminin kısımlarını kavrayabilir ve bir bütün olarak sistemin yönünü hissederler. Fakat hayatlarındaki geniş baskıları şiddetli hissettikleri zamanlarda, kendi yorumlarına ihtiyaç duyduklarını görürler. Şiddetli arzuların hissedildiği sıralarda, anın ihtiyaçlarını tatmin eden fakat aynı zamanda anlaşılır ve desteklenir yapan, bir bütün olarak o sistemin kusursuzluğu değildir.

Üzülürken, arzu ederken, değer verirken çok kez kendi kusursuzluğumuzu yorumlamaya çalışan bir adam tavrıyla araştırıyoruz. Kısa zamanda anlarız ki, engellenmiş iştiyaklarımız din yoluyla tatmin edilen herhangi bir harfiyyen veya direkt tarz içinde yer almaz. Dünyevi yiyecek, içecek, barınma hayatiyetin devamı için hala gereklidir. Adalet, güzellik, hakikat hala araştırılır, fakat biz niye böyle iştiyaklarımızın olduğunu sorarız, onu tatmin etmeyi araştırmanın gayesi nedir? Birçok kişinin hayatında bu çeşit sorular, dikkate layık surette ısrarlıdır, ve onları içine alan bu merak, azgın şekilde yapışan sarmaşık gibi destek ister.

E vren basit bir şekilde kavranılamaz. Parçalar oldukça iyi anlaşılabilir, fakat bu parçaların karşılıklı ilişkisi değil, ve şüphesiz bütünü düzeni de. Her insan arası yaratılışı şekillendiren bu hüküm verilemeyen hakkında hayrete düşer ve bu şaşılacak durum hakkında kendi anlık ifadesine bu orijinal hüküm verilemeyi bağlayan ve birbirini izleyen zincirler hakkında şaşkınlığa uğrar. Birçoklarına göre din, esasen komple bilginin, karışimsız, saf hakikatin arayışıdır, araştırılmasıdır.

Manaya duyulan bu istek şahıstan şahısa değişir, ve farklılığı yaradılışa borçlu olan bazıları, diğerlerinden daha önce doygunluğa ulaşır. Bundan başka, kabiliyet ve sapmaların ortaya koyduğu gibi, ilmi açıklamalardan veya poetik metafordan faydalanmak üzere bireylerin kavrayış kapasiteleri farklılaşır. Hiç kimse aynı entellektüel zorluklara veya güçlere sahip değildir ve bundan ötürü aynı çözümlere ulaşmaz.

Bu Rasyonalize Temayül Büyüsel midir?

Bazı yazarlar dini düşüncedeki bu rasyonalize temayülü aşığılamak üzere, ve ona sadece ampirik ve ilmi düşünce için prelojik bir başlangıç olarak bakarlar. Bu görüş, ilkel kabileler hakkında ancak avuç dolusu delile sahip olan, ve ilkeller gibi dini düşünen insanların gelişmenin büyüsel bir safhasında yaşıyor olduklarını tartışan muayyen eski nesil antropologların nazarında itibara sahiptir. Tartışma, fayda ile mukaddesi karıştırdığımızı benimser. Tohumların yeşermesini ilmi olarak kontrol etme, denizcilik, dayanıklı ve tesirli araç ve silahların yapımında iktidarsız olan bu ilkelin büyü, ritüel, dua, ve ibadet için tekrar tekrar izleyebileceği yola sahip olduğu söylenir. Aynı şekilde kendi kültürümüzde çocuk veya eğitimsiz yetişkin, ikilemini çözmek için ampirik uygulamaları benimsemek yerine dini uygulamalara başvurur.

Dini duygunun bu türevindeki hata, kısmen gerçekteki kısmen de yorumdaki bir yanıltır. Gerçekteki hataya işaret eden Malinovski göstermiştir ki, mesela, Trobriand yerlisi balıkçılıkta, bahçecilikte ve kayak

inşasında hakim olan etkili ve kesin bir ilmi bilgi deposuna maliktir. Davranış ve düşüncesinin çoğunda gerçekçi ve safça ilmi şekilde hareket etmektedir. Hakikattir ki, bu şiddetli ampirik düşünce tarzıyla birlikte adım adım ilerleyen büyüsel uygulama ve inançlara dair bir sistem vardır, fakat bunlar bilhassa birbiriyle karışmaz. Yerli çok iyi bilir ki, başarılı sonuçlar, sadece ampirik bakımdan uygun manipülasyonlardan çıkacaktır. Aynı zamanda bilir ki, onun rasyonel anlayışı ve kontrolünün ötesinde durumdan gelen faktörler vardır. Bundan dolayı, dünya üzerindeki insanların çoğunun yaptığı gibi, ikili bir ifadeyle meşguldür, biri kavrayış ve kontrolünde bulunan faktörlerle meşgul olma, diğeri kavrayış ve kontrolünün ötesindeki faktörlerle. Hastalık ve ölüm olayını ele alalım.

Her devrin her insanının tıbbi bitkiler, ilk yardım teknikleri, ve tedavi egzersizleri kullanmak için ilmi çareleri, ilaçları olmuştur. Fakat dini yardım da istemişlerdir. Kendi kültürümüzde bu kaynakların ikili mahiyeti açıkça kabul edilir. Biliriz ki, bir doktor ve bir rahibe başvurduğumuzda, tamamen farklı seviyelerde hareket ediyoruz, muhtemelen ilkele göre hudut, bir dereceye kadar daha muğlaktır ve Malinovski'ye göre, yine de problemlerini dini satha koyduğundan habersiz değildir.

Mesele mahrumiyet bakımından daha açıkça ortaya konuldu. Muhtemelen ilkel ya da medeni hiç kimse büyü, ritüel veya duanın bir ölüyü yeniden dirilteceğine inanmaz. Parsons'un işaret ettiği gibi, henüz hiçbir toplumda ölüm, cenazeyi yerine koymak ve diğer pratik intibakları sağlamak için faydacı ihtiyacın aşırılığıyla

ritüel gözlemlerin fazla eksikliğini duymaz. Mahrumiyetle ortaya çıkan kuvvetli heyecanlar, minimal pratik intibakların yetersiz oluşunun hissedilmesi sebebiyle, kısaca alakalı dini seremonilerin gelişmesi sonucunu verdi. Böylece ilkel veya medeni dünyada cenaze ile ilgili seremonilerin ilmi olmayan bir ölüm görüşünün neticesi olduğunu kabul edemeyiz.

Dini düşünce mantık öncesi düşünceyle aynı olsaydı, kendi kültürümüzün gelişmesindeki birçok gerçekleri değerlendiremezdik. Tarih bize gösterir ki, nispeten birkaç istisna ile dini müesseselerin kendileri mantık, matematik ve ilmi metodun gelişmesini artırdı. Birkaç istisna dışında kilise okulları, özel üniversitelerin öğrettikleri aynı ilmi öğretir. Ve muhtemelen tahkik edebilirdik ki, tarih boyunca bu dünyada en fazla pratik faydayı başarmış olan Hristiyanlar, hemen sonra en ateşli şekilde inananlar olmuştur.

Meselenin hakikati şudur, ilmi düşüncenin ilkel ya da medeni çok insan tarafından bu dünyanın meselelerini sadece parça parça çözmek ehliyetinde olduğu bulunur. Bu düşünce uzun bir yol kat eder, fakat kafi derecede değil. Max Weber'in terminolojisinde, ilim ampirik illiyet problemleriyle uğraşır, din ise yeterli mana problemleriyle. Birçokları için, hatta ilkel insanlar için, ilme göre ilmin ve dine göre dinin yerini belirlemek zor değildir. Güneşten atom enerjisinin dünyaya nasıl ulaştığı veya nükleer füzyon yoluyla nasıl salındığı, ampirik illiyet problemlerindedir. Yaratılış, amaç ve atom enerjisinin etik kontrolü problemleri, tamamen farklı çizgide problemlerindedir. Küçük bir çocuğun cesedinin nasıl

yakıldığı, cevaplandırılabilen ampirik bir problemdir: bu çeşit şeylerin niye vuku bulması gerektiği, tamamen farklı düzende bir problemdir.

Anlaşılabilme ve İyimserlik Temayülü

Ekseriyetle insanların müştereken dini düşünce tarzına dayandırdıkları mana problemleri, yaradılış ya da kötülükle ilgili olmak zorundadır. Kozmolojik merak, elbette dini düşünce orijinlerinin en ortak olanlarından biridir. "Dünyanın temellerini attığımda sen neredeydin?", diye Rab Hz. Eyyub'a sorar.

Fakat bütün dinlerin literatürüne yansıyan ve daha da ısrarlı olanı, zihnin kötü olanla meşguliyetidir. Muhtemelen 6. Yüzyıla tarihlenen kutsal bir Hindu metni olan Yogavasistha'nın ilk sahifeleri tipik olanıdır.

Herkesin ölmek üzere geldiği dünyada ne çeşit mutluluk olabilir. Her şey varlığa, sona ermek üzere gelir... Hayat sonbahar bulutları, yağsız bir lambanın ışığı ve suyun yüzeyindeki dalgalanmalar gibi çarçabuk kaybolur. Arzu, bir maymun gibi kararsızdır. Asla elindekiyle tatmin olmaz, elde olmayanlara uzanır, sıçrar. Bedende iyi olan hiçbir şey yoktur. Bir hastalık rahatsızlığı, her çeşit ıstırabın alınırılığı, ve zevale erme bedeninin konusudur. Gençlik denilen hayat safhasında ne cins bir hazza sahip olabiliriz ki, derhal gök gürlemesi ve bir ışık süratiyle yaşlılık acıları onu kaçınılmaz surette takip eder. İşıtilmemiş katlanma çılgınlıklarından orada başka ne vardır? Hayatın sıkıntılarından kurtulmanın mümkün olan en iyi sırrını söyleyin, bileyim.

Birçok dini sistem gibi Yogavasistha da, arzu edilmeyen hayat durumları ve kendi kendine kurtuluşun sırrını bilmek isteyen canlı, istekli, sabırsız insanlar için düşünülür.

Yaratılışın maksadı ve kötülük, çözümleri için çağlar boyu dini sistemlerin dayandırıldığı ikiz olan mana problemleridir. Hakikatte herkesin hayatında bu problemler taraf tarafa vardır, gerçi bazı bireylerin rica ve dualarını , diğerindense bu problemlerden birinin çözümüne daha çok işaretlendiği şekilde yönlendirmesi tamamen alışılmıştır.

Bireyin bu can sıkıcı problemlere takribi veya kısmi çözüm bulma derecesine göre, kişinin hayatı bir derecede anlaşılabilme ve iyimserliğe doğru değişir. Dindar insanların çok kez şunları söylediği işitilir. "Din olmasaydı ne yapardım, bilmiyorum." Bu nokta, onların ulaştığı oldukları nispeten tatmin edici mana çatısına delil olur. Böyle bir anlaşılabilme ve iyimserliği yok etmek, altlarındaki zeminin çoğunu ortadan kaldırmak olacaktır.

İyimserliğe, anlaşılabilmeye ve değer muhafazasına doğru olan dinin bu mükerrer temayülleri, istekli bir düşünmeyi gösterir mi? Gerçi yükleme müştereken yapılmıştır, fakat bu, umumiyetle sathidir. Bundan dolayı dinde yer alan ümidin karakterine ve açıklamaların günlük hayatın velvelecisi istekleriyle uğraşarak çok az şeye sahip olması gerçeğine önem vermez. Büyük dinler tarafından talep edilen kendini ret, disiplin, teslimiyettir. Kişinin hayatını bulması için onu kaybetmesi gerekir. Kendinde merkezileşmiş olma bakımından açık olan ve sadece hayaller ve günlük hayatın

aklıleştirilmelerine uygun şekilde tatbik edilen otizm formülüyle örtülmek üzere, değerlerin böyle birbirinin yerine geçmesi daha yaygındır. Sadece ara sıra olmak üzere, sanırız, bireyleri arzuların gerçekleştiği hayal seviyesinde yollarını koşarken görürüz. Ve bu olurken, bireydeki yalnızca olgunlaşmamış bir dini duyguyla uğraşyoruz.

Bu anlaşılabilme "temayülü, hiçbir vesile ile sadece dinin hayat hakkındaki bakışı için özel değildir. Zihni hayatın her çeşit oluşumlarına hitap eder. Mesela basit duyum idrakini alalım. Gözlerimiz oturduğumuz odada dolaşırken, uygun şekilde retinamızdaki kör noktadan kaynaklanan duyum çatlağına önem vermeyiz. Bir tecrübe sahifesi okurken, birçok tipografik hatalara önem vermeden çıkardığımız mana ile tatmin oluruz. Bir ırka mensup insanları düşünürken, belki bir hoşnutsuzluk veya düşmanlık duygusu ile biyolojik veya antropolojik hakikat bakımından biraz destek bulan veya hiç destek görmeyen anlamlı bir iç dünya kurmaktayız. Bütün hayatımız basitleştirilmiş idrakler veya kategorik anlamlar toplamaya yöneliktir. Tahkik edilir şahadetin dindar insanların anlaşılabilmelerini daha başta atladığını söylersek, dindar olmayan insanların anlaşılabilirlikleri için de bunun aynı şekilde olduğunu unutmamalıyız. Bütün zihni işlemler mecz olmak ve bir birim haline gelmek için baskı yapar. Teist veya ateist olalım ya da olmayalım, içinde yaşadığımız dünyada stereotipleşmeye boyun etmekteyiz.

Aynı derecede kaçınılmaz olan bir nokta da, bizim iyimserliğe olan temayülümüzdür. G. B. Shaw der ki, hiçbir genç gerçekte öleceğine inanmaz. Doktor

ve hastası umumiyetle, sanki sağlığın tıbbi hizmetle sonuçlanacağını farz eder ve daima ona göre hareket eder. Kendisi kafi derecede yaşamış bir doktor, hastalarını birer birer kaybedecek ve aynı şekilde iyimser temayüllerin lehinde, bu galibiyetin kesinliğini korumayacaktır. Bir çok kolej öğrencisinin koleji bitirdikten sonra kazanacakları gelire dair gl pembe ve gerçekçi olmayan görüşleri olduğunu biliriz. Fakat bu iyimser temayüle, illüzyon olarak değil, amelle ve mantıki hırsla ilgili faydalı bir şey olarak bakarız. Çünkü her şeyin ötesinde, kesinsizliğin işe karıştığı saf bir unsur vardır. Hepimiz gelecek yıl yaşayacağımızı umarız, ve yine de istatistik tahminler, % 1,5'umuzun hayatta olmayacağını gösterir. Burada kesinsizlik olsun ya da olmasını mit, ebediyete doğru sıçrar. Dindar olmayan biri, dindar kişiden hiç de daha az olmayan mutlu bir karaya çıkış için planlar yapar.

Ve böylece realiteden kaçıp kurtulma arzusunda dini yönelişlerin köklerini bulup ortaya çıkarmaya çalışmanın, niye sonuçsuz kaldığını görürüz. Hakikattir ki, din bireyin güçleri ve emelleri için realiteyi aynı cinsten tarife meyleder, fakat böylece aynı zamanda insan gayretlerini destekleyen herhangi bir faal prensip olarak da iş görür. Dini hayat prensibini aldaticı bulanlar, kendi faal prensiplerini daha dikkatle muayene etmemekle iyi yapacaklardır.

KÜLTÜR VE BENZEYİŞ

Tartıştık ki, mizaç ve kapasiteyle uygun hale getirilen arzu etme, değer verme, ve mana peşinde koşma sübjektif din modeline göre bağları örer ve bu bağların mutlak farklılığı her bir örgücünün deseninin yegane olacağını garanti eder. Fakat bu arada çoğulculuk olayını mübalağa tehlikesi içinde miyiz? Kültürün farklılık için tabiatın tercihini dengelemek meylinde olan katı bağları empoze ettiğini kabul etmemeli miyiz? Konfüçyüsçü gelenekle yetiştirilmiş bir çocuğun Batı dünyasının birçok sakini tarafından benimsenen Hristiyan teolojik inançların muğlak sisteminde yardım olmadan muhtemelen yerini alamaz. Ve niçin çağlar boyu dini inancın katı kültürel yönlendirmesini dengelemek dışında uzak ülkelere gidilerek dininden çevirme olmuştur?

Kültüre uyma ve benzeme, özellikle çocukluk döneminde dini duanın gerçekten önemli bir kökenidir. Her ülkede çocuğun sosyal eğitimi onu cemaatinin ritüellerini şahsi alışkanlıklarına dahil etmesi için yönlendirir. Başlangıçta çocuğa yapması emredilen dini uygulamaların onun için hiçbir manası yoktur, hiç olmazsa daha sonra sahip olacağı manadan hiçbiri. Ritüele grubunun (ailesi veya aşireti) meşgul olduğu bir şey olarak bakar, ve öğrenir ki, istenilen hareketi yapmak onun güvenlik, sevgi ve tasvip sağlayanlarla idantifikasyonunu sağlayacaktır. Ramazan orucu, tesbih ibadetleri, şükran duası, (1650 senesinde George Fox tarafından kurulan Protestan mezhebiyle ilgili) Kuveykirlara mahsus toplantı. Bir çocuk ister istemez ne manaya geldiğini anlatan ilgili mitleri öğrenmeden önce bu

ritlere katılmayı öğrenir. Ve mit öğrenildiğinde, ritüelin benimsenişindeki aynı sebepten dolayı o da derhal mesele yapılmadan kabul edilir. Grup içinde olma, emin ve teklifsiz bir haldir, ve bu yüzden grupta yapılan ve söylenen her ne ise, iyi ve doğrudur.

Kültürel antropoloji tarafından bize teklif edilen bu yorumu kabul ediyoruz, aynı şekilde bu disiplin tarafından öğretilen ilave üç önemli gerçeği de benimsiyoruz. Birincisi, dünyadaki bütün kültürler ritüel ve mite büyük önem verirler, ve hepsi de dini inanç ve uygulamayı desteklemek üzere bir organizasyon tarzına veya din adamları heyetine maliktir. İkinci olarak, dini sistemler her nerede ümitsiz bir şekilde bozulursa, onların yerine inançla eşdeğer bir sistem koymadıkça, insanların hayat için sonuçları felaket kabilinden olur. Üçüncü olarak, dini sistemler bir kültürün kalan kısımlarından bağımsız değildir, üstelik onlarla derinden entegre olmuştur. Bundan dolayı bir dinin bir diğeri tarafından ayağının kaydırılıp yerine geçilmesi, kültürün kendisi temelden değişmedikçe mümkün değildir. Dinin bağları sosyal ve ekonomik bütünlüğe çapraz dikişlidir. Ziraatle uğraşan kesim, ziraatle ilgili ilahlara tapar. Hindistan'da kast sistemi, ruh göçü inancına sıkıca bağlı olmuştur. Kişinin bir önceki varlığı esnasında işlemiş olduğu ameller, bu dünyada kişinin hayat durumundan sorumlu ise, kişinin kasttaki yerine karşı itirazına pek yer yoktur. Ve bizim protestanlığımız, Max Weber'in gösterdiği gibi, Batıda kapitalizmin doğuşuyla içinden çıkılmaz surette ilgilidir. Diğeri olmadan birine sahip olup olamayacağımız şüphelidir.

Din ve kültür arasındaki bütün bu tartışma götürmez bağlar karşısında, kültür kavramına göre dini tarif etmek akıllıca olmayacak mıdır? Dinin insanların davranışlarında potansiyel bir rehber olarak yaşama ve faaliyette bulunma için sadece kültürel bakımdan yaratılmış bir düzen olduğunu söyleyecek miyiz? Kültürdeki faydalı tarafının babadan oğula devredilmeyi garantilemesini? Ve çocuğun ona inanması öğretildiği için inandığına inanmasını?

Bir çok sosyal ilim adamı bu tip analizden memnundur, fakat analiz fazla kaba olmaktan da uzaktır. Şundan ötürü, analiz bireyin dini duygusunun, kendisine teklif edilen kültürel modelin itimat edilir bir kopyası olduğunu farz eder. Dini görüşlerimizin gerçekte güvenilir şekilde velilerimizin, öğretmenlerimizin veya rahipler sınıfının görüşlerini yansıtıp yansıtmayacağını kendimize sorarak bu tavrı kolayca teste tabi tutabiliriz. Bu soruya teyitkar birkaç cevap olacaktır. Bir kültürde birçok bireyin kendilerine dikkatli şekilde öğretilen inanç sistemini yansıtmada başarısız olmaları ise nasıl karşılanır?

Bunun sebebi, şahsi hayatta dinin yerinin esasen bireyin toplumdaki yerinden farklı olmasıdır. Sosyal ilim adamı, dinin fonksiyonunun sosyal istikrarı sağlamak olduğunu tartışır. Hiç kimsenin böyle bir sebepten dolayı dindar olmadığını teyit ediyoruz. Eğer onun sadece polislin ellerinden ve komşusunun saçlarından kendilerini koruyan bir araç olduğunu düşünmekteyse, gerçekte, birçok insan dinlerini hayatlarından kovmak, atmak için acele etmeyecektir. Ayrıca sosyal ilim adamı bize dinin, toplum içinde ifade edildiğinde yıkıcı olacak olan aşırı güçlü heyecanların salıverilmesi için kültürel bakımdan tasdik

edilmiş bir sığınak olduğunu anlatır. Fakat bireyin açısından kuvvetli heyecanlar, sadece nadiren onun dini hayatında vardır, ve bu heyecanların sosyal bakımdan kontrolü ona göre hiçbir özel alaka konusu değildir.

Süpheşiz hakikattir ki, her çağda idareciler sosyal istikrarı emniyete almak ve hırsların vakitsiz patlak vermesini önlemekteki bireylerin dini itikatlarından ve onları gözlemlerinden zevk aldılar. Fakat bu bireyler böyle herhangi bir siyasi anlayışla harekete getirilmediler. Makyavel kiliseyi sivil barışın idamesi için bir araç olarak görmekteydi, halbuki çağdaşı Cenovalı St. Catherine, onda müstesna bir muhabbet ve bağlılık, hayat için motiv ve mana bulmuştu. İdarecinin görüşüyle idare edilenin görüşü arasında dünya kadar fark vardır.

Su ana kadar sosyal ilim adamı, kurumsal dinin düzenli kodları ve onların sosyal kontrol muvacehesinde getirdikleri üzerinde öyle çok durdu ki, insanı düşünmekte başarısız oldu. Dini bir adeti yerine getiren kişi, kendi özel maksatları için böyle davranır ve benzeyişinden kendi hayatı için özel bir anlam çıkarır. Orta Doğuda Cuma günleri bir camie girildiğinde, Mekke yönünde diz çökerek rüku ve secdeye varan bir insan denizine şahit olunur. Benzeyiş dalgası, geniş bir şahsi olmayan akıntı gibidir. Gerçi sübjektif din açısından bağlılığın anlamı, her müslüman için farklıdır. Pazar günleri dünyanın her tarafında milyonlarla hristiyan sayısız yorum farklarıyla ortak bir inancı ezberden okurlar. Bu çeşit farklılık tarihi herhangi bir itikadı ne hükümsüz kılar ne de zayıflatır. Fakat uygun şekilde değerlendirilirse, hem sosyal ilim adamının hem de

ilahiyatçının kendi görevlerine yaklaşımlarını düzeltir ve zenginleştirir.

SONUÇ

Varılan sonuç, her bireyin sübjektif dini tutumunun hem asli hem de asli olmayan özellikler bakımından diğer herhangi bir bireyinki gibi olmadığıdır. Dinin kökleri öyle fazladır ki, ferdi hayatlar üzerinde etkilerinin ağırlığı öyle farklıdır, rasyonel yorumun şekilleri öyle nihayetsizdir ki, ürünün bir örnek olması imkansızdır. Sadece muayyen temel biyolojik fonksiyonlara göre insanlar birbirine sıkıca benzer. Organizasyona dair şahsiyet yeganeliğinin daha yüksek noktalarında bu daha açık hale gelir. Ve şahsiyetin hiçbir bölümü, dini uygununkinden daha karmaşık bir gelişmeye konu olmadığından, nihai ayrılıkları bulmayı ummamız gereken nokta, kesinlikle bu sahadadır.

Bu değerlendirme, kabul edilmelidir ki, çoğu için aynı cinsten olmayacaktır. Yegane olan fenomeni muhtemelen nasıl sınıflandırabiliriz, ve sebep sonuç ilişkisine dayanan ilimler sınıflama yoluyla ilerleme göstermez mi?" sorusunu soracak olan bazı ilim adamlarını darıltacak. Bireye yardım edemeyen, fakat ona gelişmesi için bir rehber olarak teklif edilen kültürel modeli yansıttığını düşünmekten hoşlanan bazı tarihçi ve sosyologları rahatsız edecektir. Aynı şekilde, izleyicilerinin emniyetle ve tamamen özel bir kilise tabakası içinde olduğunu düşünerek kendilerini aldatan ilahiyatçı ve kilise mensupları için de hoş gider olmayacaktır.

Dođru olarak anlařıldıđında ve dikkatlice zihinde tartıp dūřunūldūđında, ve eđer bu disiplinler dūnya üzerinde dini bakımdan yoldan çıkmıř faniler olduđu kadar, dini tecrūbenin birçok çeřitlerinin de olduđu řeklinde bozuk bir hakikate kendilerini uydurmak ūzere elastikiyet gōsterirlerse, bu deđerlendirmenin, nihayetle psikolojiye, sosyal ilimlere, ve aynı derecede teolojiye faydası vardır.

Gençlikte Din

Yetiřkin standartlarıyla hakkında hūkūm verilen çocuđun tecrūbe dūnyası ūzeldir. Velilerin kendi evlatlarının kanuna boyun eđmeyen, itaatsiz ve inatçı olan gerçek hakkındaki gōrūřleriyle sıra ile hořnut ve rahatsız olmaları muhtemeldir. Bu, ocuđun duyularının, ıstrap ve zevklerinin yetiřkinlerinkinden çok farklı olması demek deđildir -onların mukayese gelir řekilde daha hassas gōzūktūklerini bildiđimizden- fakat yaptıđı yorumlar tamamen kendisindedir. Būyūkleri için ateř tutuřturan bir odun parçası, onun için sevilen bir bebektir. Velileri için esrarlı olan bir olay, onun tarafından kesin kabul edilebilir ve velileri tarafından kesin kabul edilen ise, ona gōre esrarengiz olabilir. Her ne tūrlū olursa olsun, din her adımda mana ve yorumu iře kattıđından, çocukluktaki dinin yetiřkinlikteki din ile çok az ortaklıđı ve çok ūzel bir dūzeni olduđunu bařlangıçta kabul etmeliyiz.

Çocukluk Başlangıcı

Süphesiz çocuklukta din eksiktir. Arzular ve gelişmemiş sosyal heveslilik vardır, fakat ne zeka ne de kendi kendinin farkında olma, dini duygu şeklinde oldukça karmaşık bir zihni organizasyonu desteklemek üzere yeterli surette gelişmemiştir. Bu sebepten dolayı, çocuğun ilk dini tepkileri, açıkça hiçbir şekilde dini değildir, fakat tamamen sosyal karakterdedir. Başlangıçta başını önüne eğme veya ellerini kenetleme gibi önemsiz alışkanlıklardan ve daha sonra da basit dua ve ilahileri tekrarlamayı öğrenmekten ibarettir. Çocuğa göre bu hareketler, dişlerini fırçalama veya ellerini çırpmaya ya da bu gibi hareketlere önem veren ve bunun için çaba harcayan velileri tarafından kendisinden istenen manasız, maksatsız alışkanlıkların herhangi biri gibi rutin hareketlerdir. Bu ritüeller kazanılır, fakat anlamları öğrenilmez. Dört yaşındaki bir çocuk dini bir resim önünde her gece dua etmeye alıştırmıştır. Bir gün misafirlige götürülür ve geceleyin kullanışlı hiçbir resim bulamadığından duasını söylemesi engellenir. Saturday Evening Post'un kapağıyla masaya giderek tam bir tatminle bağlılığını yerine getirir. Ve söylediği duanın sözlerinin esasen onun için küçüklüğünde kendisine söylenen şiirlerin sözlerinden hiçbir farklı yanı yoktur.

Cocuğun düşünceleri, zayıf kapasitesi ve selahiyeti altındaki dar tecrübe deposu karşısında alabileceği en iyi şekli alır. Fikirleri kaçınılmaz surette hayatının bu safhasındaki normal egosantrizmi ile işaretlidir. Başka türlü olamaz, çünkü her idrak ve her his çocuğun gelişen kendiliğindenlik duygusu etrafında döner. Başlangıçta

düşünce ve duyguyu dış dünya ile ilgili realiteden ayıramaz. Eşyayı düşünerek onlara varlık verir. Bir ayının hayalini zihninde canlandıran çocuk, onun tehditkar görünüşünden korkarak büyür. Bundan başka, her ne olursa olsun, bu ona göre özel bir referansa sahip olmak üzere alınır. Piaget çocuğun bazen güneşin, kendisi her nereye gitse onu izlemek ve yaramaz veya iyi olup olmadığını görmekten başka hiçbir sebep yüzünden var olmadığına nasıl inandığını anlatır. Birçok çocuk şimşekli bir fırtınanın kendi özel cezaları olduğunu düşünürler, tıpkı çok defa Allah ile denk tuttıkları Aziz Nikola (Noel Baba) nın esasen kendi özel alakalarına dikkat sarf ettiğini düşünmeleri gibi. Beş yaşındaki Tommy annesiyle kiliseye gider ve altarın üzerindeki haç dikkatini çeker. "O ne?", diye sorar. "Bir haç", diye mırıldanır annesi. "Kızıl haç?". "Hayır, işte bir haç." "Oh, biliyorum", der çocuk. "Tommy'nin T'si." Tommy, sembolün asıl yorumunu kavramaya ehil olmadan -onun benliği ortadan kaldırdığını göstermesini anlamadan yıllar öncesine aittir bu.

Kuppky, çocukluğa ait dini bir çatışmayla irtibat bakımından egosantrik enteresan bir aklileştirme örneği verir. Yıldız teolojisi altında eğitim görmüş bir çocuk hissetmekteydi ki, kendisi için bütün diğerlerinden fazla hoşuna giden bir eğlence olarak gördüğü avluda gürültülü şekilde tekerlekli el arabasını itmek günahaftı. Suç hissinden kurtulmak için, kendisi gibi altı yaşında olarak tasavvur ettiği çocuk İsa'yı saygılı surette el arabasıyla karşılıklı sevinç içinde sonsuzca düşünmekteydi.

Egosantrizmin bir başka ifadesi, cevaplandırılacak her "niçin" in çocukça ısrarında yatar. Yetişkin memnun edemezse veya etmeyecek olursa, belli konularda

"herşeyin bilinemeyeceğini" kabul etme durumunda olmadığından, kendi buluşlarına dikkati çeker. Sonuç olarak, çocuğun dininde grotesk fanteziler bol miktarda bulunur. Piaget, yetişkin bir cevabı verdiği bile, sıkça sadece kısmen işitildiğine ve hatalı olarak anlaşıldığına işaret eder. Cevaptaki zor kelimeler kayar ve çocuk sadece kendine ait bir manaya dahil ettiği benzer kelimeleri alır. Allah'ın yüksek ve parlak varlık olduğu için, bahçedeki rüzgar fırladığının Allah olması gerektiğini farz eder. Allah'ın bazen öfkeli olduğunu işiten bir diğeri, gökyüzünde bastonuyla cezalandırma anlarında cennetin ışığına süzülmesi için izin vermemesiyle yıldızların etkilendiğini düşünmektedir.

Kendi gelişmemiş kabiliyet sınırlarının çok ötesinde güç tasavvur edebildiğinden, çocuk hemen hemen kaçınılmaz surette uluhiyetle irtibatlı güç ve enerji fikirleri geliştirir. Velileri güçlüdür, fakat Allah daha fazla, hatta süpermenden daha üstün, ki o çağda birçok çocuğun dini eğitiminde burası şüphe götürmez bir faktördür. Çocuklar, korku ve yalnızlığın güçle ilgili bir duyum bildirisiyle bir arada olduğu bazı durumlarda dini kavramlarını elektrik fırtınalarıyla irtibatlı olarak geliştirirler.

Çocuğun ilk dini kavramlarının başka bir özelliği, onun antropomorfizmidir. Tecrübe dünyasında güç ve sevmeme müessirleri insanlar olduğundan, bu başka türlü nasıl olabilirdi? Bundan başka umumiyetle öğretilir ki, gerçekte, Allah bir erkek şahsiyettir. Bu yüzden, bir kaç istisna ile, çocuklar Allah'ı yaşlı bir erkek, veya zengin bir adam, süpermen veya kral olarak zihinlerinde canlandırırlar. Gerçi Freud'un ileri sürdüğü gibi evrensel olarak değil, fakat sık

sık Allah'ın fiziki bir babanın vasıflarına malik olduğu düşünülür.

Hatta çocuğun zihni egosantrizmin, majik düşüncenin ve antropomorfizmin karmaşıklığıyla bir ağ vücuda getirirken, yetişkin çevresinden zıt baskılara maruz bırakılır. Kültürün bu standartlaşmış teolojisi ve moralitesi yavaşça sızar ve derece derece kendisinde merkezleşmiş düşüncenin bir kısmı yerine geçer. Altı yaşındaki çocuk bu geçiş oluşumunu kopya eder. Şahsi ifadesiyle ansızın 'babamız' demeyi reddetmektedir. Gösterdiği sebep şudur, muhtemelen iyi olan Allah, onun dünyevi babası gibi olamaz, yani bir ayyaş ve dönme. Çocuk henüz çocukluğunun başlangıcındadır ki, somut tasavvurdan daha sonraki hayatına uyuşan düşün daha soyut kavrama geçmemiştir.

Sosyal öğrenme çok ince bir oluşumdur. Öğretilen, uzun vadede öğretim tarzından daha az önem kazanmaya başlar. Derslerin muhtevasından tamamen ayrı olarak, çocuk velilerinin samimiyetinden silinmez, çıkmaz bir intiba kazanır. Günlük hayattaki seslerinin tonu, örnekleri çocukta kaybolmaz, hatta onların deruni dindarlıklarını tamamen kabul eder, ve bunlar, değerlendirmeden yıllar öncesine ait olabilir. Gerçi üstünden yıllar geçinceye kadar ne olduğu bilinmeyebilir, fakat samimiyetsizlik, samimiyet kadar kolay algılanır. En dindar yetişkinlerin, kendileri derin şekilde dindar olan veliler tarafından yetiştirilmiş olduğuna dair makul deliller vardır. Dindarların çocuklarının, daima eğitilmiş oldukları doktrinal pozisyonu kabul ettikleri doğru değildir. Çok defa onlar velilerinin Ortodoksluğuna karşı çıkarlar, ve bununla beraber

velilerinin görüşlerinin samimiyeti onları derinden etkilemektedir. Kendi dünyevi destekleri çökerken, velilerinin hayat felsefelerini izlenecek arzu edilir —gerçi ister istemez detaylı olmayan— bir model olarak görmeleri daha muhtemeldir.

Püberte öncesi yıllarda gelişen duygu üzerinde ilave tesirler görülür. Çocuk umumiyetle ciddi hayal kırıklıkları ve mahrumiyetlerle karşılaşır ve kendisinde merkezleşmiş -fakat yoğun, olur olmaz konulardaki dualara sarılır. Hasta köpek yavrusu esirgenmez, yeni kızağı noele yetişmez. Bu engeli aşmak, kişinin Allah hakkındaki düşüncelerini gözden geçirmek, kendisine alaka duyması halinden alakasızlığa geçiş, oldukça zordur. Bu başlangıç döneminde, hiçbir büyü yardımı olmadan dini bulan birçok birey, bir defada ve hepsi için problemi çözerek geride bırakır. Gelişme üzerinde engelleyici bir tesir, olgunlaşan zekadan gelir ki, artık evde ve kilisede öğretilen soyutlamaları bir dereceye kadar daha yeterli şekilde anlayabilmektedir. Çocuğun teolojisi tedricen büyüklerininkine yaklaşmaya başlar. Ve normal olarak püberte öncesi dönemde, grupla aynılaşmak için şiddetli bir arzu vardır. Bu durum aile içinde olursa, dini uygulamalar hakikat diye kabul edilir. Velilerinin kurumla ilgili üyelikleri nadiren sorulur. Çocuk, "Biz neyiz?", diye sorar ve şunu öğrenir. "Biz presbiteryanız." Presbiteryanizmin üstünlüğü için başka hiçbir otorite istemez. Gerekirse, defansta dövüşür ve tolerans bakımından aynı zamanda vaki olan muayyen bir eğitim olmadıkça, Katolik başlardan Katolik saçları kopardığı ölçüde bu yolda gidebilir.

Adolesans

Umumiyetle püberte stresine kadar dini duygunun gelişiminde ciddi tersliklerin olduğu görülmez. Gelişmenin bu safhasında genç dini tutumlarını şahsiyetinin ikinci elden provalardan birinci el provalara — gerçekte bütün tutumlarını- değiştirmeye zorlanır. Velilerinin kendisi yerine karar almalarına daha fazla izin veremez. Gerçi bazı durumlarda geçiş akıcıdır ve idrak edilemez, fakat çok kez bir isyankarlık dönemi vardır.

Çeşitli incelemeler, takriben çocukların üçte ikisinde velilerinin ve kültürün öğretimine karşı bir reaksiyon olduğunu gösterir. Ve yine takriben isyanların yarısı onaltı yaşından önce ve hemen sonra onaltı buçuk yaşında görülür. Umumiyetle isyan zamanı, kızlarda göze çarpacak şekilde erkeklerden daha öncedir. Bu birçok şekiller alır. Bazen genç basitçe sadakatini velilerinden dini bir kuruma değiştirir. Veya daima dini telakkilerden çıkarılan tatminkar bir rasyonalizme ulaşabilir. Bazen şüphenin ilk gölgeleri üzerine düştüğünde vazgeçer, ve modern gençliğin karakteri olduğu söylenen fırsatçılık ve hazcılığın hakim olduğu hayat tarzına sürüklenir. Bazen hayat fırtınası, entellektüel şüpheler sebebiyle değil de, belki kendisini cinsiyet çatışmalarına borçlu olan suç ve utancın insanı kemiren duygusu sebebiyle artar. Günümüzde sık sık olmamak üzere, hesap günü dolayısıyla ihtida için zarurette ısrarlı olan İncildeki ilgili bölümlerin harekete getirdiği krizler de bulunur.

Din psikolojisinde hiçbir konu ihtida kadar yoğun bir şekilde incelenmemiştir. Çeşitli gerçekler gereği gibi kurulmuştur. Onlardan biri, velilerin inanç sisteminin reddi konusunda olduğu gibi, ihtida için de ortalama onaltıdır. Gerçi son yıllarda eğilimin daha önceki bir yaşa doğru olduğuna dair delil vardır. Sinema ve radyonun tesirinin çocukların emosyonel hassasiyetini bilemekte olduğundan şüphelenilir, ve böylece hiçbir şekilde tepkide bulunmasa bile, İncil uzmanlarının yaltaklanmaları birinci durumdan daha önceki bir çağ üzerinde tesirli olur. Yine biliyoruz ki, ihtida tecrübelerinin sıklığı kültürel şartlarla değişir. Zirai bölgelerde ve bir yıldız teolojisini benimseyen ailelerde yetişen çocuklar şehir çocuklarından, özellikle teyit uygulaması yapan kiliselerle irtibatlı şehir çocuklarından daha hassastır. Nihayet çok sert ihtidaların ortaya çıkışı, bugün elli yıl öncesine göre şüphesiz daha azdır. Büyükbabalarımızın zamanında yeniden canlanma kampanyaları ve mitinglerinde hazır bulunmak ve eve resmen ihtida etmiş adolesanslarla dönmek, bütün aileler için ortak olmayan bir durum değildi.

Dini uyanışın üç şekli müştereken birbirinden ayrılır, ilki kesin krizler veya dönme tecrübesidir. Bir çeşit dini uyanışı bildiren çağdaş kolej öğrencilerinden % 14'lük geniş bir grup, dini tecrübeyi kabul etmekteydi. %15'i karışıklığın ya da devrimin zayıf olduğu veya olmadığı, fakat bununla beraber kişinin yeniden dini yönelişine tesirli uyarıcı olarak hizmet eden münferit bir olayı belirtmekte ehil olduğu ikinci tip uyanışı veya emosyonel uyarıcıyı bildirmekteydi. Bu iki tipi birlikte alarak dini gelişmenin altında travmatik veya yarı travmatik bir olayın yattığını

bildiren %29'a sahibiz. Kalan % 71, kesin hiçbir özel fırsatı olmayan tedrici bir uyanışı bildirir.

Münferit bir dönüş veya canlı bir tecrübenin olmuş bulunduğu yerde umumiyetle kararlı ve ekseriya daimi bir düzenin sonuçlarını görürüz. Bu yeniden geriye dönüşlerin olmayacağı demek değildir, aksine normal olarak geriye dönüşler faal moral bir tecrübeyi takip eder. Vecdin bütün anlarından sonra, örtü tekrar çizilir. Fakat kati krizlerin veya emosyonel uyarıcıların önemi, canlandırılan açlıkta ve bu açlığın giderilmesi için bir araştırma yönünün benimsenilmesinde yatar. Hemen hemen daima bir kez canlı şekilde dini bir zihin durumu yaşamış olan bu birey bütün hayatını, ilhamını yeniden ele geçirmek için araştırmakla sürdürür.

Adolesansın dini tecrübesine dair kendini anlatan hikayeler, olağanüstü farklılaşır. Bazı gençler dini itikadın geceleyin alevlendiğini bulur, ve itikadın kendilerini böylesine zorla işgal ettiğini keşfetmekle şaşkınlığa uğrarlar. Bazıları teyitle veya ilk komünyonla yapılan ağırbaşlı bir itikadı bildirirler. Bir çoğu eşyanın karanlık tarafından ayrılmaz, ve kendileri için dini duygunun daima düşünceli, dalgın bir hali ifade ettiğini bildirirler. Yine çoğu, belki de en çoğu, itikadı karanlık gösteren tecrübeyi zirve heyecanlarla ve ümitsizlik teknesiyle yaşarlar. Velilerden ve kiliseden ayrılık hissi, bir yabancılık duygusu olarak hepsinde ortaktır. Başkalarına veya kişinin kendisine yönelmiş olsun ya da olmasın moral hükümler çok defa sert ve olumludur. Adolesans çok defa moral bir mutlakçıdır, ve inanır ki, Allah onun benimsediği moral

değerleri garanti etmek için var olmalıdır. Mahrumiyetler ve katlanma, kötülüğe ve adaletsizliğe dikkati çeker ve çok kez yıpratıcı şüphenin mum alevleri veya buna benzer bir sebep dini zorlamayı artırır ve kötülük problemiyle ilgili dini bir çözümün gelişmesini hızlandırır.

Dini duygu gelişirken diğer duyguların üzerinde yığılır ve onlarla mecz olur. Aşık olan genç bu durumun insanı aşan tarafının dini anlarında sahip olabileceği mistik tecrübe gibi olduğunu görür. Romantik başarı idealleri zihnini işgal eder ve hırsı bütün evreni kucaklamak üzere dini bir iştiyakla birleşebilir. Yoğun hisler daima münferit duyguların hudutlarına taşar ve şahsiyeti bütün bölgeleriyle doyurur. Sanat, bir adolesans ihtirası haline gelebilir ve genç çok kez dinin, sanat gibi uğraştıklarıyla bütünleşme ve ahenkli hale gelmeye çabalaması yüzünden daha yüksek bir anahtara transpoze olan tek sanat olduğunu bulur. Fakat sanat mekanın küçük çatıları içinde birleşirken, din kesinliğin ön manzarası içinde çalışır. Kuppky'nin adolesanslar arasındaki saygı tecrübesiyle ilgili incelemesi göstermektedir ki, bu en sık şekilde tabiatın harekete geçiren güzellikleriyle canlandırılır. Adolesanslarda olduğu gibi birçok yetişkin için de estetik ve dini duygu süreklidir.

Amerikan protestan kültüründe dini duygu üzerinde belki en önemli tesir, gencin normal olarak otorite problemi için teşvik edilmesi hakikatidir. Ailesi tarafından kendisinden eşyaya bakışla ilgili tesis edilmiş bütün tarzları tenkitçi şekilde incelemesi beklenir. Okulda, evde, sosyal sistemde, kilisede noksanları, çatlakları

bulmasına izin verilmekle kalınmaz, aynı zamanda teşvik edilir. Tam iki asır boyunca kilise, tenkitçiliğin gözde hedefi olmuştur. Yaygınlığı içerisinde akıl ve muhakeme keskinleşti. Uygun ortodoks zeminin karşısında sayısız ilim adamı, filozof, hümanist kendi mümtaz mallarının avantajını teşhir ettiler. Bu yüzden zamanın modası, gençleri müdafilerden çok saldırgan tarafa katılmaya teşvik eder. Sonuç olarak velinin kilisesini reddetmek, mesleki, sosyal, ve eğitimsel beceriler bakımından çocuktan velilerini çizgiden çıkarması beklenen bir kültürde bağımsız bir yetişkin olarak bir ileriye adım atış tarzıdır.

Kolej Öğrencileri

Artık mevcut kolej öğrencileri neslinden alınan bir örneklemeden elde edilen birkaç gerçeği ve rakamları değerlendirmeye geldik. İncelenen kesim, üçte ikisinden çoğu II. Dünya Savaşının kıdemli emekli askerleri olan 414 Harvard ve Radcliffe talebesi idi. Sonuçlarımız bütün Amerikan gençliği için -şüphesiz diğer milletlerin gençliği için de- tipik olmayabilir. Örneklem, her nasılsa problem bakımından bu iki kolej için temsilidir, ve muhtemelen ciddi şekilde yüksek öğrenim kurumlarını şimdi kalabalık hale getiren hırslı ve akıllı genç erkek ve kadınların büyük sayısıyla çizginin dışında değildir. Materyal, geleneksel fakat dini duyguların incelenmesinde kullanılan kusursuz bir metot olmaktan uzak bir kestiyonerle elde edildi.

Bu incelemedeki miğfer soru, "Tamamen olgun bir hayat felsefesi kurmak için dini bir yöneliş veya inanç şekline muhtaç olduğunuzu hisseder misiniz?" idi. Bu soru, 'dini istikameti' tarif etmez, fakat herhangi bir anlamda böyle bir oryantasyonun kişi hayatında makul ve gerekli bir yere sahip olup olmadığı konusunda öğrenciyi serbest bırakır. Bu soruya her on öğrenciden yedisi doğrulayıcı cevap verir. Onda yedisinin teist veya kilise müdavimi veya gelenekçi olduğunu farz etmek, kesinlikle yanlış olacaktır. Sadece herhangi bir şekilde dini tanımlamak üzere muayyen bir fırsat vermezsek, on öğrenciden yedisinin kendilerine aktüel veya potansiyel bakımdan dindar olarak baktıklarını söyleyebiliriz.

Evvela negatif cevap veren bireylere, yani hayatlarında dini bir istikamet ihtiyacını hissetmeyenlere bakarak ne keşfedebiliriz? Erkekler bu kategoride kadınlardan çok daha fazla bulunmaktadır. Kadın öğrencilerin %82'si dini bir yöneliş ihtiyacını bildirirken, asker emeklisi olmayan erkekler arasındaki bu nispet %76'dır ve asker emekliler arasında da %64'tür. Bütün incelemelerde her nasılsa tanımlanan dine, kadınların daha çok alaka duymuş olmaları ortaktır. Onlar çok defa kilise müdavimleridir, şahsi hayatlarında daha çok dindar ve din meselelerinde daha çok aile nasihatçileridir. Fakat cinsler arasında bu ölçülmüş farklar nadiren %20'yi geçtiğinden, bu buluşu mübalağaya karşı korumak yerinde olacaktır.

Cinsiyet farklılıkları ve daha sonra tartışacağımız harp tecrübesi bir yana, yaş faktörünün önemli olduğu ortaya çıkar. Yirmi ve bu yaşın altındakiler, dini

istikamet duygusunu bu yaşın üstündekilerden daha fazla hissederler. Bunun için makul sebep vardır. Ortalama bakımından yirmili yaşın baş ve ortaları, gerçekte hayatın en az dini olan dönemidir. Ayrıca veli kodlarından ayrılma, bu dönemde tamamlanmaktadır. Ve yine genç en fazla güveni, kendi hayat hırsını kovalarken hisseder. Hemen hemen bütün yetişkinlerin kabiliyetlerinin ve muhtemel becerilerinin, gayelerine ve hak iddialarına denk düşmek üzere mümkün olmadığını ilk kez anladıklarında meydana gelen ağır şoka henüz sahip olmamıştır. Yirmilerin başındaki genç kural olarak henüz, ortalamanın kanunlarıyla kendisinden daha dindar olacak bir kadınla evlenmemiştir. Ne de henüz çocuk eğitimini üzerine almıştır. Böyle yaparken muhtemelen onları kültürel mirasın bir parçası olan dini etkinin faydasına sahip olmak için isteyecektir. Ne de yirmilerin başında ve ortalarında henüz velilerinin tutumlarını belirlemiş olabilen samimiyet ve dindarlıklarını değerlendirmek üzere kendi yetişmesine kafi perspektifi henüz geliştirmemiştir. Bununla birlikte velilerinin tarzlarının izlenecek kötü bir tarz olmadığına inananların ilk defa karar vermeleri çok kez otuzlardadır. Eski folklor, artık hayatın sırları ve zorlukları karşısında kendilerinin yapabilecekleri kadar akıllıca hareket etmeye sahip gözükür.

Son olarak hayatlarında dini bir istikamet ihtiyacını reddedenler üzerindeki çocukluk eğitiminin tesirlerine bakalım. Evvela görürüz ki, çocuklar üzerindeki dini etki, hiçbir vesile ile çok kere düşünüldüğü gibi, geçmişe ait bir şey değildir. Vakaların %19'unda dinin, eğitimde çok hudutlu bir etkisi olmuş bulunduğu, %42'sinde mütevazı bir etki, %33'ünde zayıf ve %7'sinden daha azında mevcut

olmadığı bildirildi. Dinin hudutlu ve hatta mütevazi bir etkisi olmuş bulunduğunu bildiren öğrencilerin şimdi, dini bir istikamet ihtiyacını ifade etmesi daha muhtemeldir. Etkinin zayıf olduğu veya hiç olmadığı bildirildiğinde, ihtiyaç çok az hissedilir. Fakat çarpıcı istisnalar vardır. Hudutlu tesiri bildirenler ona karşı reaksiyonlarında keskindir. Ve diğer taraftan "hiçbir şekilde hiçbir tesiri" olmadığını bildirenlerin üçte biri, henüz mevcut ihtiyaç duygusu geliştirmez. Terbiyenin rolü, açıkça ortadadır. Münferit hiçbir psikolojik veya çevresel faktör, din ihtiyacının yaratılmasında ilk eğitim kadar önemli değildir, ve henüz bu faktör kati de değildir. Ve gelişmelerinde hiçbir şekilde hiçbir tesiri olmadığını bildiren öğrencilerimizin üçte biri, henüz herhangi bir dereceye kadar dini bir meyil geliştirmediler.

Öğrencilerimizi çevreleyen dini eğitim tarzına dönerek başka alakalı olaylar görürüz. Roma Katolik itikadına göre yetiştirilmiş olanların (toplamın %15'i) yaklaşık tamamı, şimdi hayatlarında dini bir istikamet ihtiyacı olduğunu bildirmektedirler. Diğer uçta olanlar, bir Yahudilik şekli ya da (kestiyonerimizde Ünitaryenizm ve Üiversalizm diye tanımlanan) liberalleşmiş Protestanlıkla yetiştirilmiş olanlardır. Bu itikat şekillerinden biriyle yetişen gençliğin %40'ı dini duyguya şahsiyetlerinde tamamen gerekli bir unsur olarak bakmakta başarısızlığa uğrarlar. Fakat Roma Katolikliğine zıt olan bu iki itikada, genellikle 'hudutlu' olmaktan çok 'zayıf tesirler şeklinde bakılır ve böylece kati olanın, çeşitten çok etki derecesi olup olmadığını tayinde başarısızlığa uğrarız. Diyebiliriz ki, Unitaryenlerin her pazar kilisede hazır bulunması ve dini tatbikatlara aktif şekilde

katılması ne kadar istenirse, çocukları da Katolik çocukları kadar sıkça dini bir ihtiyacı geliştirmek mecburiyetindedirler.

Hayatlarında dini istikamet ihtiyacını hissetmeyenlerle ilgili vakalarımızın üçte birine dair final gerçek şudur: hiç bir vesile ile, sorumuza tamamen eşesli olmayan olumsuz bir cevap vermediler. %38'i bu konuda şüpheci olduklarını söyledi. Bu yüzden toplam öğrenci örnekleminin dışında, fiilen sadece %18'i olumlu şekilde cevap verdi ki, onlar için şahsiyet olgunluğu hiçbir dine muhtaç değildir. Asıl sonuca dönüyoruz, yani bu öğrencilerin hayatlarının büyük çoğunluğunda hatta şüphencilikğin ufuklara ağırlığını koyduğu bu teknoloji ve sosyal çözülme çağında bir çeşit din araştırmak üzere gençliğin durumu açıktır.

Dini duyguya hayatlarında yer ayıranlar arasında ihtiyaç duygularının temelini teşkil etmek üzere kendileri hangi etkileri hissederler? Yüzelere baktığımızda, vakaların %67'sinde velileri, %57'sinde de diğeri insanları seçilmiş görürüz. Böylece şahsi etkiler faktörü, en önemlisi olarak ortaya çıkar. Bunu takiben öğrencilerin %51'i ile açıklanan korku gelir. %40' ı tarafından spesifik bir etki olarak kilise tanınır, ve %37 tarafından da şükran (sosyal hayatımız da genelde ihmal edilmiş bir heyecan). Vakaların üçte birinde estetik yalvarış ve okuma, sırayı takip eder. Sonra da %27 ile tanınan, gelenek ile sıkı benzeyiş baskısı gelir. Vakaların %18'i olan keder veya mahrumiyet, toplamın dörtle birini etkilemektedir. Tamamen anlaşılmış olmayan bir mistik tecrübe, %17 tarafından ve cinsiyet karışıklığının tahripleri %16 tarafından bildirildi. Bu tetkikten öğrendiğimiz ders şudur, dini duygunun psikolojik kökleri, - şuurlu olarak bildirilenler bile- çok fazladır, ve dini bakımdan sapmış bir

kişi için herhangi bir tecrübe tipi, gelişen duygu kanalına dahil edilebilir veya edilecektir.

Son olarak, bu öğrencilerin dini görüşlerinin velilerinininkiyle nasıl mukayese edileceği noktasına geliyoruz. şu soru sorulur, genellikle dini inancınızı annenizinkiyle kesinlik bakımından nasıl mukayese edersiniz? Sadece %8'i inançlarının annelerininkinden daha kesin olduğunu düşünmekteydi. Kalanı hissetmekteydi ki, inançları kesinlik bakımından aynı idi veya durumu bilmemekteydiler. Bütün ihtimaller göz önüne alındığında,  sebep bu sonuca yardım eder. Her şeyden önce, cinsiyet farklılığı vardır. Vakalarımızın çoğunluğu erkektir ve bildiğimiz gibi, dini alakalar ortalama bakımdan erkeklerde kadınlardan daha az kuvvetli şekilde gelişmiştir. Aynı şekilde yaş farklılığı vardır. Geçen yıllarla birlikte oğulda veya kıızda dini duygunun şiddeti, baza vakalarda anneninki ile aynıdır veya baskın çıkar. Sonuçta şüphesiz laik, dünyevi bir artık etki vardır. Mevcut nesil, muhtemelen dini duyguda velilerinin neslinden daha az kesinliği bildirir. Öğrenci şunu da bildirmektedir ki, kendi inançları umumiyetle babalarının inançlarından daha az kesindir. Burada enteresan gerçekler ortaya çıkar ki, babalara annelerden çok daha az dindar olarak bakılır, ve birçok ğrenci babalarının itikatlarının gücü hakkında annelerinin gücünden iki misli cahil olduklarını itiraf ederler. Görülüyor ki, oğullar ve kıızlar dini konularda babalarının durduğu yeri öğrenmeyi nişpeten daha zor bulurlar.

Artık nesillerin mukayesesinde en çarpıcı buluşa geliyoruz. Dini istikamet ihtiyacını ifade eden öğrencilere umumiyetle aşağıdaki büyük dini sistemlerden birinin geleneğinin onların ihtiyacını karşılamak üzere tatminkar gözükp gözümediği sorulur. Roma Katolikliği, Anglo Katoliklik veya Doğu Ortodoksluk, Protestan Hristiyanlık, liberal Hristiyanlık (Ünitaryenizm, Üniversalizm diye tanımlanan), etik olup fakat teolojik *olmayan* bir Hristiyanlık (etik kültür diye tanımlanan hümanizm), bir Yahudilik şekli veya belirtilmesine izin verilen bir diğeri. Başka alternatif olarak da, "dinin özle ilgili olan yeni bir tipi gerektiği"ni söylemeye izin verilir. Keza kullanılmakta olan aynı sınıflama sistemiyle kendi eğitimlerinde hakim olan dini etkinin karakterini işaretlemesi istenir. Böylece elde edilen tepkilerden, vuku bulan sadakatteki değişmeleri karakterize etmek mümkün olur. Dini bir istikamet ihtiyacını hisseden öğrencilerin sadece %60 civarının, eğitildikleri sistemi ihtiyaçlarını tatmin edici buldukları meydana çıkar. Din ihtiyacını hisseden Roma Katolik öğrenciler arasında %85'inin, bu itikat sisteminden memnun olduklarını ifade etmelerini bildirmek hoştur.

Bu nesilde yer almış bulunan bu yeniden karıştırmayı açıklamak için daha Ortodoks olan Protestan kiliselerinde yetiştirildiklerini bildiren iki yüz öğrenci örneğine bakalım. Bu vakaların kesinlikle tam olarak dörtte biri, olgun bir şahsiyet için herhangi bir dini yönelişe ihtiyaç duymadıklarını belirterek dindışı alana yöneldiler. %14'ü yeni bir dine ihtiyaç duyulduğunu ileri sürdüler. İlave bir %19 Hristiyanların daha liberal şekillerine sadakatlerini değiştirdiler -belki Ünitaryenizm veya etik fakat tamamen

teolojik olmayan bir Hristiyanlığa. Kesinlikle 85 vaka veya %42, eğitilmiş oldukları gelenekte yer almaktan memnun olduklarını söyleyenlerdi. Roma Katolikliğinin biricik istisnası ile, kusur Yahudilik ve Hristiyanlığın diğer sistemleri için de aynı derecede büyüktür. Eğilimin baştanbaşa teosantrik önemden etik öneme doğru olduğu gözükür.

Bu gençler arasında teolojik dogma bakımından ortodoks itikat, dini uygulamalarda olduğundan daha azalıyor. Kilisede hazır bulunma, dua, ve bir Üstün Varlığa subjektif saygı ve bağımlılık hisleriyle ilgili olan muayyen sorular soruluyor. Cevaplardan öğreniyoruz ki, öğrencilerin sadece %15'i, önceki altı aylık dönem esnasında herhangi bir dini uygulama veya dinle ilgili bir zihni durumun yaşanmasıyla meşguliyeti reddediyorlar. Bu buluş, hayatlarında henüz dini hiçbir ihtiyacı hissetmediklerini bildiren öğrencilerden çoğunun, ara sıra dini uygulama içinde buldukları anlamına gelmektedir. Kadınların %35 'i ve erkeklerin %15'inin her gün dua ettiklerini öğreniyoruz. Halbuki kadınların %40'ı ve erkeklerin %50'si her gün olmasa da ara sıra dua ederler. Kadınların %38'i erkeklerin %17'si her hafta kilisede hazır bulunur, fakat çoğunluk bunu ara sıra yapar. Kadınların 50'de dördü erkeklerin 50'de üçü hiç olmazsa ara sıra da olsa en Üstün Varlığa saygı, bağlılık veya bağımlılık tecrübelerini bildirirler. Dini meyil ve hatta geleneksel dini uygulama, makul surette ortodoks inançtan daha göze çarpıcıdır.

Ortodoks Hristiyan doktrinin tarihi modelinde inancın genişliğini değerlendirmeye kalkarsak, komşuluk bakımından %25 gibi bir rakama varırız.

Ortodoksluğun bu genişlik tahmini, çeşitli sorular yardımıyla yapılabilir. Birincisi, mesela Kristoloji ile ilgilidir, öğrencilerin sadece %28'i Hz. İsa'ya, İncil'in söylediği gibi, "Tanrı'nın insanda tecessüdü şeklinde ilahi olarak bakılmalıdır" görüşünü onaylar. Yarıdan çoğu şu görüşü tercih eder. "Hz. İsa'ya sadece büyük bir peygamber veya hoca olarak bakılmalıdır, Müslümanların Hz. Muhammed'i, Çinlilerin Konfüçyüs'ü kabul ettikleri gibi. Öğrencilerin sadece dörtte biri ebediliğe bakışlar gibi şahsi ebedilik, yani bir birey ve ayrı oluş olarak ruhun sürekli mevcudiyetine olan inancı onaylar. Aynı şekilde uluhiyetin katı şekilde tanımlanan teistik görüşü, erkeklerden sadece beşte bir kadınlardan da beşte ikilik bir destek çeker. Bu görüş şu kestiyonerde inanç olarak ifade edilir. "Evrenin ve tabiat kanunlarının koruyucu ve lütufkar, sonsuz şekilde akıllı ve kudretli bir yaratıcısına ibadet ve dua ile yalvarılabilir. Allah, şahsi bir Allah'tır. Öğrencilerin çoğunun her nasılsa ateist oluşu gerçek değildir. Sadece %12'si kendilerini ateist olarak görür ve ayrıca bu konudaki kaçınılmaz cehaletimiz sebebiyle %20'si de agnostiktir. "Allah'a ne inanırım ne de inanmam." Öğrencilerin kalanı, görüşlerini genişçe bir şekilde deistik veya pluralistik terimlerle ifade etmeyi tercih ederler.

Bu irtibatla, dinin, halkın afyonu olduğu ve yine halkın dini itikatlarının reaksiyoncu engeli olmaksızın kendilerine haklılıkla isteyebilmeleri için organize dini kuvvetlere karşı aktif dirence gerek duyulduğu hakkındaki Marksist pozisyona desteğin az olduğunu görüyoruz. %12, bu ekstrem pozisyonla mutabıktır ve başka bir %12 bu konuda hiçbir kanaat bildirmez. %76 kesinlikle mutabık değildir.

Coğunluğun bir çeşit Allah inancı olsa bile, yine çoğunluk insicamsızlıkla esasen John Dewey tarafından ifade edildiği gibi, "din hayatta faydalı bir rol oynamaksa, ona tamamen tabii bir insan fonksiyonu olarak bakılmalıdır, yoksa tabiatüstü kavramlarla uğraşılacak herhangi bir şey değil" şeklindeki hümanistik teklifi onaylarlar. Belki bu ifadede yer alan talihsiz kavram kelimesi tabiatüstü veya başka türlü -saf kavramlarla uğraşmak üzere dini gerekli gören cevaplara götürür. Ve böylece bir dereceye kadar insicamsızlık şüphesiz kendi değerlendirmeleri dine ihtiyaç duyan ve Allah'a bir çeşit inanca sahip ve aynı zamanda dinin ne olması gerektiği fikrinden tabiatüstünü çıkarmaya henüz teşebbüs eden birçok öğrencide şaşkınlığı yansıtır.

Bu insicamsızlığı yorumlamak için sanırız, öğrencilerin tabiatüstücülüğü popüler olmamak şeklinde idrak ederken ondaki spesifik işaret ile kiliselere duyulan tatminsizliğin ilave bir ifadesi olarak tabiatüstücülüğün reddine bakmak gerekir. Geleneksel kilise durumlarından hoşnutsuzluk -özellikle Protestan ve Yahudi- hemen hemen iktibas edilen delilin çoğuyla gösterildi. Ayrıca, hiç olmazsa Protestan Hıristiyanlık içindeki denominational ayırımların modası geçmiş ve mümkün olduğu kadar süratle ortadan kaldırılması gerektiği teklifiyle yüksek derecede mutabakatı olduğunu görürüz. %57'si bu konuda ekümenistlerle mutabıktır. Sadece %19'u mutabık değildir ve kalanın hiçbir kanaati yoktur. Şüphesiz mizaç farklılıkları daima farklı ibadet tarzları gerektirir, ve kök bakımından denominational ayırımların altında yatan teolojik

ihtilaflara öğrencilerimizin açık bir çoğunluğu tarafından bir anakronizm olarak bakılır.

Sunlarla özetleyebiliriz, (1) Birçok öğrenci olgunlaşan şahsiyetlerinde dini duyguyu içine alan bir ihtiyacı hissederler, (2) ekseriyetle Allah'a inanırlar, gerçi görüşleri umumiyetle geleneksel Teistik çeşitten değildir. (3) Sadece dörtte biri teolojik dogma için temel meselelerde ortodokstur ve itikatları tarihi geleneğe uygundur. (4) Çoğunluk, dua dahil geleneksel dini uygulamaların bazı şekillerini muhafaza eder. (5) Fakat çoğunluk mevcut şekliyle kurumsal dinden açıkça hoşnutsuzdur, bu öylesinedir ki, dini ihtiyacı hissedenlerin %40'ı eğitilmiş oldukları kiliseyi henüz tanımazlar, hiçbir dini ihtiyacı hissetmeyen ve hissedenler dahil, dini bir eğitime sahip bütün öğrenci kesimini alırsak, %50'sinin eğitim görmüş oldukları kiliseyi reddettiklerini buluruz.

Bu buluşların mevcut kolej nesline mahsus olduğunu ima etmek yanlış olacaktır. Biliriz ki, burada tasvir edilen temayüller yıllarca etkili olmuştur. Mesela vaktiyle öğrencilerin yarısının kendi hayatlarında dine ihtiyaç duyduklarında kilisenin cari uygulamalarının tatmin edici olmadığını hissettiğini, 1926'da Siraküze Üniversitesinde yapılan bir inceleme açığa çıkarmıştı. Sadece üçte biri bu uygulamaların umumiyetle tatminkar olduğunu hisseder - mevcut çalışmada elde edilene çok fazla benzeyen bir tahmindir bu. Ayrıca, uluhiyete olan tutumlar açısından, haddizatında 1926'daki Siraküze öğrencilerinin birkaçı ekstrem teistik durumu onaylamaktaydı, gerçi aynı zamanda

daha küçük bir yüzde agnostisizmi veya ateizmi kabul etmişti. Ve yine Siraküze’de sadece %10, kilisede hazır bulunma ve sadakatle ilgili uygulamaları tasvip etmemekteydi; sadece farklı bir zaman değil, burada işin içine giren aynı zamanda farklı bir kolej kesimidir.

Zaman bakımından başka bir mukayese alaka çekicidir. Tetkikimizde kiliseyle ilgili tutumlara dair yer alan bir soru, 1930’da Wisconsin Üniversitesinde 3000 öğrenciye sorulan bir soruyla aynıdır. İki okulda da bir kaç, "kilisenin, medeni hayatın emin ve yanılmaz bir kurum olduğu" pozisyonunu onayladı -%6 Cambridge’de %4 Wisconsin’de. Fakat ikinci en gözde cevap anlamlı bir farklılığı göstermekteydi. "Umumiyetle, Kilise insan hayatında en iyi için ayakta durur, gerçi muayyen küçük kusur ve hatalar ister istemez bütün insani kurumlarda olduğu gibi, kilisede de vardır." Bu teklife, 1946’da Harvard ve Radcliffe öğrencilerinin %37’si, fakat Wisconsin öğrencilerinden her iki cinsten %24’ü 1930’da muvafakat verir. Karşılıklı olarak kiliseye karşı hudutlu şekilde gözde olmayan ifadeler 16 yıl öncesinden çok daha fazla tasvip görmektedir.

Kullanışlı olan bu çeşit trend incelemeleri göstermektedir ki, modern gençliğin soğukluğu bugün 15 ya da 20 yıl öncesinde olduğundan muhtemelen daha büyük değildir. Problem daimidir ve son yüzyıl, belki de daha uzun bir süre için böyle olmuştur.

Eğer gençlikle ilgili bu soğukluk bu kadar büyük ise, kurumsal dinin devam etmesi nasıl mümkün olur? Emniyetle diyebiliriz ki, eğer her bir nesildeki öğrenci kesimi cetlerinin kilisesini terk ederse, kazanılan yeni birkaç öğrenci ile ulaşılabilecek noktanın fazla olmaması gerekir. Bu bilmeceye cevap iki anlayışın içinde yatar, burada incelemesini yapmakta olduğumuz dindar olmayan yirmililerden birçok genç gerçekte istekle, bazen de şevkle isyan ettikleri müessesesevi formlara geri döner. İkinci olarak, adsal üyelikte yansıtıldığı gibi, sadakatin izleri ve hiç olmazsa kilisede ara sıra bulunma, kilise doktrinine bağlılıklarını hakikaten kaybetmiş olan gençlik arasında bile kolay kolay silinmez. Böylece, umumiyetle bir kurum olarak kilise, genç üyelerinin dogmatik itikadında olduğundan daha az benimsenir. Sosyal faaliyetleri genişleterek ve faydalı çalışmaları yoğunlaştırarak, fakat şüphesiz değişen bir fonksiyonla Protestan kilisesi hiç olmazsa muayyen bir hayatiyeti korumaya ehildir.

Teosantrik itikadın kaybı ve teolojik olmayan liberalizme dair temayülle ilgili bir görüş vardır. Tamamen olmasa da bu değişme kendisini kısmen şüphesiz teoloji öğretimine dair bugünün öğrencilerinin bilgisizliğine borçludur. "İlimlerin kraliçesi" tahtından ayrı düştü. Delile ihtiyaç duyulsa, kilise okullarındaki doktrin ve İncil öğretiminin zayıflamasına, itikadın doktrinleriyle ilgili kolej kurslarının eksikliğine, sadece tarihi doktrin cehaletinin en kalın kafalılığını bulan ordu servislerindeki birçok papazın raporlarına işaret edebilirdik. Diğerlerinden reddetme, tanımama oluşumu içinde bulunanların teolojik durumunun en iyi şekilde kavranılması anlaşılmadan şahsi dini

tarihle ilgili öğrenci biyografileri okunabilir. Hatta daha kesin olarak Hinduizm, İslamiyet ve diğer bütün büyük itikatların akılcı doktrinlerinin cahil öğrencileri vardır. Mukayeseli din ve teoloji bilgisi eksikliğini duyan gençler, onları kullanmak için olgunlaştıklarında bile, geçmişteki büyük insanların ulaştıkları kullanışlı, işe yarar çözümlere sahip olamazlar. St.Thomas Aquinas, Meister Eckhardt, Luther, Calvin, Wesley, Swedenborg, Kierkegaard, Newman, Tyrrel, Fitschl, Darth, Downe, Niebuhr veya diğer herhangi bir Hristiyan itikadının rasyonel görüşleriyle uğraşmış olan mümtaz kişilere dair ancak hiç mesabesinde bilirlir. Bu düşünürler, işin içine giren entellektüel zorluklar ve kurumsal dinin beledikleri gibi çıkmayış derecesi bakımından bugünün bakalorya almamış tenkitçi Üniversite talebelerinden daha az farkında değildir. Başardıkları pozisyonlar zor kazanıldı ve muhtemelen sadece kendileri için doğrudur. Fakat gayretleri, yine aynı derecede dini olgunluğu araştıran her istekliye ağır düşünce modelleri olarak hizmet etmelidir.

Terhisler

Son gençlik dönemini bırakmadan önce terhis olmuş askerlerin dini tutumları üzerinde son harbin tesirlerini tespit etmek üzere verilerimizi yokluyoruz. Terhis olan askerler tarafından yazılmış 290 samimi ve halis rapor incelenirken, muayyen benzerlikler fakat daha fazla da altta yatan farklılıklar görölmektedir. Farklılığın tesirini ele almak için hepsi de Protestan zeminli ve dövüş tecrübesi olan terhisler tarafından yazılmış üç zıt ifade arz ediyoruz.

Birincisi, harp, (1) içinde Allah'ın yer almadığı; (2) ve dinin bir başarısızlık olduğu nihai bir tecrübedir. Milyonlarca masum insan gereksiz yere ölürken, hayırlı bir uluhiyete nasıl inanabilirsiniz? Din tesirli olsaydı, hiç bir savaş, düşmanlık, din sebebiyle işkence, taassup, açlıktan ölüm, bencillik, emperyalizm, ve müstemlekeci istismar olamazdı.

Din asırlarca insan kardeşliğini kurmaya çabaladı. Gününe sahip olmuştu. İnsanlar uyandı ve onun ne kadar boş ve din adamlarının ne kadar ikiyüzlü olduklarını gördüler.

Din problemleri, ihtiyaçları karşılamaya çabalar, fakat başarısızlığa uğradı. Problemleri çözülmüş görmek istiyorum, fakat bunun için diğer kurumlara bakmak gerekir.

Tanıdığım bir başka asker, alışılmadık şekilde dindar olmuştu. Hiç kimsenin ülkesine saldırmayı beklemediği bir sırada yatarken, dua ediyordu. Haliyle bir anda bir bomba yakında patladı. Bir kolunu kaybetti, görünüşü değişti ve kör oldu. 0 anda tamamen muharip bir ateist haline gelmişti. Yine bir başka kör olmuş asker bildirmektedir ki, engelinden dolayı uyandırılmış bir itikatta kendisine gelen iç ışığında ve huzurunda karşılığını fazlasıyla aldı.

Tamamen destekli bir özel itikada örnek olarak şu ifadeye sahibiz: Muharebeye girdiğimde, şahsi bir dini felsefem olmamış olsaydı, hiçbir suretle devam edeceğime, dayanacağıma inanamazdım. Benim için bu,

katiyetle bir güç kaynağı idi. Hiç kimsenin inançlarımı benimsemesini istemem, fakat şahsen bu inançlardan yoğun bir şahsi huzur yaşıyorum. Allah'a olan kişisel inancım kadar başka hiçbir şeyin beni daima destekleyeceğini sanmam.

Ve karşı olanlarla taraftar olanlar arasında, şaşkınlık, karışıklık ve körü körüne araştırmaya dair birçok itiraf vardır. Tipik bir örnek:

Kendimi oldukça şaşkın buluyorum. Herhangi bir teşkilatlı dine inanma, fakat insanın doğuştan iyiliğine inan. Hristiyan ahlakına inanırım, fakat Hristiyan dinine değil.

Kişinin komşusuna ve başkalarına muhabbeti hususunda dinin temel ve en basit prensipleri tarafından çoğunluğun ne kadar dokunulmamış olmasıyla çarpıldı. Böylece ikna oldum ki, bu durumu değiştirme ve geliştirmenin tek muhtemel yolu, mevcut mezhep inançları için makul ahlaki bir sistemi koymaktır.

Bu ifade, bugün birçok zihinlerde ortak şekilde var olan durumlara bir örnektir —Hristiyan doktrinine sonuna kadar dayanan Hristiyan ahlakı.

Bu ifadelerin farklılığı kendinden söz ediyor. Çok kere şahsiyet gelişmesinde vuku bulduğu gibi, mevcudiyetin krizleri herhangi bir vakada gelişen hayat tarzına sadece yoğunlaştırmaya meyleder. Şüphesiz ara sıra ani değişiklikler olur, fakat genellikle bunlar evvelce gizli bir temayülün önemle belirtilmeleri olmak üzere daha sıkı tetkiklere girişmektedir.

İstatistiksel açıdan, bu askerlerin %55'i, harbin kendilerini önceden olduklarından ne daha fazla ne de daha az dindar yaptığını söylüyor. Fakat %26'sı ise, daha dindar, %19'u da daha az dindar hale getirdiğini ileri sürüyor. Özellikle teamüli dini inançlar ve uygulamalarla ilgili diğer soruların çoğundaki hakikatin karşısında, terhis olan askerlerin olmayanlardan daha muhalif olmaları enteresan bir sonuçtur. Aynı şekilde hatırlıyoruz ki, terhis olan askerler arasında az daha geniş bir yüzde, şahsiyetlerinde dini hiçbir yönelişe ihtiyaç duymadıklarını söylemişlerdi. Bu aşık birbiri tutmazlık, münferit bir sonuçta uzlaştırılabilir: savaş terhis olmayanlar arasında mevcut olandan biraz daha fazla anti dini tutumlar meydana getirmektedir, fakat dini bir duyguyu alıkoyanlarda bu tesir önemini yoğunlaştıracaktır.

Terhislerin yaklaşık üçte ikisinin hayatlarında dini bir ihtiyacı bildirmeleri gerçeği hala ortadadır. Harp tecrübesinin onları din problemiyle daha çok veya az ilgili hale getirip getirmediği sorusuna gelince, %58'i daha çok cevabını verdi. Sadece %5'i, kendilerini daha az ilgili hale getirdiğini söylemekteydi. Belki de bu, harp tecrübesinin kritik yoğunlukta olan tecrübelerden biri oluşuna dair hepsinin en açık belirtisidir ve çağdaş gençlikte, modern çağ boyunca muhtemelen herhangi bir önceki nesildekine eş olmayan bir ilgi seviyesini ortaya çıkarmıştır. Fakat bu artan alakaya orantılı şekilde artan bir itikatla refakat edilmedi.

Şahsiyetlerinin hiçbir konuda dini itikadı talep etmediğini düşünen askerler ve konu hakkında şüpheleri olanlar arasında -tamamın %36'sı- hümaniterci bir karşılığın gelişmesi, sıklıkla taranabilir. Fonksiyonel anlamda, terhis

olmuş bu askerler dini bir itikadı, ahlaki bir itikatla değiştirdiler. Mesela, aşağıdaki ifadede, bu metafizik arzudan mahrum bütünüleyici bir gayret vardır.

Niçin insanlar din konusunda zaman ve para harcamaya gelince bu kadar aptal ve mürai olurlar, ve TB'ye, zührevi hastalıklara, kansere, çocuk felcine karşı yoğun programlar yapıldığında, aynı enerji ve para ile bu korkulu hastalıkları yok etmeye çalışmıyorlar? Teşkilatlı din, daima zimmetine para geçirme ve ikiyüzlülüğe av olacaktır ve asla haklı olamaz. 0 bölünmüş bir dünyada, sadece başka bir hiziptir -bir lanet.

Bu tirad, bir dereceye kadar istisnaidir. İnananlar arasında olduğu kadar inanmayanlar arasında da bir çok vakada, dini iştiyakın her şekli için sempatiye dair delil vardır, ve her ne çözüm için olursa olsun münasebet, bireyin kendi vicdanında kurulmaktadır. Not edilmelidir ki, bu tolerans, kurumlaşmış dine veya onun temsilcilerine olmaktan çok bireylere yönelir. Sadece bir askerın ordu vaiziyle ilgili gözde bir mütalaası vardı. Fazlasıyla tenkitçi idi. Fakat belki de inceleme şartları, değerlendirici yorumdan çok kritikçi olmayı gerektirmekteydi.

Umumiyetle papazla ilgili şikayetler aslı bir temele sahipti -iddiaya göre insan ilişkilerini idare edişindeki uygunsuzluk. Gerçi askerlerden birkaçının rahiplere klinik eğitim sağlanmasına dair cari hareketi işitmiş olmaları mümkündür, fakat şüphesiz bu hareketi samimiyetle tasvip edeceklerdir. Çünkü harp esnasında ruhların tedavisinde papazların teknik yeterliliğın eksikliğini duyduklarını hissettikleri gözükür. Kiliselerinin kendilerine

objektif, mukaddes ayin kabilinden yardımlar sağladıkları papazların modern psikolojik ve idari hüneler konusunda ilave eğitime ihtiyaç duydukları hissedilir.

Nihayette büyük stres şartları altında muharebe eden insana geçiyoruz. Orada kendi raporuyla dua eden bir hayvan gibi açığa vurulmuş şekilde durur. İncelememizin delili olmadan, stres zamanlarında dua etme impulsunun, hakikatte ne kadar evrensel olduğu tahmin edilemez. Dindar olmayan şahsiyetlerin son derecede tehlikeli zamanlarda bile direnç gösterecekleri, şahsiyetlerinin alışılmış çatısına tamamen yabancı hareket edecekleri düşünülür. Birkaç asker dua etmek için en ince sapmayı bile reddetti. Fakat onlar istisna idi. Daha fazla karakteristik olanı şu rapordur:

Avrupa'daki piyade savaşının sekiz ayı, o dönem esnasında beni oldukça dindar yaptı. Bazı günler sürekli olarak dua ettim. Üstünlük Savaşı sırasında bütün yaptığım dövüşmek, yemek yemek ve uyanık, tetikte olmak, hayatta kalmak için dua etmek oldu.

Özellikle, aşağıdaki ifade açığa vurucudur.

Bir bombardıman uçağında Almanya üzerinde otuz görevle uçtum. Uçuşlar kötü olduğunda hemen emniyette olacağımız bütün durumları ümit ederdim. Korku ümidi motive ederdi ve ümit sona erdiğinde dua başlardı, nedendir bilmiyorum.

Bu ifade de önemli bir işin içyüzünü kavrayış vardır. Ümit sürekli korku ile birlikte iken, dua sürekli ümitlidir. Dini faaliyet, bu yüzden arzunun ötesinde his olunamaz şekilde büyür. Zihin kendisini kendi uyum kapasitesinin hudutları ötesinde derece derece yayılmış, tabii güçlerini makul bir şekilde tamamlamayı araştırma halinde bulur. Bu askerde olduğu gibi, bazı insanlarda bu tamamlanma duygusu sadece kriz zamanlarında meydana gelir, diğerlerinde dünyevi faaliyetler ansızın ebedi bir şemaya ait olmak üzere gözüktüğü değişik tarzlarda her gün meydana gelir. Terhislerden çoğu, savaş halinde iken insanın şu ya da bu tarzda dua ettiği kanaatini ifade ettiler. Her nasılsa biri konuya ince bir farklılık getirir. "Bir iki kişilik siperlerde ateistler vardı", diye yazmaktadır. "Fakat onların çoğu bir hiçlik içindedir." Burada başka bir keskin kavrayışa sahibiz. Tehlike içinde iken birey sevgi ve güvenlik ister. Bazen bir insani bağ kafi gelecektir, fakat çok defa bu bağ yetmeyecektir. Siperlerdeki dua, şüphesiz dini bir harekettir, fakat dini duygunun hakiki gelişmesi açısından, bir siper dua etmeyi öğrenmede zayıf bir yerdir, çünkü sadece korku halindeki bir insanın dininin, tehlike ortadan kalkar kalkmaz buharlaşması muhtemeldir.

Acayip surette şüphecilik ve hümorla karışık olan bir dua felsefesi aşağıdadır: Alışkanlıkla kiliseye gidenlerin çoğunun öldürüldüklerini gördükten ve onların oldukça fazla, belki benden fazla dua ettiklerini anladıktan sonra karar verdim ki, duanın benim için hayatta kalmakla ilgili hiçbir değeri yoktu. Emin olmak için yine dua ettim fakat artık benim için öyle görünüyor ki, o, öldürüldüğüm takdirde emin tarafta olma vakasından ibaretti.

Şimdi bir öteki dünyaya inanıyorum, ve daha az tehlikeli bir hayata gidiyorum, fakat aynı zamanda gücün bulunduğu tarafta olmak, iyi bir fikir gibi görünüyor. Kişinin bir çenk çalma şansı varsa, kömürü küreklemesinde mesele yok.

Şahsi korunma vasıtası olarak duanın faydası çoklarını rahatsız etmekteydi. "En yakın arkadaşım ve ben hiç dua etmedik", diye bir asker yazıyor. "Ve hiç de yaralanmadık. Dua eden bir çocuk gördüm, bir Alman 88 bombardımanıyla dua ederken öldürüldü."

Bu çeşit şiddetli ve şaşırtıcı şoklar, şüpheleri ve inkarı getirir. Muharip askerler, en yoğun şekilde katlanılmaz acıları yaşadılar. Kötünün, fenanın kontrol altına alınamaz kuvvetlerinin yürüyüşlerini gördüler. Gözleri açılmadan bir Allah'ın varlığıyla uzlaştırmak, hakikatlerin en zorudur. Ayrıca onlar, hiç de hakim bir inanç ikliminin olduğu bir yer ve durumda yaşamadılar. Bu yüzden çocukluk dininin son izleri kuvvetle yok edildi. Her şeye rağmen onların çoğunda ısrarlı olan dini ihtiyacı tatmin yolunu yine de bulabilirler, bunu da sadece olgun insanın dini yoluyla yapacaklardır.

Olgunlukta Din

20, 30, ve hatta 70 yaşlarındaki bir şahıs, ister istemez çocuk şahsiyetine sahip değildir. Gerçekte kronolojik yaş, zihni ve duygusal olgunluğun, aynı şekilde dini olgunluğun, mukayeseye gelir zayıf bir ölçüsüdür. Kişi çocukluktan çıkarken düşünce ve hislerinin egosantrizmini

baskı altında tutar ve ekseriyetle çevresel baskı, bireyi diğer olgunluk şekillerine aman vermez tarzda yaptığı gibi dini bir olgunluk içine zorlamaz. Çünkü bireyin dinine başka insanlar tarafından umumiyetle onun kendi meşgalesi gibi bakılır, ve bu din diğerlerinin merakı derecesinde kolayca egosantrik, büyüsel ve arzu tamamlayan bir şey olarak kalır. Bundan dolayı muhtemelen yetişkin şahsiyetinin hiçbir bölgesinde, dini tutumlarında olduğu kadar çocukluktan gelen bakiye bulmayız.

Herhangi bir duyguda olgunluk, sadece gelişen bir zeka bir dereceye kadar bu duygunun gelişmenin durdurulmasına katlanamayacağı, fakat ilgili tecrübenin girişiyle ayak uyduracağı bir istekle canlandırıldığı zaman meydana gelir. Bir çok insanda dini duygunun ilgili olduğu derecede bu iç talep yoktur. Çocukluktaki dinin rahatlık veren bir değere ve eksiklik hissi veren bir dış baskıya sahip olduğunu gören bu insanlar esasen gençliğe mahsus bir formüle sarılırlar. Çok kere onu çocukluktaki yığılı, birikmiş hoş olan çağrışımları korumak için veya statükonun mevcut rahatlığı ve sosyal pozisyonu sağlamasındaki benzerlik sebebiyle alıkoyarlar. Aile mücevherlerini teslim almalarından fazla atalarının dinini teslim alırlar. Onu ilim ile, katlanma ile, ve tenkit ile bir ilişki içersinde çok yakına getirmek kaba, biçimsiz ve münasebetsiz olacaktır.

Sahsi bakımdan denemekten zevk alacağımız önceden belirli standart bir inanç veya uygulamayla -dine dair bir inanç ve uygulamayla- dine dair olgunluğun ne olduğunu tahmin etmeyeceğiz. Sizin ya da benim

görüşlerimin olgun olduğunu söylemek, bütün diğer görüşlerin üstünde bir olgunluk ölçüsü olarak onları empoze etmek, münasebetsizlik olacaktır. Din tartışmaları, umumiyetle yazarın inançlarının diğer bütün inanç çeşitlerine üstün olduğu tavrıyla sınırlıdır.

İnsan şahsiyetinin mahiyetiyle ilgili savunulur bir teoriden çıkan olgunluk ölçüsü daha objektif olacaktır. Başka bir yerde olgun bir şahsiyet vasıflarının üç tane olduğunu tartıştık. Birincisi, viscerojenik arzu dizisi ötesinde ideal obje ve değerlere ilgi duyan psikojenik alakalara dair bir vasıf çeşididir. Kişi vasıtasız biyolojik impuls seviyesinden kurtulmadıkça, hayatı açıkça gölgede ve bodur kalır. İkinci bir vasıf, kendi hayatı hakkında mütefekkir ve kavrayışlı olmak üzere kendisini cisim haline koyma kabiliyetidir. Kavrayışlı birey kendisini başkalarının gördüğü gibi görür ve muayyen anlarda bir çeşit kozmik perspektifle kendisine bakar, gelişmiş bir hümor duygusu, bu ikinci vasfın biz yönüdür.

Nihayette olgun bir şahsiyet, gerçi ister istemez dini tipte değil, ne de kelimelerle açıkça ve mantıklı ifade edilmiş, ne de tamamen bitmiş bir hayat felsefesi değil, daima tek vücut haline gelmekte olan bir hayat felsefesine sahiptir. Fakat dominant bir entegratif modelle sağlanan yön ve uygunluk olmadan herhangi bir hayat, parçalı ve gayesiz görünür.

Bu üç olgunluk vasfı keyfi bir tarzda seçilmez. Onlar gelişme yolunda herhangi bir kimseye açık olan üç temel gelişme sokağı göstermeleri sebebiyle seçilirler: alakaları genişleten sokak (yaygınlaşan şelf), tarafsızlık ve kavrayış sokağı (kendini cisimlendirme) ve

entegrasyon sokağı (kendini tek vücut haline getirme). İlimi bakımdan destekli herhangi bir olgunluk ölçüsünün bu üçünden esasen farklılaşacağında şüpheliyim.

Her olgun birey mutlaka dini bir duygu teşkil eder, denemez. Bunu yapmazsa, belki de estetik, etik veya felsefi karakterde olan bir sentez tarzına, bir başka tatminkar hayat felsefesine sahip olduğu içindir. Fakat her ne zaman olgun bir şahsiyette olgun bir dini duygu gelişse, onun yerine getireceği ağır bir görevi vardır, çünkü bu dini duyguya dayanan her tecrübe atomunu bütüne uydurma göreviyle yüküdür. Diğer hakim duygular ister istemez görevlerinde daha az hırslıdır. Mesela tamamen estetik bir şahıs, kendisi için yeterli bir hayat tarzı geliştirebilir. Sanat ve hümorla ortaya kafi derecede iyisini çıkarır, fakat o bunu, kendisi için hiçbir büyük sonucu olmayan moral ve metafiziksel hayat bilmecesinden çoğunu cevaplandırması sebebiyle yapar. Aksine, olgun dini duygu kendisini bütün gerçeklere, bütün değerlere ve değersiz olanlara açık tutar, ve bir hayat çatısına nazari ve pratik katılımlar için ipucuna sahip olmayı ister. Yapılacak böyle bir görevle bu duygu için olgun bir gelişme safhasında kişinin realiteyle mukavelesinde kaçış maddesi sağlayan hayat fantezisinin bir köşesine gönderilmiş tecrübenin ana akışından irtibatsız kalmak imkansızdır.

Din kriticizminin çoğu olgun olmayan şekillere yöneliktir. Bu durumda empülsif kendi kendini memnun etme seviyesinin ötesinde gelişmemektedir. Psikojenik değerlerle meşgul olma yerine, kendinde merkezleşmiş alakalar için hem bir istekleri gerçekleştirici

hem de uyutucu bir fonksiyona hizmet eder. Kendini cisimlendirmeyi gerektirmez, fakat hal ve gidişinin niteliğine hakim bireyin kendisini yerleştirebildiği bir mana rabıtası saklamakta başarısızlığa uğrayan, düşüncesiz bir perspektif kalır. Nihayetle, olgun olmayan bu duygu, gerçekte şahsiyet üzerinde tesir bakımından birleştirici değildir. Tecrübenin bütün bölgelerini dışarıda bırakacak şekilde ve hatta yoğunluk bakımından fanatik olduğunda bile, birden gelip geçer, bölümlere ayrılmıştır, fakat kısmi şekilde şahsiyetin bütünleyicisidir.

DUYGUNUN MAHİYETİ

Duygu terimini kullanırken alaka, genel görünüş, veya inanç sisteminden maksadımız için aynı derecede uygun olarak bahsetmekteydik. Bütün bu terimler, kısaca dikkati şu gerçeğe çeker; gelişmenin izlediği yolda nispeten istikrarlı şahsiyet birimleri derece derece ortaya çıkar. Böyle birimler daima zihni hayatın iki merkezi ve hayati fonksiyonunun ürünüdür: motivasyon ve organizasyon. Motivasyon zihni hayatın "gidiş"ine, organizasyon ise modeline dayanır. Daha önceden söylenildiği gibi, psikolojik vokabülerimizin —zihni veya organize edici kuvvetlerden emosyonel kuvvetleri ayırmaya kalkması esefe layıktır. Fiili hareketler açısından zihni hayatın asli birimi organize olmuş motividir, veya tercih ederseniz, motive olmuş organizasyondur. Nasıl denilirse denilsin bu birim, uygun uyarıcı veya çağrışımlar olduğunda uyumlu davranış için şahsı hazırlayan bir hazırlık sistemidir, hareketlerin asıl saikidir.

Bir otomobil kullanmada olduğu gibi, bir hazırlık sistemi iyice kökleşmiş ve tamamen spesifik ise, muhtemelen bir alışkanlıktan söz ediyoruz demektir. Hal ve gidiş bakımından nezaket, saldırganlık, ve çekingenliğe götüren istidatlarda olduğu gibi, spesifik uyarıcılara dayanmadan bir dereceye kadar daha geniş bir uyum tarzı gösterirse, bir vasıftan söz ediyoruz demektir. Bireyin sosyalleşmiş istidatlarından ve onlarla mücadelesinden irtibatsız bir temayülü gösterirse, muhtemelen bir nevrozdan söz ediyor olacağız, Tanımlanır bir değer objesine —bir anne, bir evlat, bir hatıra, bir komşuluk, bir vatan— yönelmiş bir his ve düşünce organizasyonu gösterirse, buna da duygu sistemi deriz. Bir duygu objesinin örneklerdeki gibi fiziki bakımdan somut olması gerekmez. Yine bir duygu, bazı insanların duasında güzelliğe, veya şahsiyetin kutsiyetine veya Tek Dünya fikrinde olduğu gibi daha soyut değer fikirlerine yönelik olabilir. Böyle pozitif duygular bir yana, şüphesiz birey tarafından değer olarak değil değersizlik olarak bakılan şahıslara, objelere, fikirlere hissedilen nefretin içinde yer aldığı negatif duygular da vardır. Böylece bir ateist, müştereken dini olarak bakılan her şeye dair negatif bir duyguya sahip olabilir.

Daha soyut duygular seviyesinde bireyle irtibatla kesinlik ve açıklıkla belirtilmiş objeye ad verilirken zorlukla karşılaşırız. Mesela, dini duygunun obje veya hareket noktası ne olmalıdır, bunu düzenleyebilir miyiz? Sanmıyoruz, çünkü duygu öyle geniştir ki, saf bir zihin haline karşılıktır. Bu hal, çeşitli objeler ve ikinci dereceden değerler birbirini takip eder şekilde görüş alanına getirilirken ısrarlıdır. Uluhiyetin muayyen bir yönü, bir anda

ferdin dikkatini meşgul edebilir; kişi derhal kendisini kötünün mahiyetini ve sonra da ebedilik şanslarını düşünürken bulur; bir perestiş anı duruma müdahale eder ve sonra uluhiyetin bir başka yönü zihne getirilir, ki o belki de Hz. İsa tarafından tesis edildiği farz olunan vaftiz ayininin manasına dikkati toplar, ve bu sıra ile inançtaki bir kısma doğru yeniden özel bir tutumu canlandırır. Ve böylece sonsuza kadar gider, ve duygunun farklı objeleri ve ikinci dereceden değerleri olarak yükselir ve düşüş gayretleri halinde zihinde yer alır. İnsanların bazı tutumlarda fazlasıyla benzer, diğerlerinden farklı olduklarını görmek her zaman olan bir haldir.

Dini duygu hakkında şaşırtıcı ve herhangi bir duygu hakkında daha az şaşırtıcı olan şudur, gerçi duygu alakanın tutum ve objelerinden birçok unsurları gerektirir, fakat yine aynı derecede istikrarlı bir zihin hayatı birimini de sunar. Tutum unsurları değişkendir, fakat hepsi de iyi modelleşmiş münferit bir sisteme yardımcıdır.

Olgun dini duyguyu, bireyin kendi hayatında nihai öneme sahip ve kendisini eşyanın tabiatında sürekli veya merkezi olarak baktığı şeylerle uğraşmak mecburiyetinde olarak gördüğü kavramsal objeler ve prensiplere ve alışkanlıkla ilgili muayyen tarzlarda ve en uygun şekilde tepkide bulunmak üzere tecrübeyle ortaya çıkmış bir istidat olarak tarif edebilir miyiz? Bu şekilde tarif edilen dini duygu, her insanoğlunda umumiyetle, hem de herhangi bir bireyin gelişmesinin takip ettiği yol boyunca geniş farklılıklara izin verir.

Mesela Hz. İsa gibi dini bir şahsiyet ile meşgul olmadıkça, olgun halinde bile dini duygunun hareketinin mutlak şekilde itikatlara uygun düşeceğini beklememeliyiz. Diğer duygulardan fazla olarak onun tavrı ve hareketi daima bitirilmemiş, sürecelecek bir vazifedir. Böyle ağır bir görevlendirme ve eşyanın tabiatında yer alan bütün gerçeklerin ve merkezi güçlerin sentezi, başarılabilir olandan fazlasını ister. Hatta kuvvetli şekilde gelişmiş dini duygulu bir şahıs, yönlendirici kontrolüyle bile hal ve gidişinin arzulanı kadar bir örnek şekilde sonuçlanmadığını anlar. İmpuls daima mücadele neticesinde kazanır ve yapmayacağı şeylerin çoğunu yapar; ve yapacağı şeylerin fazlasını da yapılmadan bırakır. Dini duygu tamamen organize ve kontrol altında olursa, meslek ile uygulama arasında hiçbir anlaşmazlık olmayacaktır. Fakat dini bir deha dışında, böyle bir hal ve gidişin entegre olmuş yönelik derecesi asla başarılabilir.

Olgun dini duygunun hareketi itikadına uygunlukla mükemmelliğini, tam oluşunu mübalağaya karşı korurken, yine aynı derecede onu olgun olmayan duygudan uzağa yerleştiren vasıflar listesini çıkarabiliriz. Mukayese yoluyla olgun duygu (1) oldukça farklılaşmıştır, (2) türevsel mahiyetine rağmen dinamik karakterdedir, (3) hareketi itikadına uygun bir moraliteye dair produktiftir, (4) müşterektir, (5) bütündür, ve (6) asli olarak anlamağa vesile bir haldir. Bu kriterlerin, şahsiyet olgunluğu testlerinin dini sferinde, özel taleplerden başka hiçbir şey olmadığı görülecektir; genişletilmiş bir alaka dizisi, kendisini kavrayış, ve yeterli şekilde kucaklayıcı bir hayat felsefesinin gelişmesi.

Olgun duygunun farklılaşması

Olgun dini duygunun farklılaşmış olduğunu söylerken, dikkati onun zenginlik ve karmaşıklığına çekiyoruz. Bu duygunun herhangi bir kişinin hayatında, herhangi bir din tanımının muhtemelen teklif edebileceğinden daha karmaşık, daha ince ve çeşni bakımından daha şahsi olması hemen hemen kesindir. Westermak'a göre din, insanın kendini ona bağımlı hissettiği ve ibadet için duada bulunduğu tabiatüstü bir varlığa saygılı bir tutumdur. Bu çok defa böyledir. Mac Murray, Hristiyan kardeşliğinin gerçekleşmesi gibi dinin gayesiyle ilgili "insanın diğerleriyle ilişkisinde kusursuzluk" şeklinde sosyal bir not getirir. Din çok kere bu sosyal öneme sahiptir. Fakat Whitehead , "bir insanın yalnızlığı ile yaptığı" ve "varoluş gerçeklerinin haklılığını varlığın, tabiatında bulacağı ruhun iştiyaki" şeklinde dinin tanımlamasıyla, karşı notu getirir. Bunların hepsi ve birçok başka önemli nokta muteberdir; fakat herhangi bir olgun yetişkinde var olduğu gibi bir formülün duygunun mükemmelliğini veya kesin önemini yakaladığını farz etmek ince bir tahmin, ince bir istidlaldir.

Dini, duygunun içine karışan alakaların çokluğunu, bu duygunun 'farklılaşmaları' olarak adlandırıyorum. Bunu yapmak, ayrı duyguların onbinleri olarak onlara bakmaktan daha iyidir: kiliseye, rahibe, dünya kardeşliğine, iyi ve kötüye yönelik duygular gibi. Çünkü tefrik edilebilirse, bu unsurların bir model halinde örülebildiği açıktır. Her bir bireyin şahsi hayatının bu karakteristik modelinde hakim ve yardımcı desenler vardır.

Farklılaşmış bir duyguyu geliştirmemiş olanlar çok kez, bir çeşit tenkitle ilgisiz bir konudan uzaklaşma gösterirler. Diyebilirler ki, 'din rasyonel mi, değil mi, bunu kafi derecede bilmiyorum; dini sadece emosyonel zeminlerde kabul ediyorum' veya bana öğretilene ve onun benim için kafi derecede iyi olduğuna inanıyorum. Burada parçaların hiç bir düşünceli birleşmesi yoktur.

Farklılaşmış duyguyla farklılaşmamış olanı arasındaki ayırım iki öğrencinin babalarını tasvirinde ortaya konur. Biri yazmaktadır. "Babam kusursuzdur. Ailesini sever, ailesi de onu... Ona bütün kasabada oldukça hayranlıkla bakılır. Herkese yardım eder. Hakkaniyet ve doğruluğuna dikkat edilir. Hakkaniyet ve doğruluk odur." Bu methiye farklılaşmış bir duyguyu ortaya koyar. Baba tamamen mükemmeldir, onun hakkındaki her şey doğrudur. Öğrencinin ona bağlılığı, karakteri hakkında sıkı ve analitik bir tetkik asla yapmadığı ve hatta pek çok methiyesinin bastırılmış bir düşmanlığı gizleyebileceğinden şüphelenmemiz, kendini insiyaka terk etmeyle işaretlidir. Bu vakanın detaylı incelemesi, bu şüphenin haklı çıkarılacağını gösterir. Kızın içindeki derin tarafla babası hakkındaki birçok şeyden hoşlanmaz, gerçi bu hoşnutsuzluğu kendisi için bile reddeder. Böylece duygu, deneğin daha derin hayatıyla iyice entegre olmuş vaziyette değil, aşırı basitleştirilmiş bir istidat olarak ortaya çıkar.

Bir başka kız da babasını aşağıdaki tarzda tasvir eder: "O bir dereceye kadar asosyaldir, fakat işbirliğinden zevk alacak kadar da dramatiktir, titizdir, sinirlidir, fakat hiçbir şekilde hasta tabiatlı değildir,

vicdanlıdır, sıkı çalışır, sofudur, bazı konularda ürkektir, diğerlerinde işin peşini bırakmaz. Onun hayali seyahat aşkında görülür, fakat buna da delil göstermek kolay değildir." Bu kız babasını aynı şekilde tasvip ediyor. Ama birinciye benzemeyerek gözlemcidir, tenkitçidir, ve hayranlığında kendini insiyaka tamamen terk etmiş değildir. İkinci olaydaki bu duygunun asıl farklılaşması, bastırılmış tenkitler ve düşmanlığı alıkoymasından, engellemesinden sorumlu tutulur, babası hakkındaki görüşü daha karmaşık da, daha gerçekçidir.

Üzerinde düşünmeden ve tenkitle bulunmadan dini kabul eden muayyen deneklerin velilerine, siyasi hareketlere, sosyal kurumlara aynı şekilde düşünmeden tepkide bulunma temayülleri olduğuna dair deliller vardır. Bu insanların duygularının bir örnek tarzda olgun olmadığı gözüktür. Onların umumiyetle bastırılmış çatışmalara sahip oldukları bulunur. Onlardaki düşmanlık, endişe, peşin hüküm psikolojik metotlarla taranabilir. Mesela son araştırmalar, kuvvetli dini duyguları olan insanlar arasında ırk peşin hükmünün çok kere göze çarptığını ortaya çıkarmıştır. Daha sıkı analizler, bu vakalardaki dini duygunun, körcesine kurumsal, bir hak ve imtiyazdan mahrum bırakmak isteyen ve kendince merkezleşmiş değerlerle ilgili olduğunu işaret eder. Düşünceli ve oldukça farklılaşmış dini duyguları olan insanlar arasında ırk peşin hükmü nadiren bulunur.

Farklılaşmış bir duygu, birbirini takip eden bir çok fark gözetmeler ve sürekli yeniden organizasyonun tekamülüdür. İlerleyen çocukluktan veya adolesanstan geçip olgunluk yolunda bulunan birey, hem daha önceki

egosantrik düşüncesinin aşırı basitleştirilmiş ürününü ve hem de kurumsal görüşlere veya velilerinin görüşlerine kör bir benzeyişi tanımayacaktır. Daha önceden benimsediği her şeyi harfi harfine icra eden zihniyetin ve ikinci elden itikadın şimdi tashihe muhtaç olduğunu görür. Orijinal inançların bahanelerini, sakınmalarını ve kaçıp kurtulan tehlikelerini görür. Tesirlerini değerlendirirken bile geleneğin kusurlarını idrak eder. Gözlemler hümanitenin bütün bölümleri boş ritüelin icraatında veya ne ilimle ne de tecrübeyle mücadele etmeyen tabiatüstüne bir inançta durmaktadır ya da tereddütle yürümektedir. Tahkim edilmiş kilisenin otoriterliği, kibir ve azameti onu isyan ettirebilir. Artık tanımak zorundadır ki , din ister istemez iyi bir şey değildir. Dini harpler, engizisyonlar, din sebebiyle işkenceler, ve taassup ölümlere mahsus bir manzara ortaya koyar. Belki iştihak ve hayranlığın olgun haliyle uygun düşmeyen ve durumu can sıkıcı bulan A. Lincoln'un yaptığı gibi, kurumsal din faaliyetlerinden çekinmeye karar verecektir. Veya, tamamen karşıtı, kilisede, kendi duygusunun, belki de kendi aile geleneğinin takriben tatminkar bir ifadesini bulabilir. Yine, kendi gelişmesinin, zapt edilmez impulsların kuvvetli disipline itaatini gerektirdiğine ve umumiyetle tarihi ve mukaddes ayın kabilinden kiliseye bağlanmanın en iyisi olduğuna karar verebilir. Herhangi bir vakada, bireyin kesin kilise durumu, dini duygusunun olgunluğuyla ilgili bir indeks değildir. Hemen hemen herhangi bir kiliseye bağlılık, veya hiçbir şekilde hiçbirine bağlanmama, dini hareketler yoluyla mücadele eden olgunlaşan şahsiyetlere işaret koyabilir.

Ayrica farklılaşmış duygunun değerlendirmesi, kritik temayüllerin varlığını ortaya koymakta mıdır? Kısmen evet, çünkü bir duygu, basit çocukluk inancının orijinal durumu düşünceli yoklama ve sorulara müsaade etmiş olmadıkça, asla farklılaşmış hale gelmeyecektir. Fakat farklılaşma kriticizmden fazlasını, yani kısımların birleştirilmesini ve düzenlenmesini ima eder. Gördüğümüz gibi, dini yönelişte işin içinde olan birçok objeler vardır, birçok 'zihni kutup'lar bulunmaktadır. Uluhiyet bir alaka meselesidir; ruhun mahiyeti, hayattaki değerlerin düzenlenmesi, hürriyet, günah, ebedilik hareketleri, dua, iyi ameller, inançlar ve geleneğe olan şahsi tutumlar gibi. Olgun şahsiyetlerin yüz yüze geldiği bu hareketler, ne bütün kültürlerde ne de bütün fertlerde aynıdır.

Farklılaşmış bir organizasyon bütün bu objeleri bir modele bir dereceye kadar uyduracaktır. Birey her bir objeye duygunun değer yapısıyla uygun olan doğru, uygun, rasyonel ve emosyonel bir tutum geliştirecektir. Sonuç olarak birey, bütünlüğün saf duygusunu muhafazası esnasında açıkça beyan edilmiş kısımları tamamlamak üzere moral sferdeki nazari doktrinin temel safhalarına ve asli hareketlere doğru olan tutumunu kesinlikle bilir.

İster istemez mistik diye adlandırılan muayyen zamanlarda, bütünlük duygusu tamamıyla istila edici olabilir. Freud'un hastalarından biri şunu bildirmekteydi ki, onun için din bir 'okyanus hissi'ydi. Hasta daima muğlak, gri, bir su dalgasından asla her hangi bir şey kastetmemekte olup, farklılaşmış bir dini duyguyu tasvir etmiş oluyordu. Böyle duyguda gayrişuur unsurunun işaret edilmiş olması

muhtemeldir, ve Freud şüphesiz, orijinlerin rahatsız edici bir represyon denizinde yatmasında şüphelenmekte haklı olacaktır.

Fakat her nasılsa, hasta adet kabilinden kısa süreli ve ara sıra vaki olan mistik durumları kastediyorsa, onları ‘okyanus’ sözüyle çok iyi karakterize etmektedir. Mistik tecrübeler, yorumdan uzak vasıtasız bir duygu verir. Onlar, James'in dediği gibi, geçici, etik olmayan, pasif ve tarif olunamazdır. Belki de şaşaalı ve çok güzel bir hale dönen bu tecrübelerin mahiyetini bazı mistiklerin kolaylıkla ortaya koymaları karşısında, tarif olunamazlık vasıfları tartışılabilir. Onbeş yaşındaki bir kız, mektepteki ilk gününü şöyle anlatmaktadır. Hizmet esnasında artan bir hürmet ve ümit duygusunu hissetmişti, ve "sonra ruhumun aşk denizinde sulara gömüldüğü o kutsal an geldi... Fakat yaşadığım bu hissi kelimelerle anlatamam. Bu iş için kelimeler sadece boş birer gürültüden ibarettir. Bende mukaddesliğin, mübarekliğin ve saf neşenin tamamlanmışlığı vardı. Hissimin her zerresi, Yaraticıma aitti. O an ölmekten öylesine haz alacaktım ki..Ölmek! O, gerçek ölüm değil, sadece zayıf bedenimizin tamamen kurtulması, böylece serbest kalan ruhun asıl sahibinin, yaratıcısının kollarına süratle geri dönmesi için.”

Böyle mistik anlar basit hürmet duygusundan farklılaşır, çünkü daima daha sonraki bir yorumun unsurlarını gerektirir. Hürmette, kişi bilir ki, iradi kontrol altında ibadete ait düzenli ve uygun bir his ve düşünce zincirine sahiptir. Diğer taraftan mistisizm, zihnin alelade tenkitçi ve kendisinin farkında olduğu faaliyetlerden

düşünce ve his akışının mülayim bir ayrılmasıdır. Şüphesiz hürmet ve mistisizm anları, ekseriya duanın izlediği yolda bulunmalarıyla birbiriyle ilgili olabilir.

Mistik tecrübe olgun bir dini duygunun alameti değildir. Diğer taraftan hiçbir vesile ile böyle bir duyguyla da zıt değildir. Şekillerin ayrı oluşu bakımından ileri dini düşünce, mistik durumlar için seçkin bir yer sağlar, ve bazen dini çabanın en yüksek istihsalı olarak onları gösteren hadiseyi celb eder. Vedant felsefesi, Yeni Eflatunculuk, ve Hristiyan felsefesinin muayyen çizgilerinde bu böyledir. Ve bu sistemler arzu etme, değer verme gibi alelade bilme oluşumunun selfin (süjenin) bilgi, istek, veya değer objesinden ayrı oluşunu talep eden görüşünü benimserler. Böyle bir ayırım, dinin doğruladığı birim için uygunsuzdur. Dini hakikat her ne ise, hem süjeyi hem de objeyi içine aldığından, aralarındaki ayırımın aşılması gerekir. Bu yüzden tasvip, düalite duygusunu yok etme ve analitik yorumun gürültüsünü susturma kabiliyetinde olan tam bir Allah'a güvenme veya dayanmada pek derin ünite durumunu, yani Nirvikalpa'yı araştıran mistisizme verilir. Böyle bir durumun analizine kalkışmaya boş ve kasıtlı bir hareket olarak bakılır. Allah, insanın düşünebileceği veya ifade edebileceği her şeyin asıl inkarı, yokluğu demek olan isimsiz hiçlik şeklinde en iyi idrak edilir. Gerçi mistik durumların ortaya çıkışı, bu yüzden tamamen olgun bir dini görünüşün makul sonucu veya bazı durumlarda olgunluk için yalvarışa götüren başlangıç sebep olabilir, fakat birkaç birey, bilme ve istemenin normal düalitesinin uzun süren yorucu mücadelesinde başarılı olur. Kendi uc formunda mistisizm,

bu yüzden özellikle dini fonksiyonun ortak bir şekli değildir.

Olgun insanın dini, mistisizm dönemlerini içine alsın ya da almasın, yardımcı kabilinden birçok tutumu içine alır ve, kritik açıdan ulaşılmış ve uysallıkla tecrübe sferi genişlerken muhafaza edilen bu dini duygunun temel yapısı oldukça farklılaşmıştır.

Olgun Duygunun Türevi ve Dinamik Mahiyeti

Olgun dini duygunun ikinci vasfı, motivasyonel gücünün otonom karakterinde bulunur. Böyle bir duyguyu destekleyen enerjinin sadece ona ait olduğu söylenebilir. Çünkü bu enerji ancak önemsiz derecede korkulardan, açlıktan, beden arzularından -yani organik dürtülerin rezervuarından çıkar.

Birinci bölümde tartıştığımız gibi, şurası hakikattir ki, din hayatın orijinleri, bloke edildikleri takdirde, kısmen yer değiştirmiş bir iştihak tipine ve din dilinde ifade edilen yerleri değiştirilmiş hedeflere sebebiyet veren bu organik iştihaklarda yatar.

Yetişkinde veya çocukta olgun olmayan din, geniş bir şekilde büyü düşüncesiyle, kendini mazur göstermeyle ve refah vasıtalarıyla ilgilidir. Bu yüzden daima beden dürtüleri ve arzuları olmak için destekleyici motifleri gösterir, ele verir. Aksine olgun din, insan hayatında bir hizmetkardan daha az, bir hakimden daha fazla bir şeydir. İmpuls, korku ve arzuyla daha fazla

teşvik edilmeyen ve men edici şekilde yönlendirilen bu duygu, saf kendine ilgi duyma ile daha fazla tayin edilmeyen bir hedefe doğru bu motivleri daha çok kontrol etmek ve yönlendirmek temayülündedir.

Birinci bölümde işaret edilen noktayı yeniden teyit edeceğiz ki, dini görünüş, orijinlerinden oldukça farklılaşmıştır. Organik rahatsızlıktan, kendine ilgi duyma arzusundan, gençliğe mahsus yorumlardan doğan (verbal realizm) ve bununla beraber şümüllü olan bir istihaleyi geçirir. Bir meşe ağacı gibi gelişmesi içersinde orijinal olarak beslenmeye çektiği meyvasını kırar ve atar. Ele geçirdiği hayatiyet, kendisiyle büyüdüğü motivler üzerinde otoriter hale gelir. Çocukluktan sonraki gelişmeyi takiben açıkça görürüz ki, her bir safha diğer her biriyle süreklidir, ve yine aynı zamanda yeni mana ve yeni motivin kati bir zuhuru yer almaktadır.

Orijinlerinden böylece bağımsız hale gelen "fonksiyonel bakımdan otonom" dini bir duyguya, başlangıçtaki fonksiyonu bu çeşitten olsa bile, diğer arzuların bir hizmetçisi gibi bakılamaz. Kendinde merkezleşmiş motivlerin mıknatısını takip etmek için sarılıp bükülen demir tozu gibi davranmayıp, daha çok hakim bir motiv gibi, takip edecekleri yolu düzenlemek üzere teklif edilen diğer isteklerle kendi doğrultusunda bir mıknatıs gibi davranır. Hayatla baş etmek için en iyi aracın dini duygu olduğuna karar veren self, görüşü içine insan hayatını bir halden başka bir hale dönüştürmekte dinin gücü —saf istihaleleri göz önünde bulunduruyoruz, geçici, kısa ömürlü değişiklikleri değil- olgun dini duyguyu işaret eden

fonksiyonel otonominin bir sonucudur. Bu duygu her ne zaman şahsiyette seçkin ve aktif bir rol alsa, onun etkisi çarpıcı şekilde yaygın olur. Birçok olay onu harekete getirir (tabiatın güzellikleri, insanların hareketleri, günlük hayattaki değer ve değersizlik işaretleri ve daha büyük veya daha küçük derecede şahsın bu olaylara olan tepkisi dini duyguyla idare edilir ve tayin edilir. İdrakler ve yorumlar, düşünceler ve hareketler tamamen bu duyguyla doyurulur. Gerçekte mesela alkolizm gibi serkeş ve zararlı davranış şekillerinin güçlü, otonom bir dini duygu dışında herhangi bir şeyle zorlukla, güçbela değiştirilebileceğini biliyoruz.

Gerçi olgun dini duygu bu suretle kendinden otantik motivasyonel karaktere sahiptir ve hayatın asıl saikına karşılık olabilir, fakat ne fanatiktir ne de zorlayıcıdır. Fanatiklik, dikkat edeceğimiz gibi tenkitçi olmayan farklılaşmamış bir duyguya giren bilinçaltı kuvvetlerden doğup olgun olmayan zorlayıcılarla beslenir. Böyle bir duygu müşkül bir farklılaşma oluşumunu talep edecek olan kritisizmi kabul etmek ve tanımaktan çok, bütün teşebbüsleri kendisini genişletmek için hoşgörüsüz şekilde sertleşir ve dövüşür. Zorlayıcı dinde delili bozucu defansif bir kullanılmayı engelleyici hal vardır.

Olgun dindeki fanatisizmin yokluğu, bazılarının göre, bir zayıflık olarak görülür. Sorarlar, "tenkitçi ve düşünceli olma oluşumunda gelişmemiş zihinler şevk ve hedeflerini kaybederler mi?, Şevk muayyen formüllerin muhtemelen hakikat olduğu saf bir inancı bozmaz mı, ve ihtiras entellektüalistik bir din felsefesini zayıflatır mı?" Şüphesiz çok kere böyle bir entropi meydana gelir. Duygu

hiçliğe geçer. Fakat bu durumda emin olabiliriz ki, din asla şahsiyetin merkezi bir özelliği değildir. Dini duygu merkezi olduğunda karakteristik tarzda Őevkini korur, ve objelerinin Şevkle benimseniŐlerini ve Allah'a olan giderilemez susuzluğu hayat boyu muhafaza eder. Olgun dini duygunun dinamizm derecesi, şahsiyeti terkip eden çeşitli psikofiziki sistemler arasında onun ne kadar merkezi olduğuna bağlıdır.

Olgun Duygu Uygun Şekilde Yol Göstericidir

Olgun duygunun nc alamenti farikası, onun moral sonuçlarının uygunluğunda yatar. Açıkça gerçektir ki, yoğun olduğu zaman dini inanç karakterin Şeklini değiştirmeye muktedirdir. Olgun olmayan bir duygunun moral fırtınalar meydana getirmesi ve hareketleri ayrı ayrı deđiŐtirmesi çok muhtemel iken, bu duygu mevsimlik dini görünüşün kararlı ve ısrarlı etkisinin eksikliğini hisseder.

Şahsi din ile moralite arasındaki ilişki, kabul edildiği gibi, karmaŐıktır. Çağdaş kolej öğrencileriyle ilgili bir inceleme, dikkati ikisi arasındaki çarpıcı bir bağımsızlık derecesine çeker. Başkalarına nezaket ve hürmet duyguları göze çarpan birçok ğrenci, hayatlarında hiçbir din ihtiyaı hissetmediklerini bildirirler. Aynı zamanda, bazıları der ki, teolojik inançlarıyla desteklenmeyen hareketlerinin standartları skuta uğrayacaktır. Fakat umumiyetle bireysel vakalarla hareket eden kişi ona bağımlılığıyla olmaktan çok moral standartların dinden aŐıkar ayrılmalarıyla daha çok etkilenecektir .

Burada son harp esnasında ortaya çıkan durum düşünülebilir. Görülür ki, kahramanlık, açık fikirlilik, emosyonel istikrar vatanlarında din eğitimi almış fakat babalarının itikatlarından uzağa sürüklenmiş olan bireyler arasında sıkça karşılaşılmıştır. Bu çeşit 'pasif dindarların' zihni emosyonel istikrarı yüksektir, gerçi onlar da artık hiçbir dini kucaklamazlar. Açıkça gerçekleşmiş bulunan şudur, aile geleneğinin muntazam tesiri, veliler tarafından empoze edilen disiplin, birçok durumlarda kendi itikatlarından baş verip gitmesi, dengeli çocuklar yetiştirmek için kendisinde topladı. Evlatlar anne-babaları veya büyük anne-büyük babaları kadar sağlıklıdır, fakat bir farkla. Gençler yaşadıkları standartların objektif geçerliğe sahip olduğu hakkındaki itikatlarını kaybettiler. Aile geleneğindeki hareket miktarı ve hızı sebebiyle, bu genç insanlar hala 'oluşum' prosesi içinde bulunmaktadırlar, fakat 'varolan' rehberlerini kaybettiler. Bu genç nesiller yoluyla Renan'a şöyle sorulabilir. "Boş bir vazunun güzel kokusuyla yaşamaya devam edebilir miyiz?" Etik standartları, idealizm olmadan desteklemek zordur ve idealizmi de bir Varlık miti olmadan desteklemek zordur. Çok defa harp, suç ve boşanmalardaki artışın, dini itikattaki düşüşle birlikte izlenebileceğinin söylendiğini işitiriz. Ve demokrasinin kendisine gelince, şu soru sorulmaktadır: Hristiyan nizamından ortaya çıkıp demokrasinin türevini heyecanlı şekilde doğrulayan dini bir duygunun daha geniş rabıtasında yeniden vazedilmedikçe bu demokrasi, bir idealizm şekli ve hal ve hareketlerin bir standardı olarak hayatiyetini destekleyebilir mi? Nihayetinde, işitiyoruz, Amerikan kiliselerindeki sosyal faaliyetlerin popülaritesi, kaybedilen dini bir itikadın laiklikle ilgili bakiyesidir, deniliyor. Oswald Spengler'in dediği gibi, o

büyük stili içindeki mit kuvveti gitmiştir. Geriye kalan, kahramanlıkla ilgili dönemin sonunda hümaniter faaliyetin sade bir seğirmesidir.

Muhakemenin izlediği bu meşum yol, hafifçe bertaraf edilebilir. Aynı zamanda, hakim olan durumu kötü şekilde mübalağa edebilir. Sosyal hizmetlerin ilgili olduğu derecede dine, sadece riyakar bir zamanla küçülmüş ve fazlasını kaybetmiş bir uzuv olarak bakarken, hiç bir şekilde haklı çıkarılamayız. Aksiyona geçen düşünce ve hisle ilgili özel dünyayı tercüme etmek, itikadı zayıflatmak değil, fakat onu güçlendirmek anlamına gelir. Mesela şahsın doktrininde o bireye sadece sosyal iyileştirme için hareket etmede yol gösterirse kesin, sağlam, ve sabit kalabilir. Demokrasinin ilgili olduğu derecede, henüz onun sağlıklı gelişmesinin metafizik ve dini destek isteyip istemediğini söyleyemeyiz. Bir çok kişinin hayatında, şüphesiz demokrasi idealleri dini ideallerle ilgilidir. Diğerlerinde ise, böyle değildir.

Felaketle ilgili kehanetlerin temel hatası, onların takındığı tavidir ki, dini duygular yüksek ve uygun hareket standartları üretmezler. Bu tavır denenmiştir. İçinde bulunduğumuz geçiş zamanlarında bile atalarımızın itikadı, çok kez el sürülmemişliğini muhafaza etmez, ancak her bir nesilde yeniden teşkil edilen dini duygunun moral gücü önemlidir. Henüz velilerimiz ve onların velileri tarafından yığılıp biriktirilmiş sermayeyi sadece boş yere harcıyor olduğumuz sonucunu çıkaramayız. Yeni dini duygular zamanla olgunlaşıyor, taze moral şevk hasil ediyor ve insan maksatlarına uygunluk, insicam vücuda getiriyor.

Dini Duygunun Dahil Edici Karakteri

Dediğimiz gibi, olgun zihin dahil edici bir hayat felsefesi talep eder. Dünyanın gürültülü karışıklığı bir çeşit düzene, nizama getirilmelidir. Ve düzeni çağırın gerçekler sadece maddi değildir, ve emosyonları, değerleri ve insanın kendi kusursuzluğunu araştırmak için sahip olduğu garip temayülü içine alırlar.

Düşünen birey çeşitli ihtimaller görür. Hepsinin ilki, günümüz ve çağımızda hümanizmle karşılaşır. Sorar, çok yanlı evreni zapt ederken bu hümanizm başarılı mıdır? Taraftarlarından birinin tabirince, "kendini şahsi olmayan ve amansızca tabiatı kabul eden, insanın güvenmek üzere kendisine ve dostlarına sahip oluşunu gerçekleştirmesiyle işbirliğini teşvik eden, ve artık bilindiği gibi, gerçeklerle ahenk halinde olan bir din" şeklinde teklif eder. Şüphelenir, fakat hümanizm ilim gibi incelikten tamamen uzak, fakat kendi tahminlerine bakan bir şeydir; ilerleyişi derecesinde kabul edilir. Yine hümanizmin motiv gücünün, Hristiyan itikadının güçlü dinamiğinden fazla bir şey olduğundan şüphelenir. İlmin ilgili olduğu derecede iyi bilir ki, kendi dini itikadının açıklık bakımından rakip olması, ne de bütün noktalarda geçerlik bakımından eşit olması mümkün değildir; fakat -ve bu onun ısrar ettiği noktadır- yeterlilik bakımından ona baskın çıkacaktır. Din, felsefe gibi ilmin çerçeveye dahil etmeye cesaret etmediği soruları cevaplandırılmalı, fakat felsefeye benzemeyerek motivli hayatın tamamını da telkin etmeli, ilham etmelidir.

Hümanizmin uygun şekilde bir din olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı sorusu, Komünizmin veya herhangi bir reform hareketinin din olup olmayacağı sorusuna fazlasıyla benzer. Muayyen alameti farikalar aynıdır. İstekle benimsenmiş olan herhangi bir çeşit prensip veya samimi bir inanç, entegratif bir fonksiyon yerine getirir. Anlaşılabilmeyi müzakere eder, sağlar ve hal ve hareketlere yön verir; hakları ve görevleri emreder; oldukça motivasyoneldir; tatmin edendir; ve gerçekte birey için manası olan varlığın bütün yönlerini yayılıp doldurur. Bütün bu kuvvetli şekilde ideal olan alakalar, zihne birlik sağlar, ve onlara sahip olan insanların hayatlarına mana ve genişlik temin eder.

W. James'e sübjektif din tanımını belirlemede yol gösteren, inanırız ki, bu gerçeğin idraki idi. Onun için din, ilahi telakki ettikleri varlıkla münasebeti içinde, ayakta durmak üzere kendi kendilerini anlamaları derecesinde, yalnızlığı içersinde birey olarak insanların hisleri, hareketleri ve tecrübeleri manasına gelir. Dini duyguyu bir uluhiyet kavramına doğru kendisini yöneltmeyi talep ederek her nasılsa istekle benimsenmiş olan muhtemelen bir çok prensibi diskalifiye edecektir. Şurası hakikattir ki, bazı gayretli, hararetili Komünistler Lenin'i ilahlaştırırlar, ve bazı fanatik Naziler de Hitler'i. Hal böyle iken, James'in tanımıyla, hakiki bir din örneğine sahip olacağız. Diğer taraftan Whitehead'in din tanımı, ilahi bir kavram talep etmez. Onun için din, insanın kendisine ve eşyanın tabiatında sürekli olana bağlı oluşu derecesinde insanın iç hayatının sanatı ve teorisidir. James'e göre, Komünizm ve benzeri prensipler diskalifiye olacaklardır,

çünkü onlar uluhiyet ile ilgili hiçbir postüлада bulunmazlar. Whitehead'e göre ise, onlar eşyanın tabiatında sürekli bulunan ile sadece kısmen iş, gördükleri için ortadan kalkacaklardır.

Meseleye psikolojik tarzda yaklaşarak, birçok kişinin hayatında bir prensip için yürekten bir gayretliliğin dini bir duygu gibi hareket ettiğini kabule mecburuz. Böyle kişilerin hiçbir dine ihtiyaç duymadıkları gözükür, çünkü onlar kendileri için eşdeğeri keşfetmişlerdir. Gerçi psikolojik açıdan bile, görürüz ki, herhangi bir laik alaka ile kaplı zemin, her nasılsa hayati, bütün varlığa merkezi olan meselelerle iş görmedikçe asla tatmin olmuş gözükmeyen olgun bir dini duyguyu karakterize eden diziye kafi gelmez. Bir prensip çekici olabilir, fakat nadiren olgun bir bireyin ufuklarının tamamını içerir. Bakiyeler, sadece dinin çekici olabileceği alana bırakılır.

Kişinin dini duygusunun şümulü olma talebi toleransa yardımcı olur. Kişi bilir ki, kendi hayatı tek başına mümkün bütün değerleri veya mananın bütün yüzlerini içine almaz. Diğer insanların da hakikaten şansları vardır. Olgunluk dini "Allah'tır" doğrulamasını yapar, fakat sadece olgunsuzluğun dini ısrar edecektir. "Allah, kesinlikle O'dur, dediğimdir." "Hakikat tektir, insanlar onu farklı adlarla adlandırır", diyerek Hindu vedaları olgun dili konuşuyor.

Olgun Duygunun Bütünleyici Mahiyeti

Sümüllü oluş talebiyle sıkı şekilde ittifak içinde olan olgun insanın dini duygusu homojen bir model terkip ederken kararlıdır. Onun sadece zarfı geniş olmakla kalmamalı, fakat dizaynı da ahenkli olmalıdır. Desenli kilim dokumacısı gibi, ortaya koyduğu desenin önünde çalışmaya zorlanır. Bağları tek tek tutan ve onları dikkatle ortasına geçiren dokumacı, önden görüldüğünde, sadece işlediği modelin tamamlanacağını ümit edebilir. Tezgahın arkasından bağların karmaşıklığı şaşırtıcı görünür. Entegral bir modeli tamamlamak bir hayat süresinin, hatta daha da fazlasının görevidir.

Ibrani ve Hristiyan geleneğine göre yetmiş modern bir insan, bu geleneğin teolojik ve etiklerinin ilim ve teknoloji öncesi bir çağda kaydedilmiş olduğunu görür. Çoban şiirleri (bukolik), hikayeler bizden uzak bir hayat tarzına aittir. Çobanlar ve küçük krallar çağında formüle edilen emir ve kodları dev endüstri, doğrudan haberleşme, ve atom enerjisi çağında yerine getirmek zor gözüktür. Modern dünyaya sırtımızı dönemeyeceğimiz ve dönmeyeceğimizden, bizi kucaklayan din ilim öncesi olamaz, ilme karşı olamaz, ilimle işbirliği içinde olmalıdır. Fakat tek başına ilim kendi başarılarının faydalarını teyit etmek için ihtiyaç duyulan hiçbir bütünlük, istikamet, şevk hasıl etmez. Modern insana kadar dokumacı, ilmin bağlarını almak ve onları değerler ve maksatlarla bağlamak için önemlidir. Belki modern psikoloji, psikiyatri ve psikanalizden gelen bağlar en az olmak üzere, hiçbir bağ reddedilemez. Çünkü geçmiş çağların kehanetle ilgili öğretilerini uygulamak, teknik bir çağa göre şahsiyetle

ve insan ilişkileriyle iş gören ilimlerden özel yardım gerektirir.

Hakikaten entegral olması bakımından dini bir duygu, geniş derecede insanın hal ve hareketlerinin tayin edildiği bozuk gerçeği kabul etmelidir, insana sahip olduğundan daha fazla irade serbestliği atfetmek, bir tarih hatasını kabul etmek, ve ilim ve dinin uygun bir bütünleşmesi ümidini yok etmek demektir. Tecrübeli bir zihin derhal idrak edecektir ki, insan hürriyetinin derecesi ve tipi kısmen inandıklarına bağlıdır. Ümitsizce eli kolu bağlı olduğunu düşünürse, kendini zahmete koşarak gayret sarf etmeyecektir ve gayret sarf etmekte başarısızlığa uğrarsa, durumunu düzeltmeyecektir. Aksine değerlerin daha tam bir gerçekleştirilmesine götüren açılacak kapılar olduğuna inanırsa, araştırarak, keşfedecek, bu kapılardan içeri girecektir. Oldukça farklılaşmış bir dini duygu, hürriyeti hasıl eder ve ancak böyle bir duyguya sahip olan, tabiat ve alışkanlığın sert olabildiğini anlar; hala iştiyak ve gayretin olduğu bölgeler vardır; ve dualar bu bölgelerde tesirlidir. Hür olduğuna inanan bir şahıs, zincirlere bağlı olmaya mahkum edilen şahıstan daha uysallıkla ve başarıyla sahip olduğu ekipmanı kullanır.

Entegral bir duygunun kötülük problemine uyum sağlarken zorluğu olacaktır. Determinizmin döküntü kayalıkları üstünde en dindar duygular, olgunluk tetkikinde enkaza dönüşmektedir. Olgun zihinde bir yer için mücadele eden kötülük problemine bütün çözümleri yeniden gözden geçirmeye kalkışmayacağız. Bir fert için kabul edilebilir olan bir çözüm, bir diğeri için kabul edilemez

olabilir. İnanılır ki, çıkılacak tek yol Allah'ın kendisine, mahiyetindeki karanlık noktalara katlanan ve tabiat kanunlarının ve insanın tersliğinin, yoldan çıkmışlığının bağlarını kontrol etmekte iktidarsız, fani bir varlık olarak bakmaktır. Hareketi çözmekteki yetersizliği itiraf ederken bir diğeri, tesirli şekilde uygulanan dinin hiç olmazsa insanın cehaletinden ve yanlış hareketlerinden doğan kötülüğü bertaraf edecek olduğu itikadını sıkı şekilde benimser. Bir başkası da der ki, kavrayışımız yetersizdir, kötülük dediğimiz, gelişmedeki bir safhadır. Her şeyin asıl faziletini yok eden Maya'nın örtüsü açılacaktır: "Düşüncelerim sizin düşünceleriniz değildir, ne de sizin yolunuz benim yolum, demiştir Tanrı." Fakat masum insanların tahammülü olan problem, birçok insan için dinin bir dini duyguyla bütünleşmek şeklinde bütün gerçeklerin en serti olduğudur. Hareketle karşılaşmak kaçınılmazdır ve maksat hasıl oluncaya kadar savaşılmalıdır; diğer deyişle, duygu olgun hale gelemes.

Olgun Duygunun Anlamağa Vesile Olan Karakteri

Olgun dinin nihai vasfı, onun esasen anlamağa vesile olan karakteridir. Anlamağa vesile olan inanç, teyit edebileceğinden veya daha geçerli bir inancı keşfetmeye yardım edeceğinden, muvakkaten benimsenilen bir inançtır. Mesela, birey inancına şekil verir ve ilahını gücü dahilinde en iyi şekilde idrak eder. Belki bir vahiy otoritesi kabul eder. Bu durumda, zaman ve mekanda meydana gelen olaylarla onun nihai geçerliliğini

ispatlayabileceği için değil, fakat zihnini karıştıran meselelere daha iyi ve daha tam cevaplar bulup ortaya çıkarmakta kendisine yardım ettiğini kabul ettiği için böyle yapar. İtikadı onun çalışma hipotezidir. Kusursuzca iyi bilir ki, itikadıyla ilgili şüphe, hala nazari olarak mümkündür.

Mutlak kesinlik olmasa bile tam kalplilikle hareket edebilmesi olgun zihnin karakteristiğidir. Çok emin olmaksızın emin olabilir. Yarın hayatta olacağımızdan emin değiliz, fakat böyle olması iyi bir hipotezdir. Büyük şehirlerimizdeki sosyal faaliyetlerin aramızdaki katlanma ve kötülük marjini azaltıyor olmasından emin değiliz, fakat bu, geriye dönük ihtimaliyetle ilgili bir değerdir. Sizin ve benim için vazedilen hedeflerde zikredildikleri sıra ile (birisi birine ve öteki ötekine ait olmak üzere) yerimizi alacak olmamız, hala daha az ispatlanabilir, fakat bize destekli ve sabırsız gayret için kuvvet veren saf başarı şansıdır. Başarının üstünlüğü, bizim gidişatımızı devam ettirmek için geniş olmak zorunda değildir. Descartes, Pascal, Neuman, James gibi farklı cinsten yazarlar mesele üzerinde durdular. İtikat bir risktir, fakat şöyle ya da böyle herkes duymak, hissetmek, almak için ona bağlıdır.

• İhtimaller hayatımıza rehberlik eder. Bazan istatistik ihtimaliyetin derecesi tahkik edilebilir; çok defa da din sahasında olduğu gibi bu yapılamaz. Bir ihtimaliyetin düzen bakımından olayı kucaklamasının ne kadar mümkün olduğunu bilmek gerekmez. Kardinal Neuman'a göre, dinde, bizzat kendisinde bulunmayan bir güç ihtimaliyetini veren, itikat ve aşktır. İtikat ve aşk bir objeye yönelir ve o objenin görünüşünde yaşarlar; itikat ve aşkta alan, kavrayan, kazanan

iç itikat için yeterli şekilde ihtimaliyeti göz önünde bulundurmaya makul hale getiren işte o objedir.

Neuman devam eder, kesinlik imkansızdır, kişinin verdiği taahhüt -bir ihtimaliyet, itikat ve aşkın fizyonu- hayattaki rehberliği için yeterli kesinliği hasıl eder.

Böyle bir taahhüt, muvakkaten yerine getirilse bile, önemli sonuçlara sahiptir. Çünkü bütün başarılar, kesinliklerin ilerleyişi halinde riskleri kabul etmekten doğar. Kronik şüphecilik, ketvuruculuk, ve depressif düşünceler faaliyetsiz varlık dışında her şeyle zıttır. Hayata olan iyimser temayüller gerekli bir hayat şartıdır. Kesinlik limitleri ötesinde, sadece sonuçların beklentilerine sahip olarak bu sonuçların meydana gelmesini daha muhtemel yaparız, itikat başarı ihtimalini artıran mevcut göreve uygulandığında, enerji hasıl eder.

Bir çok inanmayan kişinin farkına varmadıkları, olgun inanan kişinin gözlerinin geniş zaviye ile açık olduğudur. Bu inananlar, nihayette zeminden emin olmadıklarını bilirler. Mademki doğru olma şansı vardır, o halde iyimser temayül ve itikadın insan başarılarından oldukça sorumlu olduğu bir dünyada kendisi için prodüktif olmayan şüpheciliğe geçmenin saçma olacağını makul surette kafi şekilde hisseder. İnanan çok defa bilinemezciğe düşündüğümüzden daha yakındır. Aynı derecede samimiyetle her ikisi de kabul edebilir ki, Varlığın mahiyeti bilinemez; fakat bir ihtimale güvenen mümin, onun zayıf olacağını farz etse de, görür ki, sağlanan enerji ve korunan değerler kesinsizlik üzerinde teyit üstünlüğünü dener.

Diyebiliriz ki, olgun dini duygu ister istemez şüphe atelyesinde yapıldı. Gerçi 'ruhun karanlık gecesi'ni içten şekilde bilmekteyse de, nazari şüpheciliğin pratik mutlakçılık ile birbirine zıt olduğuna hükmetti. Bu duygu, şüphecilik için bütün zeminleri bilirken, onun şartını vekar ve sükunetle doğrular. Böyle yaparken şunu da bulur ki, taahhüdün birbirini takip eden hareketleri hayırlı sonuçlarıyla itikadı yavaşça güçlendirir ve derece derece ortadan kaybolmak üzere şüphe anlarına sebep olur.

Kendilerini mutlu şekilde günlük hayatın ihtimallerine teslim etseler bile, şüphesiz bazı insanlar tam kesinlikten daha azla dini teklifleri kabul etmekte iktidarsız olduklarını söylerler. Kesinliğe sahip oluş olmadıkça ilerlemek için gerekli hayati gücü kaybedeceklerinden korkar gözüdürler. İkilimleri liberal eğitimin muarızları tarafından ifade edildiği gibidir; sorarlar, analiz ve tenkit için tam hareket serbestliğine nasıl izin verebiliriz, ve hala kesin maksat, kuvvetli karakter ve haklı bir sebep için bağlılık geliştirmede gençliğimize ümit bağlayabilir miyiz? Aralarında Renan ve Eugene O'neil olan başkaları da vardır ki, daha ileri gider ve ısrar ederler; bir illüzyona olan inanç, maksadı desteklemek için gereklidir. Sanırız, mesele hakkında boş yere endişelenmemek gerekir. Hakikaten olgun şahsiyet için en bulanık yönlerinde yer alan çok yönlü bir realite görüşü, aktif maksat hakkında yeisi ortadan kaldırma gücüne sahip anlamağa vesile olan bir taahhülle birbirine zıttır. Hiç olmazsa mutlak şekilde zeminsiz ölmek üzere dayandırıldığı ve tahkik edildiği ihtimaller gibi böyle bir zamana kadar, keşfe yarayan taahhüt bir illüzyon meselesi değildir. Ve kişi kesinlikler alanında bırakmak üzere

dini taahhüdünü tahkik edemezse, onun zeminsiz olmadığını da tahkik edemez.

Vicdan ve Akıl Sağlığı

Hem psikiyatri hem de din insanı kusursuz bir varlık olmaktan uzak görürler. Din asırlarca durumu düzeltmeye çalıştı. Psikiyatri sadece yakın zamanlarda sıraya girdi, ve onun bu alandaki gayreti yeni ümitler uyandırdı. Her bir son onar yıl kazançları kaydeder gözüküyor. 1880'lerde Charcot medikal psikoterapiyi buldu. Daha önceden Pinel ve Dorothea Dix akıl hastalıklarının karanlık karşılığını veren teoriyi düzeltmeye çalışmışlardı. 1990'larda Kraepelin, temel akıl hastalıkları için diagnostik bir sınıflama hazırladı. Son on yılda akıl sağlığı hareketi başlatıldı. Sonunda Freudçu ihtilal psikoloji dünyasına süratle yayıldı. 1920'lerde diğer ilerlemeler arasında genel felç için önceden deliliğin kadercı bir şekli olarak düşünülen bu hastalığı şifa bulur yapan ateş tedavisi keşfedildi. 1930'larda psikosomatik tıp gelişti, ve hem akıl hem de fiziki sağlığa derinden tesir ettiğine inanılan bu önemli gerçeğin açıkça kabulüne dayanmaktaydı. II. Dünya Harbi yılları dahil son on yılda, ihtilaç ve diğer şok tedavileri ve beyin ameliyatının değeriyle ilgili yeni keşiflerle birlikte bütün bu kazançlar pekiştirildi.

Bu seyir insanın görünüşünü öylesine aydınlattı ki, o artık akıl zorluklarına teslimiyetle, ıstırap ve katlanmayla karşılaşmayı reddetmektedir. İlimin fiziki ıstırap sahasını bu kadar çok parlak şekilde azalttığı gibi

insan ıstırabının bu sahasında da azaltacağı umulur. Yıl be yıl akıl sağlığı okullarda, kürsülerde, basında, kitapçılarda daha seçkin bir yer alır. Akıl sağlığı açıkça hedefimizdir. Psikoloji ve din iki kabul edilebilir vasıtaadır, fakat genelde dinin cesaret vermesi ve asla psikoloji ilmine karşı çıkmaması gerektiği beklenir.

Psikoterapi Ne Derecede Başarılıdır?

Açıkça büyük bir fikir ihtilali geçiriyoruz. Fakat bu ihtilalin başarıları henüz kesin şekilde lehte değildir. Akıl hastalığı azalmadı, bilakis arttı, hiç olmazsa nüfusun daha yaşlı üçte biri arasında. Artık bilinmektedir ki, Amerikan eyaletlerinde en iyi hastane kolaylıklarıyla on kişide bir kişi hayatı boyunca bir defa akıl rahatsızlığı için kurumsal bakım almaktadır. Yine biliyoruz ki, son zamanlarda harp, kitlesel acılar, boşanma, suç adı altında sosyal çözülme aşağıya doğru olmaktan çok yukarıya doğru bir temayül gösterir. Bireylerin katlanmaları azalmadı, fakat acı şekilde ağırlaştı. Bu yüzden istatistik açıdan bakıldığında, modern psikoterapinin başarısı şu ana kadar sadece ihmal edilir değil, fakat aynı zamanda olumsuz olmuştur.

Süphesiz uygunlukla, akıl sağlığı için o kadar önemli olan çevresel şartlardan psikoterapinin sorumlu olacağı cevabı verilir. Ekonomik depresyon, harp, sosyal karışıklık tahriplerinden dolayı psikoterapistleri ayıplamak doğru olmayacaktır. Ağır uykuda olan psikiyatri değil, fakat idari ilimler, sosyoloji, insan ilişkileri ilimleridir. Psikiyatrist herhangi bir şekilde hatalı ise, akıl sağlığı ve hastalığın önemli bir derecede sosyal çevreye bağlı olduğunu kafi

derecede görmeyişi yüzündendir. Tecrit halinde çalışan psikiyatrist, işbirliğini gerektiren problemleri asla çözemaz. Akıl sağlığındaki şümullü gelişme, devlet adamları, sosyologlar, rahipler, eğitimciler, antropologlar, iktisatçılar, sosyal hizmet uzmanları, idareciler, psikologlar ve tıp tatbikatçılarıyla birlikte tesirli şekilde çalışabildiği takdirde olur.

Kendisi de bir doktor olmasına rağmen psikiyatrist diğer doktorlardan ummayı hak kazandığından daha az destek alır. Bir kaç tıp adamı, hastanın inandığının onun sağlığına derinden tesir ettiği hakikatini tamamen realize eder. Psikoloji, psikiyatri, psikosomatik tıp alanında eğitimsiz ve hastalarının akıl dışı endişeleriyle şaşkınlığa uğramış olan doktorlar, çok kere rahatsız olan şahıstan çok rahatsız olan organları tedaviyi seçerler. Çalıştıkları modern hastaneler, umumiyetle laboratuvar, radyolojik cerrahi ekipmanla oldukça stoklanmıştı, fakat buralarda insan zihni için çok az şey vardır ya da yoktur. Son zamanlarda %75'i mide rahatsızlığında ihtisaslaşmış asıl tıp görevlileri tarafından psikojenik olarak bakılan bir halk sağlığı hastanesini ziyaret ettim. Gerçi diğer bütün hususlarda hayran olunur şekilde teçhizatlı olan bu hastanede akıl sağlığı için hiçbir şey yoktu —tecrit edilmiş bir yastıklı hücre dışında.

Diğer bir hususta tıp ilmi işlerin mevcut kritik durumundan sorumludur. Bir çok yıl zarfında ortalama insan hayatını uzatma oluşumu içinde tıp, zihinsel zorluklara dair gelişme için ortalama şahsa kesinlikle çok daha fazla zaman ayırdı. Uzatılan hayat, başka türlü

mücadele edilecek ciddi akıl hastalıklarını geliştirecek olanlara gerçekten güvenilmez bir takdis, bir şükrandır.

Bütün ilerlemelere rağmen psikoterapi hala genç bir sanattır. Pratisyenleri azdır. Tedavi teknikleri henüz iyi denenmemiştir. Bir kaç araç, ağrı dindiriciler, şok veya cerrahi, teknik bakımdan ihtisaslaşmamıştır. Fakat ekseriyetle psikoterapistler rahipler sınıfından ödünç alınan gereçleri kullanır. Muhakeme, kafi derecede basittir; son zamanlara kadar tek başına kilise şahsiyetin dertleri, endişeleriyle meşguldü. Ödünç alınan teknikler dinleme, teşvik, tavsiye ve nakletme ilişkisini içerir ki, bunlarla kişi danışmanına bağımlılık içinde güvenlik bulur. Tarihi bakımdan kilise Günah Cezasının Ayinini de kullanır, ve gerçi itirafla ilgili ritüel elbette analistin koltuğundaki ritüelden farklıdır, fakat benzerlik unsuru hala açıktır.

Psikoterapi ve Din

Eğer terapistin teknikleri ekseriyetle rahibinkilere bu kadar benziyorsa, niye ruhların tedavisi kilisenin ellerinden uzakta ve psikiyatristlerin ellerine daha fazla gidiyor? Bunun çeşitli sebepleri vardır. Şundan dolayı; insanlar rahatsızlıklarıyla ilgili fiziki sebepleri aramayı tercih ediyorlar, ve bir tıp adamı olarak psikiyatrist kendilerine böyle bir sebep bulabilir. Bu durumda hasta, iç hayatının realitelerine kadar yönelme zaruretinden kurtulur. Bedendeki bir sebep, kişinin karakterindeki bir sebepten daha az rahatsız edici olmaktadır. Rahip korkar çünkü, kişinin endişesi için muhtemel fiziki temeli duymayacak, anlamayacaktır, fakat

kibrini kırarak, utandıracak bir tarzda zihni, fiziki, ve moral yönleri birbirine karıştırabilir. Rahip korkar çünkü, uygunsuz anlarda telkinde bulunabilir veya dua edebilir, ya da moral hüküm verebilir. Ayrıca, modern ilmin geniş prestiji psikiyatristi korur, ve hasta ona büyük ümitlerle, şüphesiz çağdaş tıbbın harikulade başarılarına sahip olduğu düşüncesiyle yaklaşır. Ve hisseder ki, rahibe benzemeyerek psikoterapist, olageldiği gibi, insan zihni hakkındaki bu çeşit keşiflerle bu güne kadar gelmiş bulunmaktadır. Nihayetle, hasta dinin bölünmüş kısımları karşısında ilim tarafından sunulan birleşik cepheyle etkilenmiş olacaktır.

Bütün bu telakkiler kuvvetli ve makul olduğundan - fakat bir gerçekten dolayı - şu sonuca varabiliriz. Psikiyatrye doğru yöneliş uygun ve istenilen bir yöneliştir. Modern akıl kolayca karar vermelidir, "Burada yeni bir ilim branşı vardır. Allah, bir Allah varsa, göstermiştir ki, tabiat kanunlarıyla tek başına çalışmayı tercih eder. Tabiat tarihinin, mukaddes literatürün hudutlarını terk etmiş olması ve tamamen tabiat ilimlerinin ellerine geçmesi gibi akıl tarihi problemleri ve fonksiyonu da aynı şekilde daha yeni olan psikoloji ilminin ellerine geçecektir." Ağırlığını tamamen bu laik çözüme karşı koyan münferit hakikat, bir insanın inandığı ve daima ısrarlı olan gerçeğin, geniş ölçüde akıl ve fiziki sağlığı tayin edişidir. İşi, arkadaşları, karısı, hazır geleceği hakkında inandıkları önemlidir; hatta daha fazlası, umumiyetle hayat, maksat ve düzen hakkında inandıkları. Dini inanç, kısaca esas olanlarla uğraştığı için, çok kere hepsinden önemlidir.

Bazı psikiyatristler bu gerçeği serbestçe kabul ederler. İnanmayan biri, şuna işaret etmekteydi ki, uzun vadede tedavide yol gösteren faktör olması muhtemel olduğundan, bir hastada dini bir hal bulunduğu, asla onu bozamaz. Bugün bazı terapistler, hemen hemen her nevrozda çözülmemiş metafizik bir taraf görmek üzere sapma gösterir. Jung'un sık iktibas edilen ifadesi, "35 yaşın üstündeki hastalarından binlercesinin, son çözümde problemi olan bütün insanların problemi, hayata dini bir bakış bulmakla" ilgilidir.

Din ve terapi, şahsiyetteki daha büyük birleşme ve düzen ihtiyacına gösterdikleri ısrarda birbirlerine benzer. İkisi de kabul eder ki, sağlıklı zihin ister istemez hakim pozisyonu koruyan hakim bir duygu ile hiyerarşik bir duygu organizasyonu talep eder. Psikoterapi kuvvetli merkezi alakanın karakter bakımından dini olacağı konusunda ısrar etmez. Gerçi bu ihtimal, tamamen söylediğimiz gibi, ister istemez kabul edilir ve ona saygı duyulur. Fakat psikoterapi açısından aile, sanat, spor, ve iş ile ilgili duygular, eğer kullanılacak enerjiyi sıraya koymakta ve düzende yerini almaktaysalar, bu eşit derecede iyi olacaktır. Din böyle duyguların şahsiyeti desteklemekte yeterli olup olmadığını soran bu noktada anlaşmazlık içindedir. Bir şahıs aynı şekilde kosmosla bir sulh anlaşmasını imzalayıp mühürleyinceye kadar gerçekte hiç entegrasyona ulaşabilir mi?

Bir psikiyatrist, özel sanatoryumundaki hastaların kendilerinden daha hasta olanlara dikkat etmeleri ve onlara refakat etmelerini ister. Görür ki, böyle bir

faaliyet zararlı şekilde kendine acımayla, gücenmeyle, hayalle geçirilen bu tekrar yayılan ve merkezleştiren enerjileri önemli derecede birleştirici bir tesire sahiptir. Sağlığın Hristiyanlık Sevgisi faziletinin pratiğinden doğması gerçeği, bu psikiyatrist için hiç bir özel alakayı gerektirmez. Ona göre bu muhabbetin uygulaması, hastalarının kırılıp parçalanmış şahsiyetlerini bir araya getirip birleştirmeye ilgili tamamen inşa edici bir alaka kabiliyetidir. Fakat dindar, kazancın tesadüfi olmaktan uzak olduğu düşüncesini muhafaza edecektir. Mukayeseye gelmez şekilde en büyük psikoterapetik etkili olan sevgi, profesyonel psikiyatrinin kendi başına yaratamayacağı, harekete getiremeyeceği bir şeydir.

Bu mesele hakkında açık olmak iyidir. Psikoterapinin içinde kökleştiği psikoloji ilmi, kendisini insani sıkı münasebet fenomeniyle uğraşırken bir dezavantaj içinde bulur. Ve sevgi bağlılığı için insanın arzusu hakkında söyleyecek az sözü vardır. Bir İngiliz psikiyatristi olan Dr. Suttie, haklı olarak gözetmektedir ki, modern ilim "şefkatten bir ayrılışı" gösterir, ve böylece şefkat ilişkilerini doğrulamak ve kurmak için her şeyin üstünde başka türlüünü araştıran dine karşı antitez olarak durur.

Bu ayırım için temel sebep, sanırız, esasen ilmin analitik tabiatında yatar. İlim zaruretten dolayı, içine alan zeminlerden soyutlanan dikkati çekici figürlerle iş yapar. Fizyolojik ve sosyal hayatın temel hususiyetleri hakkında söyleyecek sözü azdır. Ve açıkça analiz edemeyeceğimiz gerçek sebebinden dolayı sevgi ve sinbiyotik ilişkinin talep ve kapasitesi daima bizimledir.

Düşmanlık, saldırganlık, rekabet, güç, ve endişeye modern dinamik psikoloji tarafından verilen yeri ölçmek ve insan ilişkilerindeki dostça bağılıklarla bu birikimi mukayese etmek öğretici olacaktır. Olumsuz ve düşmanca fenomene, kısaca orijinal ve normal insan güveni zeminine yabancı tecavüzler olarak bakıldığından, bu durum önemle göze çarpar. Problem olarak baktığımız sevgi ve sıkı münasebet değil, korku ve nefrettir. Dikkatimizi çeken, sevgi ihtiyacından doğan reaktif fenomenin yayıdır.

Akıl rahatsızlığı bakımından daima göze çarpan bu negatif durumların, ikincil gelişmeler olduklarını unutma tehlikesi içindeyiz. Onlar hayatın temeli bozulduğunda ortaya çıkarlar. Biliriz, mesela çocuklardaki davranış düzensizlikleri annesi ile çocuk arasındaki orijinal simbiyotik ilişkinin ortak şekilde engellenmelerini takip eder. Kendisini reddedilmiş olarak hisseden çocuğun bir akıl sağlığı problemi geliştirmesi göz önünde tutulabilir. Bu yetişkin için de böyle olabilir. Sevilmekten ve sevgiyi vermekten doğan güvenlik, hayatın herhangi bir çağındaki bütün varlığın esasıdır.

Psikoterapi sevginin iyileştirici gücünü bilir, fakat kendisini onun hakkında fazla bir şey yapmakta iktidarsız bulur. Teorik tarafta şefkatin mahiyetine dair yeterli bir kavramın eksikliğini duyar. Pratik tarafta, psikoterapist kendisini hastalarının ihtiyaç duyduğu sevgiyi sağlamakta iktidarsız bulur, ne de hastanın vermek istediği sevgiyi almakta. Tedavinin seyrinde normal 'nakil' safhası bu ihtiyacı gösterir, fakat bu geçici bir adımdır. Nakil kırılmalıdır. Akıl hastanelerine gelince, sevgi dışında

hastaların talep ettiği hemen hemen herşeyi sakinlerine vermek için teçhizatlı gözükürler.

Aksine din -özellikle Hristiyan dini- tamamen sevgiye dayanan bir hayat yorumu ve bir hayat kuralı teklif eder. Dikkati tekrar tekrar bu esas zemine çeker. “Allah ve insan için aşk üstüne bütün kanun ve peygamberlere bağlan.” Önem ısrarlıdır. “Sevgili, izinle birbirimizi sevelim; sevgi Allah'ın eseri olduğu için, ve seven insan Allah'ın eseridir, ve O'nu bilir. Seven, Allah'tan gayrısını bilmez; Allah, sevgi olduğu için. (I St. John, iv,7ü.)

Belki dinin bu konudaki asıl ısrarı, kısmen psikolojiye çullandığı 'şefkat' tabusundan sorumludur. Ruhların tedavisinde dini yaklaşımı reddeden ilim ona, dikkati -nefret, saldırganlık, cinsiyetin zorlayıcılığı olmak üzere- zihnin reaktif şartlarında merkezleştirmek için daha gerçekçi olarak bakar; bunlar kendilerini sadece sevgi mahrumiyetine borçlu olan patolojik şartlar olsa bile.

Belki artık ehemmiyet bakımından bir değişme meydana geliyor. Son yıllarda psikologlar, çocuğun evde güvenlik ve sevgiye dair şartsız ihtiyacına daha fazla önem vermektedirler. Sanırız artık aslında ailesiyle, iş arkadaşlarıyla, cemaatıyla sıkı münasebet için kuvvetli bir açlık şeklinde kabul edilen bu prensibin yetişkinde bir yaygınlaşmasını görebiliriz. Hakikattir ki, Allah aşkı kavramına sağlık kazandıran manayı gören bir terapist bulmak hala zordur. Henüz çoklarına göre, kozmik bir sıkı münasebet duygusuna, onların bağlılıklarına dair toplam yekünü tamamlamak ve düzene koymak için ihtiyaç duyulur.

Hayatı tam, kavranılır, haklı gözükmek için Allah aşkına ihtiyaç hissedilir.

İnsan tabiatında bulunan sıkı münasebete girme ihtiyacı için izin bakımından dinin psikoterapiye üstün olduğu sonucuna varıyoruz. Fakat bu görüşü uygulama meselesi ortaya çıkarken, doktrini pratiğe çevirmekte dinin çağlar boyu gösterdiği başarısızlığıyla karşılaşırız. Birçok insan, faaliyetsiz dini mesleğinin sonuçlarından rahatsız gözükmürler. Bir ithamlar ordusu ortaya çıkar.

Bazı tenkitçiler nihayet dinin bir yavaş telkin tedavisi, bazıları için at gözlükleri olduğunu, diğerleri için de yama ve koltuk değnekleri sağladığını tartışır. Onlara göre, telkin tedavisi, bireyin karşılaştığı katı şekilde gerçekçi problemlere, bireyin anestezisi dışında çok az şey yapar. Ve yeterince doğru şekilde ilave ederler ki, şahıs, durumundaki derinden pesimistik unsurlarla yüz yüze gelmedikçe, hem psikoterapi hem de din ile problemlerini çizmesi mümkün değildir. Tartışmalarının desteğinde bu tenkitçiler, dünyaya gelmek için bir yerde titreşimleri dinleyen, ve başka yerde ise balık yavruları ve dansın olacağı şeklinde problemleri hayali olan ve dini bir kültten bir diğerine gezinen seyyar satıcılara işaret eder. Gerçi tenkitçiler bu durumun sadece bu çeşit telkin terapisini araştıran dini olgunsuzluk olduğunu idrakte başarısızdırlar. Olgun bir dini duygu ne kaçandır, ne de kaçamalıdır.

Bazen zihnin dinle meşguliyetinin zihni rahatsızlığı meydana getirdiği işitilir. Delil olarak, çok sayıda rahatsızlık çeken insana işaret ederler; özellikle şizofrenik ve depresyonlu hastalar, teopatik kuruntulardan

ıstırap duyarlar, acı durumlarını fantastik dini formüllerle aklileştirirler. Bu vakalarda dinle ilgili zihni meşguliyetin sağlık için bir yardım olmaktan çok bir engel karşılığında olduğu açık değil midir? Bu özel soruya cevap vermek için, dini obsesyon gösteren vaka tarihçelerinin dikkatli bir incelemesi yapılmalıdır. Böyle bir araştırma müddetinde, karşı hipotezin aynı derecede makul olduğu gözükür. İnsanlar kendilerini çevreleriyle tamamen acayip ve bitişik olmaktan uzak hissettiklerinde, özel hislerinin açıklamasını tehlikeli bulurlar. Din ile ilgili zihin meşguliyetinin rahatsızlığın sebebi olmadığı, fakat çöküşün tesiri olduğu iyice ortaya çıkabilir. Dinden başka hangi dil, rahatsızlık çeken bir hastaya hissettiği esrarlı güçleri gösterebilir? Tasavvur ve heyecan yabani şekilde koşarken dinin sembollerinin, şahsiyeteki katastrotik bir değişmeden acı çeken herhangi bir hastanın yüz yüze geldiği aklileştirme görevine hemen hemen en yeterli yardımcıları olduğu gözükür.

Tenkitler hala ısrarlıdır. Birçok dini lider, açıkça hudut çizgisi psikotikler değil midir? Evet, tarih işaret eder ki, bazı mistikler ve reformcular, hudutlu bir istikrarsızlıktan ıstırap çekmişlerdir. St. Ignatus, Luther, St. Theresa, Fox, Wesley bunlardan hemen akla gelenlerdir. Fakat korelasyon muhtemelen manalı değildir, çünkü aynı şekilde mucitler, edebi dehalar, devlet adamları da bu gerçeği tutar gözükür. Kişi hakim normdan zihinsel tipte sapma göstermedikçe, güç bela yaratıcı olabilir veya yeni hudutları tasvir edebilir.

Modern teoride önemli bir kavram, şoktur. Üzüntüler, şüphe ve korkularla karmakarışık vaziyette olan dertli insanların kendilerini sefalet zincirlerinden kurtaran manivela ile harekete geçirmek için çok kere bir sarsıntıya ihtiyaç duydukları ortadadır. Bir çok insan bir takım dini fikirlerle yetiştirildiklerinde, çocukluğa ait bu anlayışlarından kurtulmaya ihtiyaç duyabilirler. Bugün psikoterapide elektrik şokları, farmakolojik şoklar, ve psikolojik şoklar görürüz. Psikanalizin kısmen bir psikolojik şok uygulaması olduğu, herkes tarafından yeterli şekilde tanınmaz. Kültürel bakımdan Viktorya çağına göre şok veren son darbe idi. Bireysel bakımdan şuuraltının mağaralarında itilmiş vaziyette uzanıp duran nefret, korku, arzuların şok veren keşfidir. Psikanalitik oluşum, bu mağaraların zararlı sakinlerini gün ışığına çıkarır. Hasta kendisini önemli ferahlık ile bazen alçak iffetsiz, bazen küfür gibi şok veren fikirleri düşünür ve söyler bulur. Çocukluğa ait safdillikten daha yetişkinliğe ait hiçbir şeye inanmazlığa doğru değişirken yeni bir hürriyeti tecrübe eder. Analistle güvenlik hisseden kişi, kendi vicdanının katılığına saldırmaya, çocukluğunun idollerini yıkmaya cesaret eder. Böyle zihni bir isyan, tesiri bakımından temizleyicidir, şartıcı ve huzur vericidir. Yeni ve uygun bir bina dikilmeden önce, ayaktakımının yaşadığı bu mahalle yıkılıp yerle bir edilmelidir.

Fakat sıra ile bu tip psikolojik şok tedavisiyle ilgili muayyen sorular vardır. Böylece huzura kavuşan hasta evrende kendisini evdeymiş gibi hisseder mi? Bir şaşkınlık hissinden kurtarılan hasta yeni bir düzen bulmuş mudur? Savunulamaz değerlerden kurtulan kişi daha sağlam

değerler kazanmış mıdır? Çocukluğa ait sınırlamalardan uzak olarak yetişkin maksatlarına ulaşmış mıdır? Analiz yolunda olmasa da, bazen bu kazançlar hasıl olur, - sonra, ve çok defa sonraki dönemde. Böyle misallerde analiz kendini haklı çıkarmaktadır; diğerlerinde aktif şekilde zararlı olabilir. Bazen psikoterapistler, yeniyi inşa etmek için yardım etmekte olduğundan çok eskiyi imha ederken daha beceriklidirler.

Süpheşiz hakikattir ki, yürürlükteki psikoloji ilminin vokabülerinde birçok insan taze görüşler bulur, özellikle psikanalizin ürkütücü dili birçoklarını görev, suç, ve tehlikeyle ilgili olgunlaşmamış kavramlardan kendini kurtarmakta muktedir kılar. Enteresan bir ihtimalin kendisini neslimiz için telkin etmesi, işte bu noktadadır. Sembolizm ve psikanaliz itikadıyla yetiştirilmiş genç insanlar hayatın karışıklıklarıyla karşılaştığında, tecrübelerinin totalitesinde dünyanın büyük dinlerinin daha az benzer, fakat daha kahramanca ifadelerini canlı, anlayışlı ve ilgili bulmaları gerekmez mi? Sıkıntı halindeki zihinler için terapi, perspektifin yeniden yönlendirmesini talep ederse, tarihi ve dini olan iyi ve kötü kavramlarının, psikolojik terminoloji ağında yakalanan modern akıllar için özel bir izni vardır.

Rahiple psikiyatristin ilişkisiyle ilgili bu sonuç, usule göre, yolunda gözüktür: rahip hayata doğru temel inanç, değerler ve yöneliş hareketleriyle uğraşmakta daha muktedir oluncaya kadar, akıl sağlığının muhafazası ve ilerletilmesinde oynayacak kaçıp kurtulamaz bir role sahiptir. Rolü, mesleki eğitimle fide dikmektense saban sürmekte ister istemez daha hünerli olan psikanalistinkine göre, tamamlayıcı gözüktür. Fakat psikoterapetik teknikler, tıbbi bakımdan

yönlendirilmiş veya diğer deyişle ihtisaslaşmış hale gelinceye kadar, şüphesiz rahip ricat etmelidir. Ruhların tedavisi, tamamen büroya mahsus kalamaz. Psikoloji ilminin gelişmesi, her nasılsa rahibin sorumluluktan kurtulduğu manasına gelmez. Tamamen aksine, şu demektir ki, artık ilk olarak birey için papazlık hizmetine bir derecede güvenle sarılabilir, çünkü hüneri ve eğitimini aşan daha büyük bir görevle karşılaştığında tek başına çözemeyeceğinden psikoloji ilmiyle ittifak yapabilir ve ek alaka gerektiren bir problemin çözümünü onun pratisyenleriyle paylaşabilir. Bundan başka, birçok psikolojik uygulamalarla aşına hale gelebilir ve gelecektir ki, böylece kendi hünerlerini takviye edebilir. Yakın geçmişte binden fazla rahip kendi menfaatleri için götürülmüş oldukları özel kurumlar olan hastane merkezlerinde klinik eğitim aldılar.

Rahip-psikiyatrist grup çalışması süratle yayılan bir kavramdır. Birçok gruplarda olduğu gibi ilişkilerin düzgün şekilde sürmesi için, bir üyenin diğerinden daha uysal ve uyumlu olması gereklidir. Muhtemel gözüktür ki, mevcut rahip ve ilahiyat okulları, ekip kuvvetle tesis edilinceye kadar suitör, planlayıcı, uyum sağlayan bir role sahip olmak zorunda kalacaktır. Rahibin lehinde, onların eğitim programlarında psikolojinin yer alması için kuvvetli temayülü not ediyoruz. Henüz psikiyatristlerin pratik hazırlıklarında felsefe ve teolojinin de yer alması gereğini hissettikleri gözükmüyor.

Çatışma ve Vicdan

Akıl hastalıkları az çok şahsiyetteki çatışmanın yansımalarıdır, özellikle akıl rahatsızlığının muayyen sert durumlarında çok kere bu çatışmanın altında soyaçekim veya fiziki faktörler vardır. Fakat zorluklarımızın biogenetik bir temeli olsun veya olmasın, onlar daima zıt impulsların bir çarpışmasını ele verir.

Anlamları esasen aynı olmakla birlikte bu gerçeği ifade ederken din ve modern ilim vokabüleri sınırlı şekilde farklılaşır. Dini vokabüler ağırbaşlı fakat arkaik gözüktür; ilmi vokabülerimiz, ikna edici fakat yabancı. "Modern akıl sağlıklı şunu yazmaktadır, 'Onun idi ve süperegosu işbirliğini öğrenmedi.' 'Beden ruha, ruh da bedene karşıdır' diye yazar St. Paul. 20.yüzyıl mütehasısı, "suçluluk hisleri zayıf şahsiyete iş grubu telkin eder", der. St. James nasihat verir, "Kalplerinizi saflaştırın, sizler iki fikirlisiniz (kararsız). Eğer egonun arkadaşları için önemli sevgisi ve onlara yardım etmek için olumlu bir hedefi varsa, endişeden korunmak için ego kapasitesi artırılır. St. John uygun şekilde dile getirir, "Kusursuz sevgi korkuyu yok eder." Modern akıl sağlığında dünyanın din literatürünün bir kısmında mukaddes sembollerle ifade edilmemiş herhangi bir teklif bulmanın zor olacağından şüphelenirim.

Akıl sağlığında hasara sebep olan çatışmaların çoğu —ve burada yine psikoloji ve din mutabıktır— bireyin empülsif şekilde istenilir olarak baktığı ve onun moral bakımdan gerekli gördüğü hareket tarzlarıyla ilgili olmak zorundadır. Onu vicdan veya süperego diye

adlandırılır, moral duygu hemen hemen daima herhangi bir ciddi çatışmaya katılır. Zorlayıcı vicdanın sonuçları geleneksel bakımdan 'günah' diye adlandırılmaktadır. Zorlayıcı süperegonun sonuçları, modern tabirle 'suçluluk hisleri' olarak bilinir. Paralellik hala sıklıdır.

Modern akıl sağlığının en önemli özelliklerinden biri, vicdanın mahiyetiyle ilgili ilmi bir analiz yapma teşebbüsüdür. Sorulan birinci soru, vicdanın doğuştan olup olmadığıdır. En iyi ilmi cevabın bir anlamda Hayır, bir diğer anlamda Evet olduğu şeklindedir. Neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkındaki tamamen açıkça spesifik fikirler doğuştan değildir. Kùltürler fazla değişkendir; bireyler de değişkendir. Kutsal Pazar gününe saygı, ilkel Havaili vicdanını rahatsız edecek bir emir değildir. Ne de Hristiyan, vicdanına bir ilgi kaynağı olarak ayak üstü yemek yemekten dolayı günah hisseder. Vicdanın kültürel göreceliğı sınırlıdır, fakat öyle de olsa, olay antropologlar tarafından aşırı şekilde ifade edilebilirdi. Daha fazla inceleme için özellikle bugün, dünya insanları arasında ne kadar moral mutabakat olduğunu tam olarak bilmek hayati olduğunda, bir iş meselesi olur. Farklı tabu ve emirlere rağmen, gözükür ki, bütün insanlar çocuklara şefkat, gruplara sadakat gösterirler, buna değer verirler ve tamamen kaprisli olmayan bir adalet duygusuna sahiptirler. Vicdani rahatlığın sonsuz şekilde farklılaştığından henüz fazla emin olamayız.

Vicdanın doğuştanlığına karşı başka bir tartışma, çocuğun vicdanının kazanılmasına dair yavaş ve biçimsiz oluşumu esnasındaki hallerini gözleyebilmemiz hakikatinden gelir. Çocuğa neyin doğru

neyin yanlış olduğunu öğretmeye çalışan mükafat ve ceza, tekrar ve ehemmiyeti kullanan veliyi görürüz. İdrak ederiz ki, oluşum itina gerektirir ve zordur. Adolesansta bile, not ediyoruz, genç şahıs hareketlerini düzenlemekte dış otoriteye sahip olmayı tercih eder. Liderlik, otorite ister. Kişinin omurgasını yerleştirmesi zordur. Öğrenmeye olan bu aşık bağımlılık ve teşkil edilen vicdanla ilgili bu geç ortaya çıkış, vicdanın doğumda kazanılmamış olduğunu kesin hale getirir.

Vicdan kapasitesinin hemen hemen herkeste olduğu, aynı zamanda ve aynı derecede açıktır, sosyal yaşayışın seyirinde birey bir vicdan teşkil etmekle sınırlıdır. Sadece Lombrozzo' nun moral embesil adını verdiği asıl istisnai vakalarda, ve modern ilmin bazen 'psikopati' dediği durumlarda, doğru ve yanlışla ilgili hislerin olmadığı gözükür.

Vicdan şaşırtıcı şekilde evrenseldir, ve hiçbir vesileyle Hristiyan geleneğinin, şüphesiz Püritanizmin de bir ürünü değildir. Bütün dinlerde günahı, tövbeyi ve seçkin bir rol oynayan bağışlanma için duayı buluruz. Dört bin yıl öncesine ait bir Babilli duası şiddetle hassas bir vicdanı açığa vurur:

“Rabbim, suçlarım çok büyük, günahlarım çok büyük. Yanlış yoldayım ve olmaması gerektiğini biliyorum. Yanlış yollarda dolaştım ve bunun olmaması gerektiğini biliyorum. Suskunum ve gözü yaşlıyım ve kimse beni yanına almaz. Rabbim, bilinmeyi bilen, merhametli olan. Fırtınalı denizlerin ortasında yardımına gel, beni yanına al.”

Vicdan hakkındaki önemli gerçekler, insan türündeki onun evrenselliği (nadir patolojik örnekler dışında), kültürel standartlarla onun emirlerinin değişkenliği (gerçi bu değişkenlik cari şekilde aşırı değerlendirilebilir), ve çocuklukla adolesanstaki öğrenme oluşumu yoluyla kazanılmasındaki yavaş ve sıkça ıstıraplı tarzıdır. Şimdi bazen bu gerçeklerin götürdüğü ortak bir yanlış anlayışa karşı korunma ihtiyacındayız.

Eğer gafilsek, vicdanın, velinin zorlaması ve çocuğun korkusunun yavaş yavaş seyreden sonucu olduğunu muhtemelen söyleyeceğiz. Küçük çocuğun nasıl ikna edildiğini gözlüyoruz, kız kardeşine kesinlikle vurmamalı, mutlaka ağırbaşlı alışkanlık tarzları edinmeli. Not ediyoruz, öğretme çok defa ceza ve tehditle uygulanır. Çocuktan niye bazı hareketleri yapması ve diğerlerinden kaçınması gerektiğini bilmesi beklenemez. Ona göre müeyyideler bir bulanıklıktır. Bazı durumlarda itaat etmezse veli cezası gelir; diğerlerinde görür ki, kuralları ihlal ettiğinde tabiat misli ile mukabele edendir; diğerlerinde de ceza, sosyal tecrit ve hatta polisle sürtüşme olarak meydana gelir. Bununla beraber bazı durumlarda da, üzerinde dolaşıp duran öfkeyi, gazabı, muğlak bir ilahi müeyyideyi hisseder. Hiçbir durumda iyi ve kabul edilir hareketler için gerekli sebepler, çocuk tarafından tamamen anlaşılmaz. Ona göre bütün bu müeyyideler, şaşırtıcı ve tamamen harici gözüktür. Süperegö, velilere ait emirlerin sıkıntı veren bir bağajıdır.

Fakat daha sonra (ne kadar sonra olduğu şahsa göre değişir) emirler iç ile ilgili hale gelir, ve 'meli malı' dan çok mutlaka duygusuna dayanır. Olgunlukta, ve

hatta daha önce, kesin bir ayırım, 'meli malı' ile mutlaka hisleri arasında olgunlaşır. Yeni ayakkabılar almalıyım, fakat öyle davranmak için moral bir zorlama yoktur. Arabam için biraz benzin almalıyım, fakat, işin içinde hiçbir kesin mutlak taraf yoktur. Diğer taraftan, mutlaka bir mektup yazmalıyım, fakat böyle davranmak için hiçbir dış zorlama altında değilim. Hayatımda en mümkün tercihleri yapmak zorundayım, fakat buna benim dışımda kimse ısrar etmeyecektir. Mutlaka duygum zorladığımda rahatsızlığım, eğer tabiatın veya toplumun kanunlarını ihlal edersem maruz kalacağım fiziki emirlerle ilgili korkumdan tamamen ayrı bir rahatsızlıktır.

Mutlaka duygusundan istihale, kendisini sadece kısmen çocuklukta alınan öğretimin içiştirilmesine borçludur. Süpergonun başlangıçta bir 'meli malı' olduğu her şey, olgun vicdanın bir 'mutlaka'sı haline gelmez. Mutlaka duygusu velinin veya bakıcının zorla öğretimine bağlı değildir, fakat olgunlukta sahip olunan değerler —ve birçok hususlarda— kesinlikle çocukluk başlangıcındaki değerlerden farklılaşırlar. Şurası gerçektir ki, psikoterapistler, bazen olgun hayatın başına bela kesilen çocukluğa ait vicdanın sıkıntılı izlerini keşfeder. Fakat onların bu izlerle ilgili asıl alakası şunu ispatlar ki, yetişkin vicdanının ilk çocukluğun alışkanlık yapısından tamamen kaçıp kurtulması ve yetişkin endamına sahip olması umulur. Şahsiyetin diğer bütün unsurları gibi vicdanın da bireyin yaş ve tecrübesiyle ayak uydurması beklenir. Ona, realiteye şimdi tasavvur ettiği gibi münasebet kurması için yardım eder. O hareketleri için kişiye mevcut bir rehberdir ve bu sıfatla, yetişkin hayatın idare tarzlarında ve sağlığında

önemli bir fonksiyona hizmet eder. Bu sebepten normal şahsiyette, bu duyguya çocukluktan, velilerle ilgili olarak empoze edilmiş bir süperegodan bir bakiye olarak bakılamaz. Fonksiyonel bakımdan köklerinin otonom oluşuyla, artık yetişkin değerlerinin hakemidir.

Vicdan maddeleştirilemez. O 'göğüsteki bir erkek' değildir, ne de şahsiyetin ayrı bir bölümüdür. Daha çok, bütün değerlerimizin bize baskı yaptığı bıçağın ucudur -her ne zaman bu değerlere karşı harekete kalkışsak. Vicdan hiçbir vesile ile tard edici bir dini fenomen değildir. Kuvvetli vicdanı olup da dindar olmayan birçok insan tanırız. Medeni bir duygusu olan bireyler için, bunlar uygun (haberleşen) bir medeni vicdandır. Kişinin mesleki hareketleri meslek duygusuyla mutabık olmadığında, mesleki vicdan azap verir. Bir ilim adamı ilmi bir vicdana sahiptir; bir sanatçı sanatçı vicdanına. Cemiyetin en aşağı tabakasının bile kendi katı kodları vardır ki, cemiyetin daha geniş kodlarına karşı tecavüzler yapmadığı zaman bile onun ihlali daima bir sesi uyandırabilir. Vicdan, hareketlerimizle değerlerimiz -bunlar her ne ise- arasındaki mutabakat ölçüsünün işaretidir.

Vicdan maddeleştirilemediği gibi parçalara da ayıramaz. Sosyal, mesleki, dini bir vicdandan bahsederden, her bir şahsın çok sayıda ayrı hassaslaştırıcıları olduğunu kastetmiyoruz. Şahsiyet birimi olduğu kadar hemen hemen vicdan birimi de vardır. İyi organize olmuş bir hayatta, duygu yapısı çatışma halinde değildir, ne de vicdanın emirleri. Hiyerarşik bir organizasyon, hoşgörüsüz gürültüleri önler. Sanki bundan başka ahenksizliği azaltmak için en sert suçluluk hislerimiz,

sadece şahsi hiyerarşimizdeki en yüksek duyguların zorlamasıyla harekete getirilir. Küçük bir duyguyla mutabık olmayan hareketler bize biraz keder verir, hayatlarımızın asli caddesinde sapmalar, şüphesiz sağlanan bir suçluluk duygusuyla sınırlı iken, bu sapmaların arzu dolu olduğu hissedilir, ve bunlar kendilerini sadece üzerinde hiç kontrolümüz olmayan şartların etkisine borçlu değildirlir.

Vicdanın irtibat kurduğu hakim duygular kadar olgun olması, akıl sağlığı için gereklidir. Fonksiyonu çocuklukta olanlara değil, duygunun çağdaş karakterine bağlı olmalıdır. Bu yüzden olgun vicdan için gerçek yetişkin ile gençlik hareketleri arasında ayırım yapmak gereklidir. Bu olmazsa, çocukluğa ait suçun uygunsuz izleri bireyi taciz edebilir. Bazen psikoterapist hizmetleri, bu süregelen çocuksulukları ortadan kaldırmak ve bireyi olgun bir seviyede olgun değerleriyle ahenk içinde vicdanını yeniden şekillendirebilsin diye serbest bırakmak için talep edilir.

Birçok kişinin hayatında dini duygu önemli bir yer işgal ettiğinden ve şahsi ve sosyal hareketlerle en az da olsa ilgili olan gerçek mahiyetiyle olağanüstü şekilde geniş bir görevi olduğundan tabiidir ki, vicdan ve din zihinlerimizde tekrar tekrar şaşkınlığa sebep olacaktır. Fakat gördüğümüz gibi, dindar olmayan şahıslar kendi canlı vicdanlarına sahip olabilirler, ve umumiyetle de olurlar. Diğer taraftan dini duygunun birçok özellikleri vicdanla ilgili hiçbir direkt ilişkiye sahip değildir. Perestiş, güven, kavrayış, bir barış duygusu ve zihnin diğer birçok dini durumları hiçbir şekilde hiçbir moral yönü için içine katmaz. Bir bankanın

emniyet kasasındaki hırsız alarmı, karmaşık bir güvenlik sisteminin sadece bir yönüdür. Sistem ihlal edildiğinde faaliyete geçer. Vicdan da böyledir, normal olarak duygu bütünlüğü sadece asli yapısıyla birbirine uymayan hareketlerle tehdit edildiğinde çalışır. Alarm normal olarak sessizdir, fakat bütünlüğün idamesi sesini verdiği için, ona dikkat ve önem verilmeyi talep eder.

Entegrasyon Yönleri

Psikolojinin akıl sağlığına asıl yardımı, daha az İncille ilgili bir terim olan, fakat St.James'in 'tek bir şey düşünen' şeklinde hemen hemen aynı anlama gelen entegrasyon kavramıdır. Entegrasyon ekseriyetle muhtelif gözde yaşama tekniklerinin bir ürünüdür. Kusursuz entegrasyon, şüphesiz asla kurulamaz, fakat gördüğümüz gibi, makul bir şekilde başarılı olması, olgun vicdanın taleplerini kabul eder. Biliriz ki, tamamen kuvvetli ideal alakalar, zihni bir noktada toplamaya eğilimlidir. Fakat prensip itibariyle, en şümüllü olan dini alaka, bütüncü bir müessir olarak hizmet etmek için en iyi müktedirdir.

Entegrasyon için başka bir gözde yol, insanın uygunsuzluklardan kurtulmak için asli tekniği olan hümördür. Gülüşü, hayatındaki önceden kestirilemeyen, kaprisli ve uygunsuz durumların çoğunu elden çıkarır. Hümor, başka türlü toleranssız olan bir durumu, yeni ve idare edilir bir perspektife getirebilir, kendisine gülmeyi öğrenen bir nörotik, kendi kendini idare etme, belki de tedavi yolu üzerinde olabilir.

Görünüşe göre humor dine tezat teşkil eder. Dinin hususiyeti samimiyettir; hümorunki ise samimiyetsizliktir. Hümor esasen der ki, evren temelde komik olduğundan, hiçbir şey gerçekte mesele değildir. Allah onu böyle yaptıysa, şüphesiz dalgındı. Din bir şeyin son analizde bir mana ifade ettiğini söyler; esasta bütün önemli şeyler uygundur. Aşırılığa itilen humor sinizmdir, ve böyle olmak sıfatıyla şahsiyetin gerçek entegrasyonu uygun değildir. Komik çoğulculuk, bir hayatı çok neşeli parçalara ayırabilir. Gerçi muhalifi uzlaştırılmaz değildir. Din hümorun vazgeçtiği yerde başlar.

Gülmenin ötesinde, bir şey olduğu yönünde karar vermekle de 'dini, ciddi, merhametli' olan hayatın özüne jest için bol miktarda açık oda kalır. Dindar olmayan için olduğu kadar, dindar şahıs için de, kâinatın düzeni hiçbir vesileyle her zaman açık değildir, ve kişinin hayat niyetinin nihai istikameti madem ki sabittir, düzenin mantığa sığmayan sonucu, onun mekanik elastikiyetsizliği, gülüş için haklı oyundur. Hümor, şahsiyeti, gerçekte bir şey ifade etmeyen bütün çatışmaları elden çıkararak, bütünleştirmeye yardım eder.

Bütünleşme tamamlanmış bir hayat görüşünü talep etmez. Gerçekte tamamlanmış başarılar, bizi içi boş ve karışık halde bırakır. Bütünleyen ve motive eden, sadece bitirilmemiş görevlerdir. Bu gerçeği idrak eden Goethe, şahsi kurtuluşun daima başarıma cehdinde yattığında ve asla katıksız saf ulaşma ve elde etmede yatmadığında, ısrar etmekteydi. Faust'un Mefisto'yla bahsini hatırlayın. Şayet hayatın tahkiki seyrinde, insanın epik prototipi olan Faust

tatmin edilirse, "Dur, o kadar güzelsin ki", diyecektir ve ardından da Mefisto onun ruhunu alacaktır. Fakat doymak bilmez engin tecrübe ve bilgi açlığıyla bahsi kazanan, kurtuluşa eren Faust'tur. Hiçbir zaman tamamen bitmemiş olan dikkati elden bırakmamak, gayrete yol göstermek ve birliği korumak için iktidaren iyidir. Bundan dolayıdır ki, din, belli başlı bütünüleyici bir müessir olarak, hak kazanır. Kesinlikle, çünkü dinin başarısı daima tek değildir, şahsi hayattaki onun birleştirici özelliği bu yüzden daha büyüktür.

Bütünleşme çok kere direkt, boyun eğmez, tayin edilmiş bir gayretle engellenir. Nancy Psikiyatri Okulu şunu not etmektedir ki, yanlış bir şey yapmaktan korunma gayreti asıl şeyleri yapma şansımızı artırır gözükür. Bu temayülü 'tersine çevrilmiş tesir kanunu' diye adlandırır. Çok zaman önce St. Paul aynı prensibi keşfetmişti; "ne zaman iyi bir şey yapacak olsam, kötünün benimle olduğunu gördüğüm bir kanunun varlığını seziyorum (Romans)." Psikoterapi der ki, gergin ahlaki mücadeleler hepsinden çok gevşemeyi gerektirir. Onlar feragati talep ederler. Din ise, canlandırması için Allah'a bir şans verin, der. Kişi zorluklarıyla yaşamaktan el çekinceye kadar veya kozmik perspektifte şahsi karışıklığını kaybedinceye kadar, çok defa gevşeme imkansızdır.

Gevşeme, özellikle yirmilerin sonuyla otuzların başında bireyin öğrenmesi için önemli bir derstir. Bu esnada, onun asil emelleriyle kabiliyetleri arasında bulunan çatlağı keşfetmesi, muhtemeldir. Genç beklentilerini mübalağa etme temayülündedir, ve ancak daha sonra keşfeder ki, düşündüğünden daha az zekidir, daha az

kazançla, daha az popülarite ile, ümit etmiş olduğundan daha az ideal bir evlilikle tatmin olmak zorundadır. Bu keşif çok kez gücenikliğe, kusurun aklileştirilmesine ve derin sıkıntı ve kötü uyuma götürür. Gevşeme ve kozmik perspektife, hayatın ortasında ve daha sonra kuvvetli akıl sağlığı için hazır olmakta çok fazla ihtiyaç duyulur.

Sartlar arasında, özellikle tersine çevrilmiş tesir kanununa konu, nörotik zorlamalardır. Bir nörotik, yanlış ve zararlı şeyler yaptığını, fakat kendisine yardım edemediğini, ve kendini düzeltme konusunda sarf ettiği bütün çabaların, en kötü meseleler haline geldiğini bilebilir. Yanlış davranışı şiddetli suçluluk hisleri meydana getirebilir, ve çok defa da getirir. Eğer şahsen dindarsa, hisseder ki, zorlamaları toleranssız bir günah yükü karşılığındadır. Zihni karışıklıklarla harekete getirilen impulslar, ve zaruri olan hareketleriyle nörotik, şuurlu şekilde teessüf ettiği davranışlarından dolayı nasıl mesul tutulabilir? Hürriyet kullanışlı, işe yarar ve bilinen bir tercihler meselesi ise, nörotik hakiki hürriyete sahip olabilir mi? Değilse, onun günah duygusuna hiçbir münasebeti olmayan çocuksu bir uygunsuzluk olarak yol verecek miyiz?

Inanırsanız ki, modern din psikoterapistin bu konudaki pozisyonuyla mutabık olacaktır, fakat bir söz ilave etmemiz gerekir. Herhangi bir nörotik bazı hususlarda kendinde merkezleşmişlikte aşırı olan bir hayatı yaşar. Kendi bireysel duygularının çoğu diğergam olsa bile, onun perişanlık bölgesi zihnin kendisiyle tam bir meşgalesini gösterir. Nörotikliğin asıl mahiyeti kibirlenmeye bağlıdır. Katlanan kişi aşırı hassas, gücenen, kusur bulan ise, bir

korkuya işaret ediyor olabilir ki, değerini göstermek istediği rekabet durumlarında avantajı gzkmeyecektir. Eğer kronik şekilde kararsız ise, itibardan düşürecek yanlış bir Şey yapabilir korkusunu gösterir. Aşırı titiz ve kendini tenkit eden biri ise, gerçekte ne kadar takdire layık olduğunu göstermek için gayret ediyor olabilir. Böylece, kısmen Şuuraltı yoluyla irade dışı ve herhangi bir direkt tarzda kontrol edilemez de olsa, din açısından bakıldığında bir çok nevroz kibir günahıyla karıŐıktır. Dini perspektifte yer alan daha temel bir oluş olan tevazu, yardım olamaz, fakat katlananın vicdan durumunu ıslah edebilir, ve böylece dolaylı olarak gözde şekilde onun akıl sağlığına tesir edebilir. Zorlamaları onu daha iyi duruma getirdiğinde bile, onlara hayatında merkezi önemi olan bir Şeyler olarak bakmaya ihtiyaç duyar. Cehdin hareket noktası, kendisiyle ilgili çatıŐmadan kendini düŐünmeyen hedeflere değişirken, nevroz asla tamamen ortadan kaybolmasa bile, bir bütün olarak hayat daha sağlıklı hale gelir.

Nörotik veya normal Şahıs için entegrasyon, kendini eleŐtirmeyi gerektirir. Yani, anlayış, kişinin değerleri hakkında bir bilgi, alacak verecek hakkında açık bir görüş icap etmektedir. Psikoterapi ve din bu noktada mutabıktır. Tarihi bakımdan kilise kendini, cisimlendirmeye sebep olmak için çok özel bir yardıma sahip olmuştur -itirafla veya cezayla ilgili ayin sayesinde. Bazı yazarlar Şunu benimserler, bu vesileyle uygulamalarda dinin geleneksel muhakemesi, sadece çatıŐmayı arttırabilen dini metodun yaptığından daha iyi olan ve represyon, zihnin bölünmüŐlüęü, ve suç konularında iş gören psikiyatristin bilgisine tamamen üstün olmuştur. Gerçi ev temizliğinin bir

tedavi şekli olduğunu, ve duaya refakat eden gevşeme ve alma kabiliyetinin yeni bir sağlıklı bütünleyici düşünme yönünde sonuçlanabileceğini biliyoruz. Bazı yazarlar artık psikiyatri ve danışma psikolojisinin uygulamalarında, daha geniş bir şekilde gözden geçirilmiş itirafla ilgili bir katarsis (arınma) şeklini dahil etmenin daha iyi olacağını tartışır. Kişi herhangi birine itirafta bulunabilir, diyorlar. Mutlak bakımdan inanç gerekli değildir.

İtirafla ilgili olarak ve zihni karışıklık hakkında yine sapma göstermesiyle W. James şevkle şunları yazar.

İtirafta bulunan için yapmacık hareketler aşırıdır ve realiteler başlamaktadır: kişi bozukluklara maddi şekil vermektedir. Haddizatında ondan kurtulmadıysa, hiç olmazsa aşırı tenkitçi bir kuvvet gösterisiyle onu fazla lekelemek -hiç olmazsa hakikat temelinde yaşar. Anglo-sakson cemaatlerinde itiraf pratiğinin tam olarak zayıflayıp zayıflamadığını değerlendirmek biraz zordur.

Niye Protestanların ayinsel itiraf uygulamasından vazgeçtiklerine gelince, şaşkınlıkla şunları yazar:

İngilizce konuşan biz protestanlar, eğer tek başına Allah'a güven duyarsak, tabiatımızın genel kendine güven ve sosyallikten uzaklığı içinde bunu yeterli bulur gözükürüz.

Süphesiz laik ve dini itiraf arasında önemli farklar vardır. İkincisinde stres dışarıda bırakıcı şekilde kişinin kendi kusurlarına yöneliktir. Başkalarının kusurları, şüphesiz psikiyatrik bir mülakat esnasında olabileceği gibi tartışılmaz. Kişiye sadece kendi günahlarını anlatmasına izin

verilir. Bu sınırlama aklileştirmeleri, kibrin değişmesini ve merhametsiz ithamları engeller. Cezayla ilgili ayini kabul eden mümin hisseder ki, geçmiş tahrif edilmektedir ve hayatın gelecek sahifelerine hiçbir borç aktarılmaz. Papazın sağladığı sulh haliyle ayrılabilceği garantisini kabul eder. Mümin için işin içine giren, herhangi bir psikoterapist tarafından kullanılanıdan daha büyüktür.

Psikoterapi açısından bu uygulamada ciddi bir sınırlama yoktur. O çatışmayla ilgili olan çevresel veya şahıslar arası faktörleri keşfetmek için hiçbir fırsat sağlamaz. Günah çıkaran papaza itirafla ilgili olarak ayaklanan problemlerin ayrı bir tartışması için dışarıdaki tövbekara yaklaşması yasaklanır. İlave olarak tedavi veya gerçekte saldırganlıklara ve başkalarının günahlarına kendini borçlu olan problemin çeşitli yönleriyle ilgili tam bir tartışması için hiçbir fırsat yoktur. Bu sınırı kabul eden rahipler ihtiyaç duyduklarında ve temini için eğitildiklerinde böyle yardımcı konsültasyona bir kilise cemaatinin azalarının itirafları öncesi veya sonrası gayrı resmi olarak gelmeyeceklerinden şikayet etmektedirler.

Çarelerin terkibi

Sonuç olarak üç önemli gerçeği yeniden ifadeye teşebbüs ediyorum, (1) Çağdaş toplumun akıl sağlığı iyi değildir. Her yıl nüfusun daha büyük bir kesimi, karanlık bölgenin ötesinde normallik bölgesini ayıran muğlak hudut çizgisini aşar. Normallik ülkesinde güvenli bir şekilde ikamet edenler arasında bile aşırı miktarda kaçınılır endişe,

mutsuzluk, maksat ve kafa karışıklığı vardır. (2) Akıl sağlığı ve daha çok fiziki sağlığın özü, bireyin inançlarının mahiyetinde bulunur: dolaysız dünyasındaki evle ve sosyal durumlarla ilgili en küçük inançlar, ve içinde yaşadığı evrenin mahiyeti hakkında büyük inançları. (3) Birçok hususlarda psikoloji ve dinin, sözlüklerindeki bütün farklılıklara rağmen, akıl rahatsızlıklarının kökeni, mahiyeti ve tedavisiyle ilgili benzer görüşlere sahip oldukları görülür.

Önem ve teknikler farklılaşırken, psikoterapiyle din arasındaki ilişkiye çok defa arzu edilir durumlardan biri olarak bakılabilir. Gerçi farklı cinsten insanlar kendi vicdanlarının, duyguları ve mevcut isteklerinin durumuna göre farklı tedavi fırsatlarına çeşitli şekillerde tepkide bulunurlar, fakat muhtemeldir ki, sosyal ihtiyacın yeterli çerçevesine hiç olmazsa üç temel hizmet şekli talep edilir.

İlki psikologlar tarafından teklif edilen hizmet tipidir. Genç ve gelişen bir meslek olarak danışma veya klinik psikolojisi, kendi kendini açıklama, kendini değerlendirme ve kendini bütünleştirme bakımından bireye yardımcı amaç edinir. Yeri geldikçe zihin testleri veya mesleki rehberlik faydalıdır; çok defa daha anlamlı olanı, bugün 'yönlendirici olmayan tedavi' denilen şekilden ortaya çıkan değerdir. Keşf edilmiştir ki, uygun şartlar altında izin veren, kusur bulmayan bir dinleyici ile yüz yüze gelen birey, samimi şekilde kendi hayat durumunu keşfetme isteği ile, mukayeseye gelir şekilde birkaç saatlik seyirle, kendi değerlerini gözden geçirebilir ve bunları usule göre yerleştirebilir, vicdanını hesaba alabilir, alacağını vereceğini takdir edebilir, çatışmaları hakkında

hüküm yürütebilir, bu örnek tedavi yardımı olmadan mümkün diye düşündüğü durumdan çok daha iyi şekilde hayatını bütünleştirir.

Prensip olarak kullanmak üzere eğitim gören rahiplerin veya kiliselere bağlı nitelikli bireylerin bu ilk ve en basit tedavi cinsini niye kullanmadıklarının hiçbir sebebi yoktur. Fakat esasen rahibin ikinci tip hizmeti sağlamak için kabiliyet ve taahhüdü vardır: ruhsal tavsiye ve hayat kuralları teklif etme, veya bunlar araştırıldığında dini itiraf için fırsatlar. Teolojik hareketlerin tartışılması ve açıklığa kavuşturulması, bazı bireyler tarafından istenir. Diğerleri bir grup tedavisi sağlayan ihtiyaç duyulmuş bir sosyal limanı kilisede bulurlar. Biliriz ki, grup faaliyetleri özellikle önceden kendilerini arkadaşlarından tecrit edilmiş hisseden bireylerde çok defa sıhhatli bir düşünce ve hareket bütünlüğünü sağlar. İyiye teşviğin bir dereceye kadar küçülten, itibarı bozmaya çalışan tekniği bir yere sahip olmalıdır, çünkü kişinin davranışını değiştirme arzusu, onu değiştirme kapasitesinde yer alan en kuvvetli tek faktördür. Değerlerin çürüdüğü yerde veya sosyal bakımdan en arzu edilir ve dahil edici değerlerin takviyeyi talep ettiği yerde, doğru anda iyiyi teşvik tesirli olabilir.

Nihayette muayyen bireyler için psikiyatrik yardım gereklidir. Ağırbaşlı bir konuşma, şok, derinlik analizi, yapılacak kritik hizmet olabilir. Bu çeşit psikoterapi şeklinin eğitilmiş psikiyatristler tarafından ayrı tutulurken konuya dahil edilmeyeceğini söylemek gereksizdir. Bu üç profesyonel yol rekabet ve tecrit ruhu içinde takip edilirse, akıl sağlığının sebebi önlenmiş olacaktır. Muayyen

örneklerde ayrılmacılık bir tip hizmete muhtaç olan ve sadece rakip bir mütehasssın ellerine düşen bireyi ciddiyetle tehlikeye sokabilir. Talih eseri olarak, son yıllarda ortak bir noktada birlikte çalışma ve düzenlemenin başlangıçlarına şahit olduk. Bu ümit verici başlangıçlar, tahmin ediyoruz, ilerideki yıllarda derhal oldukça genişleyecektir.

5. B Ö L Ü M

Şüphenin mahiyeti

Goethe, Dünya tarihindeki temel konunun inançla inançsızlık arasındaki çatışma olduğunu söylemekteydi. Bazen itikadın bazen de şüphenin hakim olduğu devirler yaşandı. Çağımız, biliyoruz ki, şüphe ve inkar devridir.

Bu tarihi genelleme, ancak güçbela sorguya çekilebilir. Gerçi psikolojik açıdan böyle bir genel ifade daha fazlasını ima edebilir. Ve telkin edebilir ki, bugün hayattaki birçok fani, itikadın zeval bulan bağını pasif bir şekilde gözlüyor, ve tarihin siyah mermerden bu şüphe dönemini ortadan kaldırmak için isimsiz bir felaket bekliyorlar. Meselenin psikolojik hakikati şudur, inanç ve inançsızlık arasındaki çatışma, herhangi bir dönemdeki aklın ortak, kafi bir durumudur. Çatışmanın tekrarı, bir dönemde diğerinden daha büyük olabilir, fakat temelde çatışma, bizzat şahsiyetin çeşni ve önem bakımından farklılaşmış olması gibi, form ve fonksiyon bakımından bireyseldir.

• İnancın mahiyeti bizi sonraki bölümde ilgilendirecektir. Burada sadece şunu ortaya koymak istiyoruz ki, inanç çeşidi duygu objesinin mevcudiyetiyle ilgili olarak hissettiğimiz tasdik ve teyittir. Herhangi bir çeşit olumlu duygu, kaçınılmaz surette bir inanç çeşidini icap ettirir, ve böyle bir inanç beraberinde daima hareketi de getirir, çünkü inandığımızı yapmaya meylederiz. Bunun gibi olumsuz duygular, umumiyetle kendilerinin reddedilmiş objelerinin varlığındaki bir inancı işin içine katar. Gerçi bu kuralın istisnaları vardır. Uluhiyete inanmayan ve kavramı ret eden ateist durumunda olduğu gibi.

• İnancın duygularla ilgili olması bir yana, eşya hakkında bir çeşit ilkel safdillik vardır, ve bunun en aşikarı, kendisine anlatılan hemen hemen herşeye inanan küçük çocukta görülür. İşittiği ilk sözlere güvenmeyi öğrenen çocuğa göre, anladığı bütün kelimeler, hiç olmazsa bir müddet için gerçekler kadar doğrudur. Ayın peynirden yapılmış, olduğunu, Allah'ın bir ayı veya sakallı bir adam olduğunu işitecek olsa, geçici olarak ikna olacaktır ve kendisine söylenene inanacaktır. Çocuğun zihni böylece, kelimelerin ve gerçeklerin aynı olmadıkları hakikatini keşfetmeden önce, birçok özel inançlarla doldurulur. Yetişkinler arasında 'sözel gerçekçiliğe' olan aynı temayülle karşılaşılr; gerçi azalmış bir derecede ve sadece tecrübenin sınırlı olduğu bölgelerde, veya konuşanın prestijinin hemen hemen hipnotik riayeti, hürmeti uyandırdığı yerlerde. Diyebiliriz ki, sözel gerçekçilik, alaka sadece zayıf tecrübeyle veya konuşana doğru hudutlu telkine gelirlikle, tesire kolay kapılma ile kazanıldığında etkilidir. Bu durumlar özellikle çocuklukta

görülür ve ilkel safdillige dayanan inancın inançsızlık veya şüpheye takaddüm ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Inançsızlık, olumsuz ve reddeden bir tepki veya tutumdur. Normal olarak tecrübe hasselere veya kelimeler halinde sunulana inanmak için başlangıç impulsuna karşı harekette bulunduktan sonra inançsızlık ortaya çıkar.

Inançsızlık gibi şüphe de teknik bakımdan zihni hayatın ikincil bir durumudur. İstikrarsız veya müteredit bir tepkidir. Önceki inançla delilin veya bir inancın diğeriyle olan çarpışmasıyla ortaya çıkan tepkidir. Açıktır ki, inançsızlık nispeten şüpheden daha nihai tek bir şey düşünme halidir. Şüphe henüz başlamakta olan inançsızlığı gösterdiği ve aynı psikolojik kaynaklardan çıktığı için zihnin bu iki durumunu birlikte ele almakta haklı olacağız. Dikkatlerimizi şüphe konusuna bu münasebetle yönlendireceğiz.

Gerçi ilkel safdillik aslidir, şüphe de tali, fakat birincisi ister istemez ikincisine yol verir. İlk çocuklukta bile inançlar, tahkik edilmeden önce güçbela teşkil edilirler. Yetişkin açısından, şüphelenmek için başlangıç inançla sebeplerin gerçekçi olması farklılık getirmez; çocuğa göre bir ikilem ve çatışma vardır. Üç yaşındaki bir çocuk, aşağıdaki şekilde ifade ettiği bir problemle şaşkınlığa uğramıştır: "Yukarıya gitmiş olsam, Allah gitmemiş olmamı yapabilir miydi?" Bu çocuk Allah'ın herşeye kadir oluşuna dair söylenen vasıflarıyla fiziki olayların sert realitesi arasındaki çarpışmayı hissetmeye henüz yeni başlıyordu. Destekli şüphelerde sonuçlanmadan şüpheyle ilgili bu çeşit başlangıç canlandırıcılar yıllarca önce vardı. Kendinde merkezleşmiş bir duaya tepki olarak penilerin

(küçük para) cennetten uzağa düşmediğinde veya uygunluğunun doğruluğunu tespit edecekleri bir zamanda mucizelerin inkar edildiği bir dönemde veya teolojik fikirlerin diğer bir şekilde tecrübeyi geliştirerek dezavantajları bakımından denendiğinde kadercı çatışmaların meydana geldiği dönem, sık şekilde karşılaşılan puberte öncesi dönemdir. Eski zaman teolojisinin donuk hayaletleri ve daha mübalağalı İncil hikayeleri, bu çeşit şüpheleri kaçınılmaz surette hazırlar. Sadece tecrübe bakımından günden güne artışla mucize ve teolojisini gözden geçirirken kendisine yardım edilen çocuk, şüphe dalgalarından kaçıp kurtulabilirdi. Anlaşılır şekilde veli ve kilise okulu, inanç ve tecrübenin birbirini takip eden çarpışmalar üzerinde çocuğa yardım ederken ve yine olgun olmayan imajlar ve alakalarla olan durumdan daha çok hayata olumlu bir tutumla dini aynılaştırmada çocuğa yardım ederken daha iyi bir görev yapmalı. Gerçi yeni keşfedilmekte olan hakikatin önceden kabul edilmiş inançla çarpıştığı hissedildiğinde, kesin zamanı dışarıdaki kişinin tarayıp tarayamayacağı sorulabilir. Bir mesele de şudur, veli hangi inancın çocuk için liman olduğunu tam olarak anlatamaz, ve hemen hemen şüphesiz velinin öğretmeye teşebbüs ettiği konuda gençliğe ait bir tahrif olacaktır. Bu yüzden tecrübenin duyguyla bütünleşmesi —sadece küçük bir bölgede— yetişkinlerin vaktinde müdahalesiyle karşılanabilir. Baştanbaşa bütün hayat boyunca süren bu entegrasyon, şahsi bir araştırmadır. Düşünce hayli ilerlemiş ve tamamen olgun çözüme ulaşmış en akıllı şahıslar bile iyi denk edilmemiş bir paket gibi, onu bir diğerine boşaltmaz, geçemez. Karakter bakımından ikinci elden bir entegrasyon şemasıyla tamamlanmak üzere kötü haller, tecrübe ve emeller daha çok bireyseldir .

Dinden daha yüksek eğitime dönen büyük insan kitleleri, ona ortaya çıkması gereken daha büyük bir muğlaklık olarak bakarlar. Daha yüksek eğitim tarafından aldatılmaktan kaçınmak şeklinde öğretilen birinci dersi öğrendiler. Birinci ders, çoğunun daima öğrendiği her şeydir.

Herhangi bir şüphenin meşruluğu veya gayrimeşruluğu üstünde durmak psikologun görevi değildir. Onun görevi sadece, evrensel ve akıl hayatının gerekli bir parçası olarak bulunduğu oluşumu açıklamaktan ibarettir. Psikolog, eğer her bir şahıs şüphe oluşumunu anladıysa, inanç veya inançsızlık için kendi zeminlerinin ikna kuvveti, ilzam, iskatına tayin etmek için daha iyi bir pozisyonda olacaktır görüşünü benimser. Gerçi her bir birey kendi tarihine, modeline, şüphe ve korkuları derecesine sahiptir, fakat özellikle ortak gözükten muayyen şüphe tarzları vardır. Ayırımını yapacağımız tarzlar, sanırız, en sık karşılaşılanlarıdır. Herhangi bir kişinin bu tarz çeşitli şüpheleri barındırabildiğini söylemek gereksizdir.

Esasen Reaktif ve Menfi olan Şüpheler

Birincisi, militan ateizmin arkasında yatan gayret açıklanmaya muhtaçtır. Serbest düşünceli, hamiyetli, gayretli bir havari hakkında denilmekteydi ki, Allah'a hiç inanmamakta ve ibadet etmemekteydi. Bir başkası hakkında da, "İncilde bulunmayan herhangi bir şeye inanmazdı." Böyle şiddetli olan bir negativizm, heyecan bakımından aşırı yönlenmiştir. Yanında patlayan bir mermiyle körleşen ve sakatlanan ve asıl dua hareketinde

bulunan askerin vakasında olduğu gibi, bazı örneklerde bir travma tarihi çizebiliriz. Diğerleri daha önce sahip oldukları böyle bir dini duyguyu birleştirmek için fazla dağıtıcı trajedileri bilmekteydiler. şiddetli bir şok, olumlu bir tutumu olumsuz bir tutuma değiştirebilir.

Diğer reaktivite olaylarında bilinçaltıyla ilgili zihin hayatı kati gözüktür. Freud'un dediği gibi, eğer dini duygu temelde kişinin fiziksel babasına tutumunun bir yaygınlaşması ise, dine dair bir düşmanlıkta fırsat düşükçe yansıtılmak üzere babasına doğru bastırılmış düşmanlık beklemeliyiz. Garip gözüktür ki, Freud Allah'a olan inancın bir bağımlılık projeksiyonu ve babasıyla ilgili olan sevgi olduğunu ısrar ettiği zaman, erkek veliyle olan zıt kutupluluk veya düşmanlık projeksiyonu olarak inşa edilebilen ateizmin aynen alınması gerçeğini görmemezliğe gelir. Muhtemelen en hakiki ifade şu olacaktır. Ara sıra - muhtemelen sık değil- hem inanç hem de şüphe şuuraltında kişinin velisine olan tutumlarını yansıtabilir.

Militan ateizm ile pozitif din arasındaki ince ilişki, bazen şöyle ispat edilmektedir. "Ateizm doğru anlaşıldığında" diyor Spengler, "dini imkanlarını tüketmiş olan bir ruhçuluğun kaçınılmaz ifadesidir." Ve reel dindarlık için canlı bir arzuyla tamamen uygundur. 0 hususta değişmezce gitmiş olanı aynı şekilde hatırlatacak olan Romantizme benzer. Böyle şiddetle dine karşı tepki göstererek, gerçekte ateşli bir ateist dini hayat tarzına derin bir alakayı farkında olmadan açığa vurur. "Reaksiyon teşkili" sert itirazlarla gerçekte alakalarını gizleyen insanlara uygulanmak üzere psikologların kullandığı bir terimdir. Hatta

hırslı ve kavgacı olmayan ateistler bazan kendilerini esaslı şekilde -gerçi sosyal adetlere bağılı olmayan tarzda— hayata yönelişlerinde dindar olarak ele verir. Zamanında bir ateist olarak görülen P.G. Ingersoll, şunları yazmaktaydı:

Dünyayı yıldız ışığı geçitlerinde muhafaza eden Büyük Kiliseye aidim; her ırk ve ülkenin büyük ve iyisini talep eden her inançta altın tanelerini neşeyle bulan ve her ruhta iyinin tohumlarını ışık ve sevgiyle istila eden o büyük kiliseye.

Liberalse, böyle bir konuşma şüphesiz dinidir. Bu yüzden ateizm her zaman dinin antitezi değildir, özellikle dine dair olup biten hal ve hareketlerde derin alakayı açığa vurursa. Başka bir sebepten değil, genel olarak tasvip edilmiş bir Allah tanımına inanmadıklarından dolayı insanlar sık sık ateist diye adlandırılırlar, ve çok defa kendilerine de bu adı verirler.

Zamanımızda zihnin en ortak durumlarından biri, bireylerin, insanların zihinlerinin serbest egzersizine engel olmasın diye, fakat aynı zamanda çok defa en yüksek etik hareketlerin standartlarını muhafazaya ve belli belirsiz bu standartların hürmet anlarına münasebet kurabilmesine ve onların ara sıra tecrübe edinmelerine, şüphe ve meraka düşmelerine engel olmasın diye, resmi dine karşı tepki gösterdikleri "dini agnostisizm"dir. Not edilecek husus şudur, bir fikrin entellektüel köleliğine karşı tepki gösterirken, çok kez sonuç veren negativizm, temel değerlerden çok spesifik muhtevaya ait olur.

Süpheşiz reaktif şüpheçiler saf şüpheçilerdir ve onların şüphe köklerinin, inançsızlıklarının meşruluğu veya gayri meşruluğu ile yapacak bir şey yoktur. Fakat temelde sadece birkaç ateist diye adlandırılanlar değil, aynı zamanda birçok agnostik, hümanist, ve rahiplere karşı olanların bütün konu hakkında şüpheli bir şekilde derin bir alaka gösterdiklerine akılda yer vermek doğru olur.

Kendine Alaka Duymanın ihlalleriyle ilgili Şüpheler

Bu konuya muhtelif vesilelerle dikkati çektiğimiz için, kendine alaka duymanın ihlallerinden ortaya çıkan ikinci bir şüphe tarzından söz etmeden geçemiyoruz. Gördüğümüz gibi, dini gelişmenin egosantrik olan başlangıç safhası, bir çeşit ilkel kabalıkla sınırlıdır. Dualarıyla dolaylı yoldan ve tatmin edici şekilde olmayan tarzda ibadet ederek şahsi avantajını bulan çocuk, kavramlarını çıkarabilir ve derhal ve bütün dini yalvarışları için onları tüketir. Bazen bu hareket şiddetli şahsi ihtiyaçla birlikte akla sadece hayatta daha sonra gelir. "Dua kurşunları durdurmaz" sözü, birçok terhis olmuş askerin tekrarladığı söz idi; "Onlar hem dindar hem de imansız delip geçer." Kendi avantajında merkezleşen bir itikat çökmeye mahkumdur. Hiçbir şekilde katlanmamak üzere, şahsi merakının ötesinde yayılan bir evreni tasavvur etmek gerekir ve kendisi tarafından yorumlandığı şekilde bireyin vasıtasız alakasının üstüne çıkan değerlere demir atılır.

Organize Dinin İhmalleri

Bugünlerde ve özellikle daha genç insanlar arasında ortak olan, kurumsal dindeki görülebilir riyakarlık ve başarısızlıkla ortaya çıkan şüphedir. Bazıları zeka için itici gözüken doktrinleri veya uygulamaları dışarıda tutarlar. Ve dinde sadece düşüncenin serbest egzersizini sınırlamak üzere hazırlanmış bir dizi tereddütleri görürler. Bir asker kendisini Kudüs'ü ziyareti esnasında isyankar buldu, ve Kutsal Kabir Kilisesinden satın alınmış tespihlerin takdisi için alınan giriş ücretleriyle, satıcıların gözü doymaz şekilde posta kartları ve hatıra nevinden eşyaları gürültüyle satmaya çalıştıkları yerin karşısındaki istasyonların ticarileşmesiyle çılgına döndü. Yirmi asır mevcudiyetinden sonra Hristiyan kilisesindeki terbiyesizlikler, istismar, para değış tokuşu bağışlanamaz gözükmekteydi. Organize olmuş dinin tarihinde geriye doğru iz süren diğer şüphecilerin, zulmün, eziciliğin, hilekarlığın kayıtlarında, kendi kilise itikatlarına karşı gelen kimselerin yakılmasında, Yahudilerin işkence edilmesinde, Mormonların takip edilmesinde, Katoliklerin din sebebiyle işkenceye uğramalarında, kafirlerin katliamında tüyleri ürperdi. Şüpheci soruyor, büyük dünya dinleri, yerde sürünen batıl itikatlar, yabancı düşmanlığı veya korkusu, kanibalizm, kafa avcılığını teşvik eden aşiret inançlarının ötesinde gerçekte ilerleme kaydetti mi? Bu dehşet ve korku tarihine dikkati toplayan kişiye göre, din adı altında yapılan aşırılıklar, belki serbest bırakılan hislerin saf yoğunluğu yüzünden inanmayanların muktedir olduğu kötülüğü geçecek gözüktür. Organize dinin cemaatleri içinde mutaassıp ve merhametsizler vardır, onların dışında birçok düşünceli ve kendini aşmış olup bu konularda düşünmeyenler olduğu gibi.

Eğer kurumsal dinin taraftarları ve liderleri imtihanı kazanmazlarsa, niçin kişi onların takip etmeyi itiraf ettikleri hayat tarzının geçerliliğinden şüphede etmeyecektir?

İnsanın Tasavvurunda Allah

Hümanistler özellikle Allah kavramının, insanın durumuna göre değiştiğinin keşfi karşısında alt üst oldular. Perspektifi içinde din tarihine bakan kişi, başlangıçta ne kadar çok tanrı bulunduğunu not eder. Tek Tanrıcılık daha sonra gelmektedir. Orijinal olarak tanrılar mahiyet bakımından sınırlı, ve hal ve hareket bakımından da kaprisliydi. Yahova, aksine üstün ve değişmez idi. İlk tanrılar esasen tabiat ile bir halde olmak zorunda idi, fakat sonra bireyselliğii mükafatlandırılan şahıslarla ilgili bir Allah geldi. İnsan için farksız olan daha önceki tanrılar uzaklarda, tahtta oturmaktaydılar, fakat derin ahlaki alakanın sakini olan bir Allah tarafından yerlerinden edildiler. İnsan gittikçe artan bir şekilde kendisinin farkına vardıkça, Allah insana daha yakın gelmeye başladı. İnançsızlık için böyle bir relativizm ilişkisi, kafi derecede düzdür.

Allah'ın olduğunu söylemek demek, olduğunu düşünmeye ihtiyaç duyduğumuzdan fazla herhangi bir şey demek değildir, ve bu ihtiyaç hiç bir anlamda onu tatmin edenin varlığına bir garanti dahildir. Bu yüzden muhakeme ile dünyanın büyük dinleri teoloji değil fakat psikolojidir. Allah'ın sıfatlarına değil, fakat insanın icat edici melekesine şehadet eder. Allah gerçekte bir varlık değildir, 0 insanın tasavvurudur.

İnsanın keşfedici melekesinin onun dini fikirlerine girmesi, hiç bir psikologun araştıramayacağı bir hakikattir. Projeksiyon, özellikle bilginin kesinliğinin eksikliğini duyarken en ortak ve kurnaz zihni oyunlardan biridir. Dini düşüncede projeksiyonun varlığının Allah'ın mevcudiyeti hipotezini hükümsüz kılıp kılmadığı, farklı insanlar tarafından farklı şekillerde vazedilecek olan bir meseledir. Hümanist şu sonuca varacaktır. İnsanın ilahi objelere olan fantezisinin projeksiyonu sonrakinin hayal, vehim olduğunu ispatlar. Dindar şahıs diyecektir ki, uluhiyetin mahiyetini kavramak için bizim topal ve hayalperest gayretlerimiz, O'nun varlığını hükümsüz kılmaz. Hint Kutsal Kitabı Bagavad Gita, bu ikinci görüşü ifade eder:

Bazıları beni kendileriyle bir veya ayrı görür
Bazıları da sadece milyonlarca yüzüm olan
Sayısız tanrılara baş eğer.

Dini Tetkikin Tekvin ile ilgili Şüpheleri
Artık psikologların özel alakası olan ilgili şüphe tarzına geliyoruz. Başlangıcı ilk kısımdaki gözden geçirilmiş gerçeklerden alır. Orada öğrendik ki, dini çabalar çok kez bedeni arzuların, entellektüel kapasitemizin ölçüsü dışında mana peşinde koşmamızda ve muhafaza edilecek değerlerin iştiyakında köklerini bulur. Sonra sadece özel arzu veya iç zorlamaları tatmin etmek için şekil verilen egomorfik yapıdaki uydurulmuş inançlarla özlemlerimizi rasyonalize etmez miyiz? Korku motivinin asıl önemi, bizi endişeye karşı koruyacak bir Allah icat ettiğimize işaret etmez mi? Ve eğer hayat veya toplum bizden bir çok

feragatler isterse, mevcut ihtiyaçlarımızı telafi edecek bir hayat sonrası icat etmek üzere müttevazi olmaz mıyız?

Bu şüphe tarzı özellikle psikoloji alanımızda ortaktır . Aydınlatılmış hiçbir şahıs, arzularıyla, hayalleriyle, salgı bezleriyle aldatılmak istemez. Günlük hayattaki kendini aldatmaların açık varlığı, ve fazlasıyla kendinde merkezileşmiş dinde arzudan doğan fikir ve ucuz aklileştirmenin korku ve tehlikelerine karşı kişiyi nöbette tutar. Bu konuyu öğrenen kişide (şimdiye kadar kim öğrenmedi?) orijinini engellemelere, korkuya, mizaca ve kültürel telkinlere borçlu olan şüpheli inançlar gelişir.

Psikolog her kalıba giren aklileştirme kavramını getirirken, -veya daha çok manasını, hakikat ve yeterli sebep için araştırmadan görünüşte uygun fakat hakikatte uygunsuz haklı çıkarıcı sebebe değiştirmek üzere-muayyen ikazların sonuçlanması, psikologun kendisine bağlıdır. Aklileştirmenin orijinal anlamını tersine çevirirken istemeyerek imada bulunmaktadır ki, hilesiz hakiki sebep olarak böyle hiçbir şey yoktur. Her inancın akıldışı kuvvetlerin bir ürünü olduğunu ima etmektedir. Bir kere kişi aklileştirmenin manasını kavradı mı, artık münakaşada kullanılması büyüleyici şekilde kolaydır. Muhaliflerin tartışmalarını hiçbir şekilde açıklamaya ihtiyaç duymazsınız. İhtiyaç duyduğunuz, sadece kanaatlerinin hissi zeminleri olduğunu tasavvur ettiğinizi ve aklileştirmeler olarak muhalifinizin bütün sebeplerini bertaraf etmeyi ifade etmektir.

Büyük ihtiyatla kullanılmadıkça ‘aklıleştirdiğiniz’ yük bir bumerang haline gelir. Mesela ateizm tartışmamızda gördük ki, çok defa emosyonel

bakımdan Allah'ın varlığını reddetmek için belirli bir ihtiyaç vardır. Bu yüzden ateist inanan kişiye “Sen böyle yaparken, sadece şahsi bir tatmin bulduğun için Allah'a inanıyorsun” derse, mümin eşit derecede haklılıkla, “ya senin durumun nasıl?” diye karşılık verebilir. Sathi psikoloji bilgisi olan kayıtsız bir genç, ithamla bir keresinde Başpiskopos Kilisesine saldırır. “Sadece inandığına inanıyorsun, çünkü ilk eğitimin dolayısıyla.” Başpiskopos derhal ona cevap gönderir. “Sadece ilk eğitimim dolayısıyla inandığım şeye inandığıma inanıyorsun, ilk eğitimin dolayısıyla.” Böylece bumerang geri döner. Kişinin zemininin, inancı için sebep olabileceği söylenirse, bu inançsızlığı için de sebep olarak söylenebilir. Ve tartışma bu şekilde ilerleme kaydetmez.

Basit gerçek şudur, orijinler bir inancın geçerli olup olmadığı hakkında hiçbir şey söyleyemez. Ne şimdi var olduğu şekilde orijinler olan inancı karakterize edebilir, ne de bir hayatın mevcut idare usullerinde bir kısmını açıklayabilir. Tanıdığım en iyi müzisyenlerden biri, orijinle ilgili olarak mesleğinin sahibi oldu, hiç olmazsa kısmen, çünkü o çocukluğunda ton kusurluluğuna sahip gözüktüğünden dolayı azarlanmıştı. Psikolojik dille söylendiğinde, o bu kusuru ‘aşırı telafi etti’. Fakat aynı hadisenin mevcut yapısıyla ya hayatını absorbe eden alakanın dinamikleriyle yapacak bir şeyi kesinlikle yok. Daha önceki bölümde ‘iyi teşkil edildiğinde’ olgun dini duygunun kendi doğrultusunda itici güç geliştiren, aksiyonu motive eden, karakteri şekillendiren, ve inanç ve hareketlerin alt sistemlerini düzenleyen gerçeğinden bahsettik. Dini duygunun işleyişiyle ilgili fonksiyonel otonomiye atıfta bulunan bu görüş, duyguyu destekleme ve onun değerini ölçmek üzere güçleri her zaman

için bir duyunun çocuksu köklerinin sağladığını yanlışlıkla benimseyen görüşün tamamen karşıtıdır.

Belagatinin kekemelik temayülüne bir telafi olarak hizmet etmesi sebebiyle Demosten'in belagati aleyhinde söyleyecek olduğumuz orijinle değerlendirmelerimizi ölçmekteyiz. Schuman'ın müziğini, onun psikozlarıyla bitişik olması sebebiyle kıymetten düşürebilirdik. Kant'ın felsefesinin rasyonalizmi, halsizlikten çeken göğsü sebebiyle meydana gelen hipokondriyaka karşı itirazın başlangıçta sunulması yüzünden, geçersiz olacaktır. Longfellow'un hayata müşfik bakışı Viktoryalı rahat varlığını rasyonalize etmeye hizmet ettiğinden itibardan düşürülebilirdi. Quakerizm, rehberliğin iç sesiyle değersiz olacaktır, çünkü kurucusu George Fox şiddetli halüsinasyonlara katlanmaktaydı. St. Paul'un Şam yolunda gördüğü hayalin hiç bir önemi olmayacaktı, çünkü sara karakterinde olabilirdi. Ve bir çok psikologun şahsi intibaksızlıkları sebebiyle ilimlerinin sahibi olmaları gerçeği, psikolojiyi değersiz yapacaktır.

Şahsi motivasyonda vücuda gelen daha yüksek zihni operasyonların bu yüzden rasyonalizasyonlar olduğu hakkındaki yanlış görüşe, mantıkçılar tarafından 'genetik hatalar' denir ve onlara güvenilmez. Diğer şüphe tarzlarına benzemeyerek, esasen gayrı meşrudur ve herhangi bir din tartışmasında bir kısmına bile izin verilemez.

İlmi Şüphe

Artık ilim adamının profesyonel düşünme alışkanlıklarından ortaya çıkan daha etkileyici bir şüphe tarzına geliyoruz. Şüphe onun uzmanlıklarından biridir ve muhtemel olduğu kadar değilse de onun din hakkındaki görüşüne etki eder. Bugünlerde ilgi duyan bir şahsa "Onun dini nedir?" diye sorulduğunda, cevap şöyle olabilir. "Niye, onun herhangi bir dini yok, o bir entellektüel." Gerçi halkın çoğunluğu ilim adamı veya entellektüel değildir, fakat ilmin prestiji büyüktür ve etkisi süratle yayılıyor, evrensel eğitim yoluyla, ilmi düşünce alışkanlıkları -tedrici ve bir bütün olarak baştan başa bütün nüfusa yayılıyor.

İlim ve din hareketini tartışmak, görevimiz içinde olmayıp, düşünme tarzlarındaki karakteristik farklar için psikolojik sebepleri aydınlatmak, görevimizin bir kısmıdır. Sayıları müminlerden daha az olmayan ilmi şüpheciler, Fromm'un "oryantasyon ve bağlılık çatıları" dediği düşünceleri için sadece muayyen canlı rehber duyguların seyrinde gelişen, insan bireyleridir.

İlmi düşünce tarzı, kökleri derinde olan duygularla ahenkli olup derinden kökleşmiş alışkanlıklarla sınırlıdır. Bunlar arasında başta gelen, ilim adamının rutiniyle empoze edilen alakanın sınırındadır. Saat be saat, gün be gün dikkati belki çeliğin gerilme direnci, çocuğun öğrenme kabiliyeti, karbon halkasının özellikleri gibi tabiatın sınırlı ve kabul edilir bölümlerinde tutulur. Mikrokosmosu kendine perçinlemesi ve makrokosmosu ayrı tutmasıyla ulaştığı detaylı

keşiflerinden mükafatları gelir. Mikrokosmos içinde adet olduğu gibi “bilmiyorum” demeyi, makrokosmosu şüpheyle karşılamaktan kolay bulur. Boş saatlerinde günün talepleri öyle titizdir ki, onun balığa, sanata, arkadaşlarına, ailesine dönmeyi tercih etmesine mukabil makrokosmosun entellektüel bilimcelerine yönelmesi ihtimal dışıdır.

İlim adamının merakı, mesleki alışkanlıklarıyla sınırlı olmakla kalmaz, aynı zamanda hakikati keşfetmek için az miktarda kabul edilir tekniklere güvenecektir. Onun teknik taleplerinden biri şudur, kullandığı herhangi bir çalışma hipotezi elindeki işle sıkı bir şekilde ilgili olmalıdır. Allah'ın varlığı gibi uzak bir hipotez, karbon halkalarının veya öğrenme eğrilerinin özelliklerini çizerken özellikle yardımcı değildir. Geçmişle uluhiyete sınır koyan bir kavram, ilmi tahkikatı serbest bırakmak için bir engel olmakta idi. Araştırmacının kendisini işinden ayrı tutması, bir başka teknik talep olmaktadır. Objektivitesini hipotezi için çok fazla düşüneneğinden başarısız olacaktır. Şahsi alakanın ilme münasebetsiz şekilde araya girmesiyle, felaketi hecelediği hissedilir. Şahsi faktörü olmayan dinin hiçbir şekilde hiçbir şey olmadığını kabul eder. İlim adamı onu kökleşmiş alışkanlığın bir ihlali olarak görür ve durumu tatsız bulur.

Gerçi bir başka alışkanlık kendini teyit eder. İlim adamı kabul edilir operasyonları kullanan bireyler tarafından tahkik edilemedikçe, ifadeleri kabul etmez. Gerçi St. Theresa Üçlemeyi görmüş olduğuna emindi, fakat onun şahadeti Trinitiy'nin varlığına delil olamaz. Bütün çağların bütün mistiklerinin Allah duygusu, Allah'ın mevcudiyetinin bir garantisi olduğunu göstermez. Naturalistik açıdan

insanoğlunun niçin itikadı olacağı kolayca anlaşılır, çünkü dini zorlama biyolojik bakımdan hayatta kalma değerine sahip ve çevremizi birleştirmek için kendisiyle uğraşabileceğimiz ilkel bir temayülü yansıtır. "Bu yüzden dini duygu, sadece organizmaların durumlara görünüşle ilgili bir tarzda tepki göstermek üzere temel bir temayülünün en yüksek noktasıdır. Fakat haddizatında görünüşle ilgili zorlama, objektif hiçbir şeyin garantisi değildir.

Disiplinli, akıllı, sıkı çalışan bir birey olarak ilim adamının etik bir şahıs olması muhtemeldir. Kendisinde moraliteyi görerek, dinin sosyal anlamda iyi yaşama için elzem olmadığı sonucuna varır. Eğitimden, daha yüksek yaşama standartlarından, tam istihdamdan ve rasyonel sosyal organizasyondan baş verip giden barış ve mutluluğa inanan ilim adamının kendi sosyal itikadı vardır. Böyle ilerlemelerle insan ancak daha fazla mağfiret için talepte bulunabilir. İlim adamına eğer, onun etik gayelerinin Yahudi-Hristiyan geleneğinden çıkmış olduğu hatırlatılırsa, gelecekte bir dereceye kadar ilimden çıkarılan ampirik teyitlerin ayrıca tabiatüstü teyitlerin taahhüdü altına girmeden iyi hayatı emretmekte yeterli olacağı cevabını verir. Şu ana kadar değer ile değersizlik arasında ayırım yapmak için ilmi tekniklerin insanı muktedir kılacak hiçbir şeyi vermediği hatırlatıldığında, omuz silkebilir ve şu cevabı verebilir. "Oldukça fazla değer verdiğim şeylerin çoğunu anlamayı asla beklemiyorum. Güneşin batışının, bir senfoninin, muayyen kimselere olan sevgimin verdiği heyecanı. Fakat geçerli olarak kabul edemeyeceğim bir tip delile dayanan açıklamaları kabul etmekten çok anlamaktaki başarısızlığımı kabul etmeyi tercih ederim."

İlim adamının düşünce alışkanlığının çok parlak şekilde verimli olduğu ispatlandı, öyle fazla ki, ilmin keşiflerine tam uyabilirliği muhafaza etmeyen bir itikat sistemi, kendisini şimdi savunma içersinde bulur ve bundan sonra da bulacaktır. Gerçi olgun dindar düşünüre göre, ilmi düşünce çatısı tamamen güvenilir olsa da, sınırlı gözüktür. Ve şuna işaret eder, her şahıs hayatını ilminkilerden çok daha az muayyen ihtimaller üzerine inşa etmeye zorlanır. Moral ve politik taahhütler, şu ya da bu maksadın teyidi, nefrete sevginin üstünlüğü nihayette hiçbir ilmi zeminde kalmaz. Dini çatı açısından ilim adamı, hayatının kalaniyla mesleki düşüncelerini koordine etmekte iktidarsız ve dağınık yaşayan bir varlık olarak gözüktür. Sınırlı alışkanlıkları uzun kullanışlar yoluyla denenmiştir ve hassasiyetlerine mani olur. Altmış yaşındayken Darwin, Şekspir'den daha fazla zevk alamadığından şikayet etmekteydi, çünkü zihni realiteyi sınırlı, tahkik edilir, tek yüzlü olarak idrak etmek üzere fazlasıyla disipline olmuştu. Din taraftarı şunu düşünür, eğer ilmi disiplin hayat üzerinde hakimiyetini kurarsa, şahsiyetin entegrasyonu engellenir. Bu ilham ilgi çekicidir, çünkü ilim adamına göre, durum bunun tam tersidir. Ona göre dini inançlarını koruyanların bunu sadece itikatlarını bir bölümde, fakat ilimlerini bir başka bölümde tutmaları sebebiyle yaptıkları söylenir. Bu duruma katlanan aslında onların zihinsel bütünlükleridir. Fakat din taraftarı, araştırmasının ilim adamınıninkinden görevi bakımından çok daha şümulü olduğunu ve ilmi agnostiğin evrene dair bir süreklilik duygusu sağlayamayacağını, fakat eksikliğini duyacağını tartışırken, hala ısrarlıdır. İlim adamı şu noktada ısrar eder, gözlem ve anlayışın ister istemez heyecanla ilgili ve şahsi olmadıklarında daha fazla kesinlik kazandıkları daima

hakikat mıdır? Kişi hürmetle alıcı olduğunda bir bütün olarak evrendeki ahengi idrak etmeye daha muktedir değil midir? Heyecan bir yardım olabilir, ve sadece keşif için bir engel değildir. Fenomenin tamamen dışında ayakta durmak, onu içine girildiğinde olduğundan daha az iyi anlamak demektir.

Değerlerin, ilmi düşünce çatısı içine karışmaması hakikati, şu anda şümüllü şaşkınlığa sebep oluyor. Tabii ilimlerin ürünleri, mesela dikkate layık surette atom enerjisinin açığa çıkması, ilim adamı dahil herkese farkına vardırı ki, normal prensiplere uyulmadan bu ürünlerin kullanılması, insanlığı felakete götürebilir. İlmi hakikatlerin devalüe edilmesi gerçeği, bir korku olarak ortaya çıkar.

İşaret edildiği gibi, ilim adamlarının kendileri ister istemez iyi niyetli kimselerdir, fakat onların iyi niyetleri teknik faaliyetlerinden ayrı tutulmuş gözükür. Keşfettikleri gerçekleri, ve korudukları değerleri kucaklayıcı bir sistemde bir araya getirebilirler mi, dini olana meyledecek olan daha şümüllü bir referans çatısını inşa etmeye zorlanmazlar mı?

Sonuçta, birçok dini zihniyete göre onların kendi düşünce alışkanlıklarıyla ilim adamınıninkiler, farklılıklara rağmen bir benzerliğe sahip gözükür. Her bir zihin tipi yaşayarak test edilmesi gereken hipotezleri hasıl eder. Yeterli şekilde tahkik edilmezlerse, hipotezler terk edileceklerdir. Buradaki farklılık herhangi bir dini itikat sisteminin çok fazla test edilmeye sahip olması gerçeğinde yatar. İlmin hipotezleri ister istemez sınırlı olayların başarılı tahminleriyle doğrulanır. Halbuki itikat bir moral, estetik, ve

kozmozolojik düzen içinde meydana gelen somut olayların hepsini yerleştirmelidir. İlimin dışarıda tutmaya çalıştığı şahsi faktöre seçkin bir yer tayin etmelidir, ve onu teolojiyle bir ahenk içinde üste koymalıdır. Piramit daha yüksektir; germe daha büyüktür; uygulanan test kaçınılmaz surette daha az şiddetli olacaktır ve önemli derecede farklı tiptedir. Mukayese edersek, ilmin tahkikleri açık ve kolaydır. Yeterlik için tercihte kesinliği seçer. Din asla vakasında kesinliğe güvenmeye cüret etmez, fakat sadece yeterlik alanı içinde makul kesinliği bulma gayretinin meşruluğuna güvenir.

Sadece düşünce alışkanlıkları, ihtimaller ve taleplerin ilmi ve dini çatıya uygunluğu önemli derecede farklılaşmakla kalmaz, fakat aynı zamanda uzlaştırılmaz gözükürler. İلمي tarzda hareket ederken bir ilim adamının tuttuğu yoldaki aksiyomların, dini şekilde hareket ederken bir şahsın tuttuğu yoldaki aksiyomlarla araları açıktır. Aksiyomla, hareket halindeki düşüncenin seyrine şekil ve akışkanlık vermek için münakaşasız kabul edilen asli bir teklifi kastediyoruz. Gerçi hiç kimse zamanın tek ve aynı anında zıt aksiyomları hatıra getirip ağırlayamaz, fakat aksiyomlar arasındaki çelişiklik fazlasıyla ortaktır. Bir kış gecesinde dama tahtasını çıkarırız. Dama oynayacak mıyız, yoksa verecek miyiz? İki oyundaki aksiyomlar farklıdır. Veya oyun kağıtları çıkarırız. Pokerimiz doğru mu yoksa kötü ikili mi olacak? Şöyle ya da böyle bir dizi aksiyom kabul edilmelidir. USA'dan İngiltere'ye seyahat ederiz, ve monitörümüz ve trafik aksiyomlarımızı uygun şekilde değiştiririz. Açıkça aksiyomlarımızı sıkı mantık bölümleri içersinde muhafazaya alışkınız.

İlmi faaliyet içinde, kesin bir aksiyom dizisi benimsenmelidir. İlk ve en başta bu aksiyomlar determinizm prensibini içerirler. İdantik tarihleriyle idantik olaylar, idantik geleceklere sahip olacaklardır. Bu noktada Allah'ın hiçbir müdahalesi olamaz. Gerçi kanunlar güç vaziyetten kurtarmak için mevcut kapasitemizin ötesinde olabilir, yine de determinizmle ilgili bu aksiyomlar, daima kabul edilmelidir. Başka türlü ilmin oyunu, şimdi kavranıldığı gibi, oynanamaz.

Gerçi ilmi düşünce çatısının muhafazası için kaçınılmaz olan determinizm aksiyomu, asla herhangi bir kesin anlamda ispatlanmış değildir. Laboratuarda aksiyom faydalı, verimli iken, dışarıda ilim adamı adet kabilinden onu ret eder. Mesela o ve meslektaşları hareketleriyle ilgili tercih serbestliğine sahip oldukları tavrıyla yol tutarlar. Methederler, ayıplarlar, nasihat ederler, ve teşvik ederler, hüküm verir cezalandırırlar, vicdanlarını hesaba çekerler ve gayretlerini ortaya koyarlar -bu faaliyetlerden hiçbiri determinizm aksiyomuyla insicamlı değildir.

Özel tecrübe dünyalarının ilmi delil olarak kabul edilmezliği aksiyomu nasıldır? İlim adamı için laboratuarda gerekli olan bir aksiyom, dışarıda onun için kötü bir aksiyomdur. Aşkın ve güzelliğin, mutluluk ve ıstırabın yaşadığı münferit her bir değerın kabul edilir testleri tek başına direkt tecrübenin açığa vurulması demek olduğu için bu böyledir.

Ve böylece görürüz ki, münferit hiçbir aksiyom çizgisi, hatta ilmi setler her varlık seviyesinde ahenkli şekilde muhafaza edilmez. İlmi ve dini aksiyomlar arasındaki çarpışmada ne olur? Her bir şahıs umumiyetle üç mantıki ihtimalden birinin versiyonu olarak kendi tarzıyla uğraşır.

Birincisi, ilmi inançsızlık muzaffer gelebilir, çünkü ilmin aksiyomları umumiyetle tercih edilir, kendilerini duygu ve alışkanlığa borçlu olan bu aksiyomlar, W. James'in 'canlandıran tercih' dediği tipe karşılık olur. Eğer mevcut yaşama için onların yetersizliği kabul edilirse, prensip itibariyle yine aynı derecede doğru çizgide olarak deklare edilirler, zıt telakkiler şimdilik göz ardı edilemez.

İkinci olarak, daha elastiki duygu yapısıyla birey, dini ve ilmi aksiyomlar mecz edilemezken her biri için söylenecek bir şeyler olduğuna karar verebilir. Bir defasında determinizm aksiyomunu sevinçle kabul eder, başkasında serbestlik aksiyomunu. Bazı durumlarda direkt bilgi geçerliliğini kabul eder, diğerlerinde etmez. Bu yüzden açık sözlü bir düalizm, hatta belki iki hakim duygu, her bir şahsın yaşama seyirinde şartlara göre zıt aksiyomları kaçınılmaz surette kabul ettiği tartışılmaz temeli üzerinde haklı çıkardığı heyeti işaret eder.

Üçüncü ihtimal, yaygın bir dini çatı içinde ilmi düşünce çatısını asimile etmek için aralıksız bir mücadeledir. Karakteristik şekilde olgun dini duygulu bir şahıs bu yola teşebbüs eder, ve gerçi nadiren kusursuz şekilde yol tutar ve böyle yapmasının nihai imkanını teyide

devam eder. Hiçbir şart altında olmadan ilmi düşünce tarzının lehinde veya aleyhinde söyleyecektir, fakat yine hiç bir kayıt altında olmadan merakının veya emelinin ranjını kısaltması için ona izin vermeyecektir.

İki düşünce çatısını mukayese işini bitirmeden önce, son bir gözleme kalkışıyoruz. Önemli bir hususta ilim ve din arasındaki çatışma bugün, daha önceki on yıldan daha az şiddetlidir. Modern toplum, tamamen teolojik bir hakimiyet şeklinden ortaya çıktı. İlerleme, hemen hemen kaçınılmaz suretle ilmi keşiflerin daha önceki dini bilgiyi inkar ettiği anlamına gelmekteydi. Fakat bugünlerde meseleyi açık bir şekilde ortaya koymak gerekirse, genç evvela ilim öğrenir. Daha eski olan teolojinin zeminlerine karşı tekamül, nükleer fizik, ve psikanaliz yerine önce insanın, organik evrenin bir parçası olduğunu, biyolojik olan içinde hayvan türlerinin bir üyesi olduğunu ve öğrenme oluşumu yoluyla sosyalleştiğini öğrenir. Sonra bu değerlendirmenin yeterli olup olmadığını merak eder. İnsanın tasavvuru, maksadı, idealizmi, değerleri nasıldır? İlk sebep nedir? Gelişmenin bu seyrinde, din öncekinden daha gözde bir yer alabilir. İلمي görüşlerin şaşırtıcı şekilde ortaya çıkmasından eski zemin olarak hizmet etme yerine din, tamamlanmaya ihtiyaç duyulan taze ve parıldayan görüş olarak idrak edilebilir ve ilmin cansız ve değeri düşmüş zeminini düzeltir.

İma Yollu Şüphe

İlimden çıkan fakat bugün genişçe sağduyuya bağlı olan en ortak şüphe tarzını sona bıraktık. Bu şüphe, delilin kabul edilirden standartlarıyla dini öğretimin şu ya da bu spesifik

muhtevası arasındaki tekrar tekrar ortaya çıkan çatışmadır. 20.yüzyıl aydınlanmasıyla kişi geleneksel ifadelerde yerini alan Cehennem hararetine, Cennetin altından kaldırımlarına, tuzdan bir sütun halindeki Hz.Lut'un zevcesine, bedeninin canlanmasına, mucizelere ve kalan diğerlerine nasıl inanabilir? Bu şüphe tarzı, dini hayat tarzına ve dini değerleri uygulamaya meydan okumaz, fakat sadece, harfîyyen alınırsa, alelade anlayışa, idrak kanunlarına aykırı hareket edecek ifadeler meydan okur. Açık referanslarla araştırma yapan modern bir zihne göre, bütün dinlerin kutsal literatürü kötüye gider. Bir, iki, ya da üç bin yıl önce yazılmış olan kutsal yazılar arkaiktir ve çift manalıdır; tabii fenomenlerle ilgili bu yazılardaki açıklamalarda etraflı, uzun bir geri çekilme oldu. Herhangi bir dinin mensubu yoktur ve belki asla olmamıştır ki, kabul ettiği itikat sistemi içinde kavranılamaz ve neticesi şüpheli muayyen ifadeler bulmakta başarısız olsun.

Kısmen bir psikoloji disiplini olan çağdaş semantiğin (kelimelerin manaları ilmi) bu şüphe tarzıyla ilgili söyleyecek sözleri var. Konuşmanın sadece çok küçük bir bölümü, spesifik ve anlaşılır kaynaklara manası kapalı olmayacak şekilde işaret eden anlamı bakımından maksatlardır, uygulanabilir. Siz ve ben caddeyi geçerken konuşmamız tamamen karşılıklı kalıplaşmış sözcüklerden ibarettir. "Hava ne güzel!" "Evet, değil mi?" 0 anda günün güzel bir gün olduğunu kastetmeyiz, hiç olmazsa sadece o anlamda kullanmayız. Diyoruz ki, 'iyi, bulunduğumuz yer, yolların kesiştiği, kim olduğunu biliyorum kim olduğumu biliyorsun. Senin düşmanın değilim. Sanırım sen de benim düşmanım değilsin. Hadi artık tamam, işimize bakalım. Böyle

konuşma safça belagatlidir, bazen buna 'phatic' denir. Goethe, 'Yeşil hayatın altın ağacıdır' diye yazdığında, her ne olabilirse olsun, hayat ağacının yeşil veya altın olduğunu kastetmemekteydi, şüphesiz hem yeşil hem de altın olduğunu da. Bir şey anlatmak istemişti, üstelik önemli bir şey, fakat bu muhavere tarzı, maksatlı, uygulanabilir olma yerine, kıymet takdiriyle ilgilidir ve şairanedir. Hz. İsa "tekrar doğmalı, yeniden dünyaya gelmelisiniz" dediğinde, kelimelerin manalarına göre düşünen Nikodemus şaşırılmış ve sormuştu. "Bir insan ikinci defa ana rahmine girebilir ve doğabilir mi?" Adet hükmüne geçmiş ve teşvik, tahrik özelliği olma maksadında olan bir ifade, bilgi verici ve uygulanabilirlik bakımından yanlış anlaşılır. Morris tarafından listesi çıkarılan on altı konuşma tarzından sadece biri kaynak karakteri bakımından ilmi olarak bilgi verici-uygulanabilir ve maksatlıdır. Morris der ki, "her dinin çevresinde zamanla tenkitçi bir muhavere, din tarafından tasvip görmüş hayat tarzını sistematik şekilde savunmayı gaye edinen bir teoloji yapısı büyür. Artık onun yeterliliği bu muhaverenin, bir bütün olarak hayata tatminkar bir mihrak ve istikamet sağlayan şahsiyetin toplam oryantasyonunu bir dereceye kadar gösterirken tam olarak yerini alır. Hiçbir şart olmadan dini muhaverenin önemine lafzi manada testler tatbik ederek hüküm verilebilir.

Gerçi dinin öğretimin spesifik muhtevasını tartarken bir çok zihin, harfiyyen yorumlarla figüratif yorumlar arasında tereddüt eder. Zamanımızın pozitvizmi, bizi özellikle manalı ses veren fakat öyle olmayan kritik ifadelere mecbur etti. Bizi tahkik edilir duyum izlenimleriyle uygun kılmayan realiteyle ilgili bütün

görüşleri hurafeler kategorisine havale etmeye zorlar. Çağdaş uygulama formu içinde pozitivizm metafizik fikirler, moral tavırlar, veya tabiatüstü kavramlar hakkında anlaşılır surette konuşma imkanını reddeder. Bu yüzden operasyonel araştırmaya göre, içine girilemez olan dinin bütün sahası manasızdır. Metodoloji bakımından böyle bir aşırılık şüphesiz aynı derecede insan haberleşmesi için dini, ve diğer bütün şekillerle beraber hemen hemen bütün şairane, artistik meşru muhavereyi ayıplar, reddeder.

Zorluk dinin, ilmin yaptığı gibi aynı işaretlerden çoğunu kullanmak zorunda kalması gerçeğinden doğar. Zaman ve mekana dayanan imajlar kullanışlı olan hepsi hakkında gözükür. Yukarı çıkış, cennete kadar harfî bir yükseliştir. Dünyanın sonu, vakti gelince gerçekleşecek kesin bir olaydır; cehennem aşağı doğrudur; cennet semada parıldayan bir koridor. Hayatımız müsaade ettiği müddetçe dini düşüncede böyle zayıf semboller kullandığımızı söyleyen W. James idi. İlmi muhavere ve sağduyu için görev yapan, ne yazık ki, aynı semboller olmalı. Mantıkça birbirine uygun şüphelerle şaşkınlığın ortaya çıkması buna bağlıdır.

İncil'deki her söze inanmakla öğünen Fundamentalist hakkında ne diyeceğiz? Söylediğiyle ne kastedebilir? İncil teyit eder, 'Allah yoktur', sonra da ekler, 'aptal aklından geçirir'. Fundamentalist bile, değerlendirmeye rabıtayı almalıdır. Benzetmeler nasıldır, niçindir? Hz. İsa'nın kendisi onları kelime kelime almamayı, fakat mecazi olarak almayı kastetmekteydi. Moderniste nazaran fundamentalist elinden geldiğince somut imajlara yapışır, sarılır, sadık kalır, ve İncil muhaverelelerini manalı olarak alabildiği derecede alır, fakat o

bile düşündüğünden çok daha az harfîyyen ele alma zihniyetindedir.

Kelimeler, resimler, müzik, ritüel hareketler bakımından dini sembollerin çok büyük olan deposu, sayısız emelleri olan fanilerin yardım ettiği bir katılma, bir ilhaktır. Herhangi bir kişinin, şimdiki halde bütün bu sembolik yığılmayı aynı cinsten ve kavranır bulması beklenmez. Kutsal yazılarda ve gelenekte kaçınılmaz surette anlamsız, boş, hatta uzaklaştırıcı gözükten ifadeler vardır. Bu ifadeler gerçi bir kişiyi soğutur, uzaklaştırırken diğerini ısıtabilir, yaklaştırır. Şahsiyetler kesinlikle farklıdır. Bundan dolaydır ki, herhangi bir özel sembolün açık olmayışı ve kabul edilmezliğine bahane bulan şüpheciler sadece kendileri için konuşurlar. Bir şahıs için daha büyük manası olan sadakati sağlamak üzere dini sembollerini yeniden bir şekillendirme, sadece diğerlerini yeni bir şüphe haline atacaktır. Tanıdık bir rahip bedeninin canlanmasına inandığını cemaatine itiraf edememekten ıstırap duyar. Gerçi ilmi ve manalı muhavere alanında dini muhaverenin değişmeyle ilgili sonuçlarına bakan ve buna dikkat eden biri, onun açıksözlülüğüne hayranlık duyar. Ritüeller gibi inançlar da, söyler gözüktüklerinden çok daha fazlasını kastederler.

Dinde kullanılan dilin hiçbir şekilde temsili bir fonksiyonu olmadığını ima etmek niyetinde değiliz. Tarihi ve teolojik gerçekle ilgili bazı ifadeler, bireyin onlara mana vermek istediği her ne ise bunu onlara vermek üzere bildirerek geçilmesi, fazlasıyla kesindir. Çeşitli dini bölümler, gerçekte bütün üyeler için tahminen ortak anlama sahibi olan ortak semboller setiyle tanımlanır. Gerçi

asli psikolojik durum ortadadır; bütün tarzlarıyla insan muhaveresinin dini olanı, kaçınılmaz surette en büyük genişlikle kullanılanıdır, ve spesifik şekilde kaynakların en az tatbikinde mutabık kalınan, talep olandır. Sebep şudur, dini lisanda işaret edilen kozmik şartlar (bütünlükleriyle) ispatlanamaz, bilinemez ve bu sebepten dolayı kusursuzca ifade edilemez. Whitehead'in söylediği gibi, kelimeler açıkça mikrokosmista ayırımlar yapma maksadıyla icat edildiler. Ve makroskopik kavramlara uygulandıklarında derhal kolay anlaşılmaz hale gelirler. Daha kararsız ve daha soyut olan bir terim, manası birey tarafından verilen tanımdır ve dinde kullanılanlardan daha soyut hiç bir terimimiz yoktur.

Esasen dini lisanın ifade ettikleri emel, kendi kendine empoze edilen idealler, bir hayat tarzının tasvibi ve başkalarınınkinin tasvip edilmeyişidir. Bilginin tamamlanması için istenileni ve kişinin kendi tabiatının niyetli kusursuzluğunu ifade eder. İbadete alıştıırılan birçok insan bu gerçeği iyi bilir, ve genellikle bir bütün olarak bu hizmet daha çok mana ifade ederken, zamanın akışıyla dini bir hizmetin spesifik muhtevasının kendileri için daha az mana ifade ettiğini rapor ederler. Son bir ampirik inceleme, bu temayülü duaya referansla ispatlar. Görölmektedir ki, dini uygulamalardaki artışla çok kez, ifadenin güzeli ve değerini ihtiva eden dualar için artan tercihle denenmiş, benimsenmiş münferit fikirler veya konu meselesini ihtiva eden dualar için uygun bir tercih kaybı gider. Spesifik muhtevanın önemi uzaklaşırken, artmakta olan, bütün ibadet hareketinin niyetidir.

Birçok dinin sistem bu gerçeği tanır. Hindu ibadeti, başka türlü tekrarlı ve rutin bir hareket olacak olan hareketin manasını teyit etmek için özel bir niyetle müminin Allah için kendi özel adının bin defa tekrarını emreder. Katolik kitleye, Allah'ı tazim etmek niyetiyle ve umumiyetle her vesilede ekli özel bir niyetle tekrar tekrar söylenir. Dini niyet kafî derecede sabit, sımsıkı iken, o muhteva üzerine yatarak boğar ve şu ya da bu muhtevanın sıkıntılı konusuyla ilgili şüpheleri, korkuları sırası gelince galip olur.

Böylece şu sonuca varıyoruz ki, şüphe duygunun ifadesine kaçınılmaz şekilde refakat eden mürekkip imaj ve sembollerle olan bir zihin meşgalesinden daha çok, dini duygunun uzun ranjlı bir niyet telakkisinden daha az doğar. Şüphecilerin, düşüncelerimize yardım eden muhtevaya dikkati sabitleştirme alışkanlığı var. Fakat dikkat, şair G. Herbart'ın bizi doğruladığı gibi, yanındakine olduğu kadar uzağa da sabitleştirilebilir :

Aynaya bakan orada
Gözlerinde takılır, kalır
Veya görünüşü hoşuna gittiyse
Nüfuz eder ve sonra
Derinlikleri görür, gözetler

Altıncı bölüm

İtikadın Mahiyeti

Önceki bölümde inancın normal olarak üç safhada geliştiğini ifade ettik. Duygularının, tasavvurunun şahadetinde ve işittiklerine ayırt etmeksizin

inanın çocukta açık şekilde gözükken ham safdillik dönemi, bu safhaların birincisidir. İlk dini inançları esasen işittiklerinden, yani 'verbal realizm'den çıkar. Ona göre, kelimeler gerçekler kadar doğrudur. Esasen sanırız, gelişmesi sınırlı zihinlerde veya katı bir şekilde bilgisiz olduğumuz alanlarda ya da kuvvetli prestij telkini karşısında bu ilkel safdillik bir kısmının hayat boyu devam edeceği açıktır. Yetişkinler arasındaki bazı dini inançlar, münakaşa kaldırmaz şekilde bu çeşittendir - çocuksu, otoriter, ve akıldışı.

Fakat normal olarak gelişmenin ikinci safhası birinciyi kırıp ayırır. Üzerinde durduğumuz çok çeşitli şüpheler, kişinin hayatını istila eder. Bütün akıllı düşünmenin tamamlayıcı birer parçasıdır. Herhangi bir vaatte işin içine giren imkansızlıklarla yüz yüze gelinceye kadar kişi, üretici düşünme ve gözleme dayanan bağımsız bir itikat teşkil etmekte serbest değildir.

Üçüncü safha olan olgun inanç, üretici düşünceyi karakterize eden alternatif şüphe ve teyitlerden ayrı ve zahmetli şekilde gelişir. Önemli inançlarımızı, değerlerimiz ve duygularımızla kayıp bahis şeklinde geliştiririz. Eğitime, medeni haklara, Birleşmiş Milletlere inanıyorum derken, şunu kastederiz; kavranamaz objelere tarafımdan sadece mevcut olarak değil, fakat aynı zamanda istenilir olarak da bakılır ve bunlar benim şahsi duygu yapımla ahenklidir. Bütün müspet duygular bu çeşit inancı gerektirir, çünkü inançsız biri duygularını muhafaza ederken hareket edemez ve kişi duygularının ötesinde hareket edemezse, onları derhal kaybeder. İnançların, kesinliğin her cinsiyle muhafaza edilebileceğini işaret etmek önemlidir. Hatta nispeten

emin olmayan bir inanç oldukça -fazla enerji sıraya koyabilir. Kişi Birleşmiş Milletlerin medeniyeti çöküşten kurtarabileceğini muhakkak bilmez, fakat bunda hiç olmazsa iyi bir şansı olduğuna inanırsa, sadık ve yardımcı olabilir.

İtikatla inanç aynı mıdır? Çok kere kelimeler karşılıklı yer değiştirecek şekilde kullanılırlar, gerçi daha sık olarak da ifade de (imada) bir farklılık vardır. İnançlardan daha az emin oluş halini ifade ederken itikattan söz etme temayülünde oluruz. Gözlerimize ve iki kere ikinin dört yaptığı teklifine inanırız, fakat Amerika'ya veya iyinin kötü üzerindeki nihai zaferine itikadımız vardır. Şüphesiz her bir terimi kullanabildiğimiz muhaverenin bir hudut çizgisi bulunmaktadır. "Birleşmiş Milletlere inanırım" ile "Birleşmiş Milletlere itikadım vardır" hemen hemen aynı manadadır.

İtikadın keza inancın dayandığından daha sıcak bir duygu sıcaklığı taşıdığı gözükür. Risk daha büyük olabilse de, hala taahhüdün daha güçlü ve bahsin sonucunun daha değerli olduğunu telkin eder. Sorulduğunda birçok insan Allah'a inandığını söyler. Fakat bu vakaların çoğunda cevap baştan savmadır, ve kişi ifadenin arkasındaki dini duygunun gelişmemiş olduğundan şüphelenir. Fakat bir kişi "Allah'a itikadım var" dediğinde, dini duygunun onun şahsiyet yapısında göze çarpan bir yer tuttuğu, hemen hemen kesin gözükür.

Semantiklere yapılan bu gezintinin, itikadın muhtemelen psikolojik bakımdan basit inançtan daha karmaşık olduğunu işaret etmek dışında

maksadımız için hiçbir özel önemi yoktur. Gerçi terim herhangi bir duygu ile irtibatlı olarak kullanılabilir, fakat en karakteristik şekilde dini duygu ile irtibat halinde kullanılır. Ve bu gerçek, bu duygudan çıkan teyitlerde işin içinde bulunan özel durumların bulanık şekilde farkında olduğumuzu ifade eder gözükür

Dini Niyet

Bu sahifelerde baştan başa tartıştığımız olgun üretici dini duygu, esasen herhangi bir diğer gelişmiş alaka sistemi gibi bireyin şahsiyet yapısında yer alan bir alaka sistemidir. Diğer olgun duygular gibi, muhtelif zamanlarda bireyin onun alt kısımlarını ve birbirleriyle ilişkisini yoklayabileceği manasına gelecek şekilde farklılaşmıştır; kendi doğrultusunda dinamiktir, yani kendi orijinlerini itibara almaksızın bireyin motivasyonel hayatında önemli otonom bir rol oynar. Duygunun mahiyetiyle ahenkli hareketlerin üreticisidir, ve işin içindeki değerlere uygun bir vicdanı hasıl eder. Fakat özel tabiatı sebebiyle, bazı hususlarda dini duygu diğer olgun duygulardan cins bakımından olmasa bile derece bakımından farklılaşır. Bütün tecrübeleri münferit anlamlı bir sisteme katma gayesinde olduğundan şüphesiz daha müşterektir, daha geneldir. Aynı şekilde yegane tarzda bütünleyici bir sistemdir, çünkü bir bütün olarak hayatın yol gösterici sınırlı kesinliklerini belirtmesi sebebiyle, bu duygunun anlamağa vesile olan bir niteliği vardır. Ondan çıkabilen bütün iyi ve bütün gerçek olan şeyleri keşfetmekle ilgili asıl maksat, sadakatle benimsenir.

Artık dini duygunun bu ayırt edici özelliklerinin dini itikat bakımından bir dereceye kadar ayırt edici karakterini beklemeye bizi götürmesi gerektiği gözüküyor —herhangi bir başka cinsten itikada karşı olarak. Hususiyle şümulü oluşuna, bütünleyici ve keşfe, anlamaya yarayan karakterine refakat eden olgun dini itikattaki özelliğine dikkati çekiyoruz.

Araştırmamıza başlamak için en basit yol, T. Kempis'in 'De İmitatione Christi.'sinden samimi iki dini ifadeyi çok esaslı olarak açıklamaktır. İlki bir yalvarış şeklindedir:

Sürgün oluşuma teselli ver;
Kederimi yatıştır,
Çünkü senden sonra bütün arzum yok oldu.

'Senden sonra bütün arzum yokoldu' ibaresi gelişmiş dini duygu içindeki müştereklik ve bütünleyicilik sıfatlarını klasik basitliğiyle ifade eder.

İkinci iktibas kısa bir vaazdır:

Allah, daima arzularımızın saf niyeti ise, bu kadar kolayca kederli olamayız.

Bu pasajda dini itikadın keşfe, anlamaya yarayan karakterinin bir itirafını ve tasdikini görürken yanılıyor muyuz? Söylemiyor mu ki, itiraf yeterliyse, mümin problemlerini çözülmüş ve endişelerini yatışmış bulacaktır. Bilgi ve değerle ilgili keşifler yapacaktır.

Fakat bizim için ayrı önemi olan bu iktibasın özelliği, yazarın niyet kavramını kullanışıdır. Der ki, Allah 'arzularımızın saf niyeti' olabilir. Ne demek ister? Bu ifadeyi psikolojik bakımdan açıklamak kolay değildir, çünkü Amerikan psikolojisi şu ana kadar fenomenolojik niyet kavramıyla çok az uğraştı. Kanaatimiz odur ki, bu kavramın yardımı olmadan birey ve dininin anlaşılmasında kesinlikle çok az ilerleme yapılabilir.

Niyetin Anlamı

Düşünce sisteminde niyete seçkin bir yer veren ilk modern psikolog, Avusturyalı Brentano idi. Ona göre insan hayatının tek asli karakteristiği, zihni aktır. Zihni bakımdan hareket etmek, hedefimizi gösteren bir objeye niyet etmektir. Bir hedefe doğru uzanma, onu gaye edinme veya başka türlü zihninde niyetlenme dışında zihni hayatın hiçbir durumuna ad verilemez. Birey daima bir şey yapmaya çabılıyor. Biri demeli ki, zihni hayatın en tipik gramatik konuşma kısmı aktif participle'dır, çünkü her an anlama, idrak etme mukayese etme, hüküm verme, tasvip etme, reddetme, sevmeye, nefret etme, korkma, tanımama, kabul etme, tapınma ile bireyin zihni meşguldür. Niyetlenme tarzları pek çoktur, muhtemelen dilimizde mevcut participle'ların kullanışlı deposundan çok daha fazladır.

Kendisini Brentano'nun zihinsel akt kavramına uydurmayı reddetmesi, Amerikan psikolojisinin tipik olan tarafıdır. Biz pratik düşünen insanlar sadece bir zihinsel akt ile ne yapardık? Fiziksel hareketleri, görülür başarıları, sonuçları tercih ederiz. Biheviorizm daha çok

bizim stilimizdir. Bir Amerikalı için adalelerin hareketini kastetmedikçe akt kelimesini bile anlamak zordur. Brentano, zihni faaliyetin motor yardımcılarını reddetmezken, ona göre önemli olan, dışarıdan başardığı görülen değil, bireyin kendi düşüncesiyle ilgili objelere kendisinin münasebet kurmaya çabalamasıdır. Brentano'nun akt psikolojisinin Bihevörizme olan üstünlüğü doğrudan doğruya zihnin sübjektif güveninin açıkça önemli olduğu ve açık davranışın daha az ifşa edici olduğu din alanındadır.

Duygu kavramımızla başka türlü ortaya konulan statik intibai düzeltmek için yine de Brentano'nun öğretimine muhtacız. Şu ana kadar esasen duygunun yapı ve vasıflarıyla uğraştık, fakat üzerinde durmamız gereken onun aktivitesidir. Bir duygu zihnin hiçbir şekilde saf statik tamamlayıcısı değil, ilgili fikir ve değerlerin bir ipucu için basit deposudur. Maksadı, daha çok duyguyu içine alan değerleri tamamlamak olan her tarz niyetleri bir merkezden etrafa dağıtıp yayan bireyin hayatının baş muharrikidir. Herhangi bir zamanda bir baba babalık duygusuna uygun bir şeyi anlamaya niyetlenebilir; başka bir anda bu duygunun objesi olan çocuğuna rahatı sağlamayı; yine bir başka zamanda ise, niyet, çocuktan bir sevgi işareti çıkarmak olabilir. Her hangi bir olgun duygu öyle çok farklılaşabilir ki, kendi çok taraflılığını ifade etmek niyetlerinin çeşitliliğini gerektirir.

Niyetle ilgili kaçınılması gereken bir muhtemel yanlış anlama vardır. Yazılarını Freud'dan önceki günlerde yazan Brentano, bir şahsın hedeflerinin ara sıra kendisinden gizlenildiği gerçeğinden belki de eksik şekilde

haberdardı. Mütéhakkim bir anne niyetini, çocuklarının rahatı olarak iddia edebilir, gerçi daha derin keşif gösterebilir ki, onun maksatları daha çok kendinde merkezileşmiştir. Böyle bir durumda motivasyonel akış gayrişuuri unsurlara sahiptir, ve şahıs kısaca kendi niyetlerini bilmez. Fakat böyle vakalarda duygunun olgun ve üretici olmadığı nörotik durumlarla uğraşmaktayız. Tanımlarsak, olgun bir duygu, kişinin anlamakta başarısızlığa uğradığı bilinçaltı motiflerin elinde değildir, -fakat bu olgun duygu, bireyin hayata kendisini bağlayan bir araç olarak önemli yansıma, düşünme ve isnattan sonra benimsediği bir varlık tarzı gösterir.

Brentano'nun işaret ettiği gibi, bir niyetin hedefi daima bir fikir olarak zihne sunulur. Şahıs kendisi tarafından idrak edildiği şekilde bir objektife ulaşmaya niyetlenir. Bana bir bilmece sorduğunuzda cevabı araştırmam, zihni hareketin kendisinin niyetinde, gayesinde yattığını hissettiğim bir hedefe niyetleniyorum. Ara sıra araştırılan obje, yine de bir fikir olarak zihinde tutulan, sıkı şekilde harici bir duruma uyar. Bundan dolayı yüzyıl önce, 'Bu bahar İngiltere'ye niyetliyim' veya 'Ohio'ya niyetliyim' demek sık rastlanan bir kullanılıştı. Gerçi -fiili yardımcı bir infinitif olmadan artık herhangi bir şekilde kullanmayız. Niyetimizin objesini sık sık açık bir şekilde belirtiriz ki, onun son durumu muğlaklık olmadan kontrol edilebilir. Deriz ki, bu bahar İngiltere'ye gitmek niyetindeyim. 'Yeni bir ceket almak niyetindeyim.' 'Felsefe çalışmak niyetindeyim.'

Niyetin hedefi, kişinin kendisi için bile her zaman bu kadar açık değildir. Kuvvetli istekler ve bunları takip eden gayretler, kişi hala kesinlikle huzursuzluğun

ne olacağını bilmeksizin şiddetli şekilde hissedilebilir. Mesela, genç biri kendisine bir isim yapmak, 'birisi' olmak için bir meslek edinmekte hırslı olabilir. Fakat bütün bu ateşli niyet, o ana kadar odak noktasına getirilmez. Ne tercih edeceği mesleği ne de kendisine tahsis etmesi gereken somut objektifleri bilir. Bazen 'İlahi hoşnutsuzluk' olarak manalandırmayı seçtiğimiz bir huzursuzluğu gösteririz. İhtiyakin canlılığı ister istemez objenin açıklığını gerektirmez. Thomas Kempis, 'senden sonra bütün arzum yok oldu'yu yazarken, arzusuyla ilgili olarak açıklı, hasret çektiği Allah'ın kesin, sıfatlarıyla ilgili olan kısım daha azdı. Skolastikler "Allah'ı sevmek, O'nu bilmekten daha önemlidir" diye yazarken, objenin açıklığından çok niyetin kendisinin dini duyguyu ayırt ettiğini kastetmekteydiler.

Akt psikolojisini geliştirirken, Brenteno, dinin pratik ve rasyonelinde niyetin oynadığı hayati rolü gören ve ona seçkin bir yer veren Katolik Kilisesinden etkilendi. Katolik neşriyat niyeti, 'arzu edilir ve ulaşılır olarak akıl tarafından teklif edilen iyi ve hayırlı şeye, faydaya tesirli şekilde vesile olan bir istek hareketi olarak tanımlar. Bu özel tanım, istek ve akla zihni hayatın ayrı bölümleri olarak bakan kusurlu bir psikoloji hesabıyla ifade edilir. Dinamik psikoloji bu düaliteden kaçınmayı tercih edecektir ve daha basitçe diyecektir ki, niyet, bireyin az çok açık bir şekilde bir duygu ile karşılanan ve uygun görülen bir hedef için gösterdiği gayrettir.

Katolik teolojinin niyetle ilgili yazılarında bizim için özel değeri olan iki nokta vardır. Birincisi, niyetin asla kullanılan araçlar için farklı olmadığıdır. Bir

hedefi arzu etmek, uygun araçları arzu etmek demektir. Bir şahıs sağlıklı olmaya niyetlenirse, sağlığını gerçekleştirecek araçlara niyetlenmeye bağlanır. Bizim bütün niyetlerimiz tamamlanmayı -bütünleşmeyi talep eder, ve böylece şu sonuca varırız ki, mesela Allah'ı araştırmak gibi herhangi bir temel niyet, uygun araçların kullanılmasına götüren küçük niyetlerle beslenecektir. Diğer deyişle, doktrinin ritüeline, dua, veya meselelerine olan özel tutumlarımız, bütün duygunun daha genel niyetini başarmamızla özel yardımlar sağlar. Niyet edilmiş hedeflerle niyet edilmiş araçların bu ilave kabilinden ilişkisini hasıl eden, dini duygunun farklılaşmasıdır.

İkinci olarak, Katolik teoloji bizi niyetin dört derecesinden haberdar etmektedir. Bu dört katlı analizin, psikolojik değeri vardır, (1) Bir niyetin, kendisini açıkça arzu edilen hedefi teyit ettiğinde aktüel olduğu söylenir. Hareket yerini alırken akılda tutulur. Kişi Allah'a ibadete niyetlenirse ve bu maksada ibadetleriyle yol tutarsa, niyeti aktüeldir. (2) Niyet, şahıs önceden taahhütte bulunduğunda virtüeldir, fakat kişi onu yeniden teyit ihtiyacını hissetmez. Altı aylığına Paris'e seyahate karar vermekle, hükmümü tekrara ihtiyaç duymam. Bir kere yapılan ve sözün geri alınmamasıyla niyet, başarılıncaya, bitirilinceye kadar tesirlidir. Hayatımı dini bir modele göre düzenlemeye karar veren bir şahıs, öyle hareket ettiğinin farkında olmadığı zamanlarda bile, günlük davranışlarını etkileyenin bu kararı olduğunu görür. (3) Katolik anlamda niyet, asla başarılmadığında habitüeldir. Bir kere yapılan ve sözün geri alınmamasıyla niyet, aktif hafızadan geçmektedir veya hiç olmazsa hareketi başlatma başarısızlığına uğrar. Diyorum: sigortaya son vereceğim

veya evimi boyayacağım, ya da içkiyi bırakacağım, -fakat onu tamamen gerçekleştirmem. Bu teolojik şekliyle habitüel niyetler, cehennemin hazırlanması olarak gözüktür. (4) Sonuçta niyetlerin gerçekleştirilmediği durumlar vardır, fakat biz emniyetle şunu çıkarabiliriz ki, birey fırsatın farkında olmuşsa, onlar yapılacaklardır. Mesela farz edebiliriz ki, iyi bir veli, onların ne olduğunu bilmekte ise, çocuğu için en iyi vitaminleri tedarike niyetlenecektir. Teologlar bu niyet derecesine, "bir niyete sahip olmaya doğru istek istidadı" anlamında yorumlayıcı derler.

Bu ince analizin psikolojik değeri, dini bir oryantasyonu benimseyip muhafaza eden insanların böyle farklı tarzlarda hareket edebileceklerini ispatlayışlarında yatar. Bir şahısta virtüel niyet hakim olur. Böyle bir birey diyebilir ki, dini yaşar, gerçi onu açıkça nadiren ifade eder. Bir başkasında, tekrarlı, ibadete ait aktüel niyetler ayırt edici işaret olabilir. Bir başka birey bize hemen hemen 'niyetsiz şekilde' dindar gözükebilir. Problemlerle karşılaştıysa, onun davranışıyla dini bir tercihte bulunacağından emin oluruz. Fakat bu gerçek sadece yorumla ilgilidir. Farklı zamanlarda farklı faniler ve herhangi bir fani için muhtemel dini niyetin birçok çeşitleri ve kombinasyonları vardır.

Din psikolojisinde niyet kavramı içinde önemini hesaba katmaya yardım eden son bir izin vardır. Bu kavramın önemi geleceğe dairdir. Ve gelecek, insanların çoğunu ilgilendirir. Amerikan psikolojisinin şu ana kadar asıl kusuru, sanırız, geleceği göstermekteki zayıflığıdır. İnsanların büyük bir kısmı planlamalarında, çalışmalarında ve

hayallerinde geleceği göz önünde tutarlarken, psikoloji umumiyetle onların geri plandaki geçmişte yer almış izlerini tespিতে çalışmakla meşguldür. Psikologların çoğu, davranışını bizi tamamen geçmişin harekete getirdiği dürtüşlerle 'arkadan' itilmiş olarak görür. Gerçi bu daima geleceğe yönelik olup şahsiyeti şekillendiren duygulardan ortaya çıkan olgun şekilde istikamet kazanmış hareketin karakteristiği değil midir? Bir şahsı anlamak için, sadece 'tarzını nasıl elde ettiğini' değil, onun neyi başarmaya çalıştığını, ne olmaya çabaladığını bilmek zorundayız. Bir trendeki yolculara baktığımızda onlar başlangıçta bir takım gayesiz kişiler gibi gözükürler. Fakat yol arkadaşımızla tanıştıktan sonra, onun gideceği yeri ve orada ne yapmayı planladığını öğreniriz; o kişi ansızın sıcak ve insani hale gelir. Hareketleri artık anlamlı bir perspektifte görülür. Ve böylece umumileşir. Bütün insanlar geçiş halindedir; ve biz onların nereden geldiklerini veya nereli olduklarını bilmeyi, şimdi niyet etmiş oldukları gidecekleri yeri bilmekten daha az açıklayıcı buluruz.

Artık insanların çoğunun gidecekleri yerler, cüretli şekilde idrak edilir. Bazı insanlar bir Tek Dünya hükümeti fikrini benimserler, bunun için çalışırlar. Ve hayatları içinde ona ulaşmanın mümkün olmadığını tamamen bilmelerine rağmen, hırsla ona uzanırlar. Şair haklıydı: Menziliz idrakimizi aşar. Şahsiyetteki uygunluk ve entegrasyonu veren menzildir (uzun ranjlı niyet), idrak (şu ana kadar başarılan) değil. Goethe'nin dediği gibi, hayatın ahengi hedeflere ulaşan kişiyi değil, fakat kendisini aralıksız şekilde çabanın harekete getirdiği kişiyi bulur. Alışkanlıkları,

düşünceleri, vasıfları bir fonksiyon birimi halinde düzene sokma gücüne sahip olan niyetler, uzun ranjlı niyetlerdir.

Izninizle özetleyelim. İtikat esasen bir hedefin geçerliliği ve ulaşılabilirliğine olan insanın inancıdır. Hedef arzularla ortaya konur. Fakat arzular sadece geçmişten gelen itici güçler değildir (hakim dürtü). Onlar daha iyi bir dünya için, kişinin kendi kusursuzluğu için, evrenle daha tatminkar bir ilişki için duyulan iştihak gibi karmaşık, geleceğe yönelik durumları içine alır. Tasvir etmekte olduğumuz dinamik işleyişi adlandırmak üzere niyet terimini teklif ettiğimiz olgun duygulardan çıkan bütün arzulardaki bu ileriye yönelik güven, bu kadar önemlidir. Arzudan daha iyi olan bu terim, bütün üretici çabada yer alan rasyonel ve fikri unsurların varlığını gösterir. Bir çeşit hedef fikri daima aktın kendisiyle bağlıdır. İtikat adını verdiğimiz çaba seyrinden hedef fikrinin işte bu ayrılmazlığı niyettir.

Dini Niyet Şekilleri

Sadece temel bir dini niyet formu olduğunu ne yazık ki, söyleyemiyoruz. Niyet, değişken bir fenomendir. Bir şahıs kutsayan bir görüntüyü araştırabilir, bir başkası idealleriyle ahenk içinde bir gün yaşama gücünün özlemine çekebilir. İkisi de niyet bakımından dinidir. Bir vesile ile birey, sağlık, teselli, doğru karar vermek üzere gerekli akıllı gibi özel bir ihtiyaçla şiddetle ilgili olabilir. Bu alaka, dini duyguya temas ederse, bir yalvarış duasına dönüşebilir. Bir diğer durumda birey başkalarının huzurunu isteyebilir ve niyet şefaitle ilgili olabilir. Kurtuluş veya şükran hissi olan niyet, bir minnettarlık olabilir. Bir suçluluk hissinden

kurtarılmış olma iştıyakı, nedamet ve pişmanlık niyetlerine götürür. Söyleyebileceğimiz şudur, bütün dini hareketler, bir şekilde kişinin değerlerinin fikir durumuyla onların daha tam gerçekleştirilme imkanı arasında var olan çatlak kapamaya çabalar. Daha önce dediğimiz gibi, birçok din tanımının kusuru, onların sınırlı bir dini niyet tipinde merkezleşme temayülüdür. Kendini terk ve feragati bulma, kişinin sosyal ilişkilerini kusursuzlaştırma, tamamen 'dışarda olan'a ibadet etme, otantik niyetlerdir, fakat hiçbir vesile ile meydana gelen formları tüketmez.

B elki bu konu hakkında fazla izafiyetçi oluyoruz. Nihayet her dini durum için merkezi bir öz olamaz mı? Northwestern Üniversitesinden Prof. Braden yönetiminde yapılan bir incelemede, iki binden fazla insana niye dindar oldukları (eğer dindar iseler) soruldu. Beyan edilen cevaplardan altmış beşinin dışında ortak şekilde tasdik edileni şuydu, "Din hayata mana verir." Böylece diyemez miyiz ki, mana peşinde koşma, dini niyetin kalbidir. Delil göstermektedir ki, manaya duyulan bu iştıyak, gerçekten tekrarlı şekilde vardır, fakat aynı delil yine göstermektedir ki, hiçbir maksat bu kadar ortak değildir.

D ini niyetin felsefi olandan nasıl farklılaştığına tekrar dönelim. Filozof da "hayatın manasını" araştırmaz mı? Onun hedefi de eşyanın tabiatında sürekli olanı öğrenmek değil mi? Fakat emniyetle diyebiliriz ki, bir filozof herhangi bir hayat tarzının içinde bulmaksızın tatminkar bir gerçek kavramını kendisi için başarabilir. Onun bilgisi aksiyona götürmeye gerek duymaz, ne de hayatın kalanına tesir eder. Bu sadece, felsefe nazari olduğu kadar pratik hale

geldiğinde onu dine çeviren entellektüel, emosyonel veya iştiyakla ilgili hayatın kalanını göz önüne almaksızın bireyin hayatını bir bütün haline getirme gücü sağladığında olur.

Açıkça felsefi niyetle dini olanı karıştırmak doğru olmaz. Akla duyulan aşk, sadece komple dini niyetin bir safhasıdır. Bu gerçeği realize eden Spranger, düşünce, his ve hareketin komple birimi için iştiyakla sübjektif dini aynılaştırmaya çalışır. Spranger'e göre, dini niyet (daha doğru şekliyle, sanırız, bütün dini niyetlerin toplamı) tamamlanmamış olanı tamamlamak, kusurlu olanı kusursuz hale getirmek, bütün değerleri korumak, bütün değersiz olanları bertaraf etmek, geçiş hali yerinde daimiliği bulmak için bireyin o münasebetle birbirini takip eden gayretleri manasında, total bir ahenk arzusunu gösterir. Bu açıdan, dini değerın özü, sadece tevhidle ilgili mistik hedefte bulunabilir.

Bu konuyu burada bırakmalıyız. Bütün dini niyetler için ortak bir mahreç araştırmak önemli görülürse, Spranger'in teklifi belki de en iyisidir. Fakat bize kalırsa, sanırız, dini duygunun işleyişini karakterize eden bireysel farklılıklara dair hareket noktasını asla kaybetmezsek, psikolojik bakımdan daha emin zeminlerde oluruz.

Dua ve Ritüel

Sanırız dua, ritüel ve dogmaya en iyi şekilde bu açıdan yaklaşılabilir. Hepsi de kesin bir zaman periyodu esasında dini niyeti harekete getiren vasıtalarıdır. Dua birçok şekiller alır. Bir uça ağır entellektüel gayretlerle

hayatın dağınık parçalarıyla münasebet kurmak üzere self reflektif, analitik ve ancak ayırt edilebilir olanı bulunmaktadır. R. Cabot, bu sınır şekli aşığıdaki gibi karakterize etmektedir: Umumiyetle en iyi görüneni düşünmesini ve görmesini herkese tavsiye ederiz veya "herşeyi düşündükten sonra gitmeye karar verdim" deriz. Bunu yapan herhangi bir kimse duaya yakın olacaktır. "Herşeyi düşünme", parçadan bütüne hiçbir perspektifin olmadığı çok parlak ve yakında görünen manzaralardan, bütün ön plandan bir dağın tepesinde olduğu gibi görünene geçiyor. Cari iktibaslardan ve en son haberlerden ayrı bir bakış noktasına çekilerek hayatı durmadan, muntazaman ve bütün olarak görmeye çabalayan herhangi biri dua istikametinde hareket etmektedir.

Birey tarafından daha fazla duaya, niyetin sonunda bulunan Allah'a ulaşma vasıtası olarak bakılır. Genellikle daha çok kişinin niyetine yardım ümidiyle yöneldiği objeden gelecek tepki karıştırılır, çünkü onu karşılığı verilmeyen bir ilişkiyi desteklemek için zor bulacaktır. Bu yüzden niyetin objesi olan Allah, yalvarana yardım etmek için bir elini süren olarak idrak edilir.

Gerçi dua yoluyla bir dini niyetin mihrakı, bu karşılıklı olma duygusunu aynı şekilde gerektirmez. Hiç olmazsa eski Hinduizmin türevleri olan iki büyük dini sistemde hiçbir tavır ortaya konmaz ki, herhangi bir tabiatüstü güce ibadet veya yalvarma ile tesir edilir. Jainizm hiçbir Allah tanımaz, fakat sadece mekanik tarzda moral ve bilinçdişı bir kainatı kabul eder. Bu kısım yine Tirthankara'ya veya daha önce bir defa yaşamış olan ideal

varlıklara inanır, fakat dünyanın ulaştığı noktaya kadar uzun bir zaman geçtiğinden, hiçbir şekilde dua veya adaklarla tesir edilmeyeceğine inanır. Gerçi Jaina mabetlerindeki seremoniler, kurban ve dualarla muhafaza edilir. Niyetler huşu ile karşılıklı münasebet düşüncesi olmadan dışı doğru yönelir. Adaklar imajlara sunulur; beyaz pirinç bilgi adağına delalet eder, sarı pirinç güzellik adağına. Tirthankara'nın ortaya koyduğu ideale okunan nağmelerin mısraları ve yansımalarıyla birlikte bu sembollerin sunuluşu, bireyin ahlaki hayatı için rahatlık, ümit, yeni emeller, ve güç getirir.

Budizm'de hikaye esasen aynıdır. Budist Gautama'ya, bilinçdışı ve kabul edilmez ve tesir etmek için insan gücünün ötesinde olarak Karma prensibiyle moral evren olarak bakar. Gerçi Budist ona, moral evrenle ahenk içinde olan istenilir bir akıl durumu sağlamasına yardımcı bağılıklar icra eder. İlahi sorumluluk içinde aktüel hiç bir inanç olmasa bile, niyetler aynen ısrarlı şekilde huşu ile faydalı tarzda yöneltilebilir. Dua yoluyla kişi, basitçe istenilen duruma göre kendisine daha fazla yaklaşır. Böylece ellerini aşağıya bırakacağı ümitsizlik hali olmadan göğe kaldırabilir.

Budist ve Jainist dualar saf dini hareketlerdir, çünkü onların niyeti eşyanın tabiatında merkezi olanla birey arasında münasebet kurmaktır. Bu hususta, daha geniş bir alaka objesine dayanmaksızın, kendisine dair vasıtasız avantaj sağlama maksadı için, kendi kendine idare edilen bir deri altına ait basit ototelkine benzemezler.

Dua bir yana, ritüel odak noktasına gelir ve niyeti ifade eder. Umumiyetle ritüele baştaki hürmetkar bir fikrin hakimiyetinde karmaşık yolunu koyan virtüel niyetin bir duası olarak bakılabilir. Genel dualar, ilahiler ve dini dansları ihtiva eden ritüellerde bulunan semboller, insan kaynaklarını mükemmelleştirmeye doğru niyetle bertaraf edilen veya yönlendirilen orijinal yontulmamışlıkla kendi orijinlerinde çekici oluyorlar.

İnsanların büyük çoğunluğu için dini ricanın tekliği bir baş fikir haline gelir. Onlar dini görüşlerini tanıdıklarınıninkiyle ortak bir semboller seti içinde eritmeyi isterler. Gerçekten birçok vakada bu görüşleri önce tanıdık topluluğunda öğrenmişlerdir. Bu yüzden hem ritüel hem de dogma gelişir. Ritüelin ifadeli sembolleri ferde ekseriyetinde uyku vaziyetinde bulunan niyetleri ortaya çıkararak yardım eder. Psikolojik tabirle, ritüel mukayese edilir tutumlarla bütün iştirakçilerin duygularına yoğunlaştıran bir sosyal kolaylık şeklidir. Dogma, aynı zamanda bireyin yetersiz entellektüel formülasyonlarını geliştirmeyi ve sosyalleşmeyi gaye edinir. Kendisini ortak bir araştırma içinde arkadaşlarıyla bağladığı ve kendi düşüncesine aydınlatıcı bir model olarak hizmet ettiği için onu mutlulukla kabul edebilir. Gerçi iç tarafta derin olan birey, kendisi ve bütün inananlar için aynı olmayan dogmadan çıkardığı manayı aynı şekilde bilebilir. Nihayet Whitehead'in işaret ettiği gibi, onların ifadeleri bireysel düşüncenin birçok çeşitlerini içine alma zarureti için kafi derecede geniş iken, dogmalar mukayese edilir tecrübelerle aynılaşmaya izin verir. Bundan başka, bir kişiyi aydınlatan dogmatik model bir diğerini aydınlatmakta başarısızdır. Ve bu, niye ibadet serbestliğinin herhangi bir komünote

gerekli oluşunun ve niye, şahsiyetle hiçbir şekilde kıymet takdir etmezsek, dini toleransın emri oluşunun sebebidir.

Bireyin İtikadını Tasdik Edişii

Sonunda dindar bireyin itikadını nasıl haklı çıkardığı konusuna geliyoruz. Dini niyetleri aktif olduğu zaman bile bireyin kendisi karşı sorudan iktidarsızdır. Makul surette bu niyetleri ortaya koyabilen bir Tanrı veya düzenle ilgili bir maksat var mıdır? Birey için bunları bilmek önemlidir. Onun geçerlilik oluşumuna nasıl başladığı, eğer karmaşıkça, psikolojik bakımdan enteresan bir hikayedir.

Prosesteki temel safhayı hemen hemen anlattık. Niyet edilen objedeki muayyen bir güven ölçüsü ister istemez bir niyette bulunmaktadır. İnsan, çabasının gerçekten kafi olduğunu bilir, ve hedefe ulaştıran tekrarlı tecrübelerden hareketle uygun bir objenin herhangi bir ısrarlı çabanın nihayetinde kaldığından şüphelenir.

Susuz mudur? Susuzluğunu giderecek su vardır. Yorgun mudur? Dinlenebilir. Soğuk? Sıcaklık gibi bir şey vardır. Dini çaba için bu muhakemeyi genişleten C.S. Lewis ilave eder: Kendimde bu dünyada hiçbir tecrübenin tatmin edemeyeceği bir istek bulursam, en mümkün açıklama şudur, ben başka bir dünya için yaratılmışım. Bu dünyaya ait zevklerimden hiçbiri onu tatmin etmezse, bu evrenin bir sahtekar olduğunu ispatlamaz. Muhtemelen dünya zevkleri asla onu tatmin manasına gelmemekte, fakat sadece onu canlandırmak, gerçek varlığa telkin etmek anlamında olmaktadır.

Böylece insanlar, inancın çabalarının bir yansıması ve umumiyetle çabanın mutlak gerçekten çıkarılacak makul bir sonucu olduğunu görürler. İslami bir lejand, meseleyi pitoresk tarzda ortaya koyar. Bir derviş, 'Buradayım' diye cevap vermediğinden dolayı Allah'ı zikretmeyi kesmesinde şeytan tarafından aldatılır. Melek Kadir, dervişe Allah'tan bir mesajla bir hayal halinde gözükür. Hizmetime seni çağıran ben değil miydim? Adımla seni meşgul etmedim mi? Senin Allah deyişin, benim 'buradayım' deyişimdi.

Bu hitaba göre araştırmanın gerçeği, araştırmayı muteber kılmak için talep edilenin tamamıdır. Madem ki sahip olduğun hazineyi en fazla sen araştırıyorsun

Bilmelisin ki, çözüm problemin içindedir.

Bu mütevazi geçerliliğin ötesinde atılan bir adım bizi, insanın sahip olduğu Allah fikrinden Allah'ın varlığının zaruretini çıkaran Allah'ın varlığı için ontolojik tartışma denilen yere götürür. Gerçi filozoflar bu teklifteki a priori ifadenin reddedilişinde sert olmuşlardır, fakat tartışmanın ampirik veya psikolojik şekli birçok insana hoş görünür. Mükemmel akla duyduğum iştihak, benim gibi fani bir varlığın ürünü olmayacağından (kendimden daha kusursuz herhangi bir şeyin parıltılarıyla kendimi bahşetmeye muktedir olamam) böylece benim için, Allah'ın bende O'nu bilme arzusunu yerleştirmiş olduğunu kabul etmek kaçınılmazdır. Saf gerçek şu, işçinin kalitesi eserinden bellidir' sözünde olduğu gibi, ben de mükemmel hakim bir varlığın, Yaraticının bu fikri zihnime yerleştirmesinin bir işareti olduğu düşüncesine sahibim. Dekart bu görüşün ateşli bir savunucusudur. Onun muhakemesine göre, varlığı olmayan

bir varlık ortaya koyamaz; kusurlu olan kusursuzlukla ilgili bir fikir üretemez. XII. yüzyılda Peter Abelard aynı düşünceyi ifade ekmekteydi:

İstek ve gerçekleştirme asla birbirinden ayrılmış olamaz.

Ne de duanın eksik gelmesi için dua edilen.

Bu dünyada başarılamayan değerler, bir Cennetin Krallığını gerektirir. Artık herhangi bir kimsenin Allah'ın varlığı konusunda halis veya saf bir tartışmayla ikna edilip edilemeyeceği sorusu sorulabilir. Şüphesiz karşılına çıkan her bilmece için sağlıklı açıklamalar bulmaya çalışmaları gibi, insanların meseleyi mantıki tarzda sıkı bir çözümle muhakemeye çabalamaları hakikattir. İnsanlar akılcı şekilde ulaşılan bir cevap isterler. Bazıları onu, problemin aklın ve değerlerin varlığını açıklamaya yeterli bir ilk sebebi talep eden kozmolojik tartışmada bulurlar. Bu yüzden şu da gerçek değil midir ki, kişi fizik ve moral evrenin oldukça tesirli yapısından huşu ile dolu olmadıkça, kozmolojik tartışmanın ikna kuvvetini hissedemez. Ve heyecan ve değer olmadan onun çevresinde bir itikat sistemi inşa edemez. Aynı şekilde, birey evrendeki zeka ve düzenin delilleriyle harekete getirilmedikçe, itikadını desteklemek üzere teolojik tartışmaya girmeyecektir, çünkü bu tartışma onun için hayati olan hiç bir soruya cevap vermez.

Her duyguda hemen hemen yapışık vaziyette bulunan bir ilişkiye destek vermek, muhakemenin yaptığı şeydir -bu ilişki bir niyetle onun objesi olan fikir arasındaki ilişki olacaktır. Sadece bağımsız bir takviye varsa, başlangıçta vazedilen niyetli ilişki sebebiyle objeye inanmakla normal olarak böyle yapmaya devam ederiz. Duyum idraki ve

muhakeme böyle bir destek sağlar. Her ne zaman inanç bu çeşit takviyeden çok miktarda alırsa, duyum idrakiyle muhakeme ve diğer inançlarla mutabık olur ve muhtemelen ona bilgi adını veririz. Diğer uçta, inanç bütün bu desteklerden mahrum olduğunda ona da kuruntu deriz. Bu iki sınır arasında inançların çoğunda olduğu gibi inancın ihtimaller üzerinde bulunduğu yer olan itikattan söz ederiz. Bütün itikat durumlarında şüphe, o andaki zihni duruma fiili olarak hakim olmadan da hala nazari bakımdan mümkündür.

Bütün itikatlarda olduğu gibi dini itikadın da dereceleri yüksekte düşüğe doğru sıralanır. Belki en yükseği kişi için duyum bilgisiyle eşdeğer olan vasıtasız tecrübesinin Allah'ın varlığını teyit ettiği sarsılmaz mistik kesinliktir. Belki en düşük derecesi Santayana'nın estetik yapma inancında bulunur ki, o büyük dini drama haklı çıkarılırsa, bunun fevkalade olacağını benimser. Öyle fevkalade ki, sanki haklı çıkarılmış gibi hareket etmeye hak kazanırız.

Daha önceden işaret ettiğimiz gibi, nispeten düşük bir itikat derecesi, enerjinin çok miktarda istihsalini yönlendirmeye muktedir olabilir. Kişi yarı yürekten olmadan yarı emin olabilir. Siz ve ben Birleşmiş Milletler'e tam itikada sahip olmayabiliriz, fakat o bizim biricik ve tek ümidimiz olduğundan ona bütün gücümüzle geri dönebiliriz ve döneriz. İtikadımız sıfırsa, hiçbir şekilde geri dönmeyiz, fakat binde bir şans bizim için kafidir. Dekart'ın bu konudaki düşünceleri hatırlanabilir. O işaret etmekteydi ki, kendisini bir ormanda kaybolmuş bulan bir seyyah, bir o yana bir öbür yana dönerek, bakınarak dolaşmamalıdır. Bir istikametle

gidebildiği kadar dosdoğru yürüyecek, bunu önemsiz sebeplerden dolayı değiştirmeyecektir. Böyle yaparak o muhtemelen ormanın ortalarından çok daha iyi bir yere ulaşabilecektir. Gerçi itikadınızın objesine refakat eden ihtimaliyetin temelinde yer alıp katiyetle iyi hareket etmemizi sağlayan muayyen bilgiyi görmek—sezmek gücümüz içinde değildir.

İlham suretiyle açıklanan din geçerlilik için bireyin mücadelesine nerede girer? Şüphesiz dini ayinlerde kullanılan harikulade surette takdir edilmiş semboller dahil kendisinde gizlenen hissedilir işaretlerin duyularımıza tesir eden kavranılır evrenin araçları yoluyla serbest alicenaplığı üzerine Allah'ın kendisi hakkında kısmen bağımlı bilgiyi vermeyi seçtiğine eğer birey ikna olmuşsa, din bireye tartışılmaz şekilde yardımcıdır. Yine din, Allah'ın kendisini bize bizim dilimizde bildirmeyi seçtiğini farz etmeye yardım eder. Bu kaziyeye dayanan itikat, tarihi kilise ile emredilir ve milyonlarca insan için kesin telakkidir. Fakat şunu not etmek de gerekir ki, kilise, rasyonel teoloji tartışmaları ve mistik istiğrak veya dolaysız tecrübe yolu dahil, itikadı destekleyen vasıtalara da müsaade eder. Ve yine muhtelif bireylerin kendi inançlarının geçerliliğine olan yükseltilmiş emniyet derecesini başarabilmeleriyle yolları çoğaltırken psikolojik aklı gösterir.

Biri mistik diğeri pragmatik olan farklı tipte iki final geçerlilik tarzı vardır. Gerçi bu noktada sonuca götüren hiçbir delil yoktur, fakat en ortak şekilde kabul edilen ve başkaları için bir kural gibi olmasa da kişiyi ikna eden tahkik tarzının bir dolaysız tecrübe şekli olduğundan şüpheliyiz. Dinin özel sırrıdır ki, bireye hayattaki

her hangi bir Şeye benzemeyen dini bir teyit sağlar -Şartlar ağının hayatı karıştırabildiği her meselede son adımları daha kolay kılan bir sükun, keder anında daima var olan bir yardım. İtikadın pratiğinin çatışmayla ilgili saf bir çözüm getirdiğini gören Şahıs ikna olur, çünkü kaos ve sıkıntının olduğu yerde düzen ve mutluluğu keşfetmek olağanüstü Şekilde gerçek bir Şey bulmaktır. Bu çözüm bulma tecrübesine çok kez mistik bir idrakle refakat edilir. Kişi hisseder ki, bir ele uzanmıştır ve bir cevap veren el sıkış almıştır. Göğe doğru bir çığlık atmış, bir tepki almıştır. İtikadını bu tarzda tahkik eden kim olursa olsun, dünyada kendisi için inançlarını geçerli kılan duyum idrakinden onu hiç de daha az ikna etmeyen delile sahiptir. Açığa vurmanın Allah'dan insana geldiği bu çeşit dolaysızlık onu ikna eder. Bu arada işaret edilebilir ki, fonksiyonel açığa vurmanın, zihinsel açığa vurmadan daha müşterek olduğu gözükür. Yani açıkça insanların çoğu aydınlatıcı bilgiyi talep yerine güç ve iktidarın artışını bildirirler.

Daha az bir içedönük geçerlilik tarzına birden bire geçerek asrımızda ne kadar insanın kendi dini itikatlarının, W. James'in "hakiki düşünce, aksiyonun değer biçilemez aracı olan bir düşüncedir" Şeklindeki ısrarının tesiri altında olduğunu merak ederiz. İnanma isteği-gücü, basit bir tercih hareketiyle kullanışlı, hazır, işe yarar olduğunda, mantıklılığın ters lakırdısında kişinin kendisini karmakarışık etmesine gerek yoktur. Herkes için daha yüksek ve daha düşük derecelerde ulaşılan sonuçlar vardır, ve bu her ne ise, bireyi inanmada değerli olan daha yüksek seviyeye götürür. Bu inanılan iyi, kendisini kısaca gömülü bulur, çünkü itikat emelleri gerçekleştirmeye, ihtimali

fiile dönüştürür. Demokrasiye inanmayı reddedersem, onu bir aptalın rüyası olarak görüp demokratik şekilde hareket etmem ve demokrasi varlığına gelemem. James, daha üretken tercih yapın, diyor. Dini itikat böyle bir tercihtir. Geçerliliğinin özü, üretilen değerlerde ve ulaşılan hayat biriminde yatar.

Bu durum, gerçeği ortaya koymaya yardım eden bir gerçek (iyimser temayüller) te bulunan itikadın hayatta çok fazla örneklerini gören aksiyon zihniyetli bireyler için duayı işaret eder. Pratik bakımdan, itikadın inkar edilemez müspet tesirleri vardır. Pragmatik düşünce tarzıyla rasyonel olanı mecz eden bir kişi soracaktır, "müspet tesirleri olan aynı şekilde var olmamalı mıdır?". Yeterli sebep olmadan hiçbir tesir olmaz. James'in kendisinin işaret ettiği gibi, Teizm, pragmatizmin az bulunur bir ortağı değildir. Değeri açıklayan diğer her bir açıklama tarzı sonuca giden yarı yolu bozar gözükür. Mesela teist, ilmi inkar eden her şeyin gerçek olması muhtemel değil iken, hala ilmi durduran hiçbir şeyin hakikatin tamamı olamayacağına kanidir. Tabii düzenin ilahi kanunlarla olduğu itikadını teyitle daha tam bir dünya görüşü başarılmalıdır. Bu pozisyonu kendisine emanet alan teistik-pragmatist, ona doğru hareket ederken görüşünün aydınlandığını ve itikadının güçlendiğini bulur. Üçüncü bölümde dikkati olgun dinin keşfe yarayan karakterine çektiğimizde hem değer hem de kavrayış için itikadın bu verimliliği hatırdaki idi.

Herhangi bir ferdin, ulaştığı itikat derecesini desteklemek için yeterli kombinasyon halinde onları bulan çeşitli geçerlilik şekilleri kabul etmesi

muhtemeldir. Geçerlilik tarzları çarpışmaz; onlar karşılıklı olarak destekleyicidir. Hem muhakeme hem de pragmatik tasdik, mesela, bireyin zihninde kendi mistik tecrübelerinin anlarıyla mecz olabilir. Bu pragmatik doğrulama, kişinin inançsızlığında ona yardım etmek ve hiçbir iştiyakın tamamen tek başına inşa edemeyeceği itikat binasını tamamlamada onu muktedir kılmak için ilahi lütfun gerçekte faydalı ve kullanışlı olduğuna kişiyi ikna edebilir.

Bu yardımlarla tahkik etmek için birey dininin geçerliliği bakımından dikkate değer kesinliği başarabilir. İster istemez mutlak kesinlik testlerinin eksikliğini duyacakken, kendi geçerlilik tarzı yine ister istemez diğerleri için ikna edici değildir. Fakat onun için derinden ikna edici olabilir.

Tek Yol

Konumuz subjektif dinin düşünülmüş olan şekil farklılığı oldu. Dini yalvarışı, korku ve merak, şükran ve rıza gibi çok farklı istekler başlatabilir. İnsanlar çocukluk dinlerinin kendileri büyüdükçe küçük geldiğini ve oldukça farklılaşmış olgun dini duyguyu geliştirmek için farklılaşan bir kapasiteyi gösterirler. Bu duygunun umumiliğinde, genişliğinde ve hayatı bütünleştirici gücünde farklı dereceler vardır. Farklı şüphe tarzları, sembollerin farklı idrak, intikal kabiliyetleri hem kültür ve mizaçla hem de inananın kapasitesinin farklılaşan, zıtlaşan muhteva tipleri vardır. Sayısız spesifik dini niyet tipleri vardır. Bireyin itikadını ne kadar haklı çıkarması değişken bir

meseledir ve başardığı kesinlik, onun tek başına ulaştığı kesinliktir.

İlk başlangıçlardan yolun sonuna kadar bireyin dini yakarışı tektir, yalnızdır, münferittir, gerçi birey sosyal bakımdan binlerce şekilde diğeri insanlara karşılıklı bağımlıdır, yine de hiç kimse onun geliştirdiğı itikadı sallamaya muktedir değıildir, ne de ona kozmosla anlaşmasını emredebilir, tavsiye edebilir.

Çok kere dini duygu şahsiyette sadece ilk esas kabilinden, fakat yine çok defa en derin samimiyetle işaretlemlenmiş yaygın bir yapıdır. Şahsiyetin parçasıdır ki, hayatın özünde doğar ve sonsuza yönelir. En uzun ranjlı niyetlere sahip olan zihni hayat bölgesidir. Bundan dolayı şahsiyette hudutlu bütünleşmeyi ihsan etmeye, hayat trajedisi ve şaşkınlığı karşısında mana ve sulh hasıl etmeye muktedirdir.

Bir insanın dini, kendisini yaratılışa ve Yaratıcıya bağlayan cüretli tekliftir. Ve din, ait olduğı üstün rabıtayı doğru şekilde bularak kendi şahsiyetini genişletmek ve tamamlamak üzere kişinin nihai teşebbüsüdür.